

A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ HATÁSA A STATISZTIKÁRA

DR. SZILÁGYI GYÖRGY

Az integráció napjaink világ-, de különösen európai gazdaságának egyik leglátványosabb folyamata. Különböző típusú, különböző intenzitású és sűrűn változó integrációk szövik át Európa gazdasági térképét. E folyamatok „gravitációs középpontja” természetesen az Európai Unió (EU), az integráció azonban nem korlátozódik az EU belső kötelekeinek szorosabbra vonására, a szervezet bővülésére vagy az oda törekvő országok igyekezeteire. A gazdasági integráció nem is mindig szervezeti vagy jogi keretek között valósul meg, és nem mindig ölt testet politikai deklarációkban vagy szerződésekben.

Az integráció mellett, kevesebb figyelemre méltatott folyamatként *dezintegráció* is végbemegy. Ha nem is tekintjük ezt az integrációval „szimmetrikus” jelenségnek vagy valamilyen „negatív” integrációnak, a teljes képhez ennek számontartása is hozzátartozik. A KGST megszűnése, a Szovjetunió vagy Jugoszlávia több országgá válása közismert példák. Dezintegráció azonban az is, ha egy ország valamely integrációs tömörüléshez való csatlakozása révén elveszti vagy lazítja kapcsolatait az addigi, de most a tömörülésen kívül rekedő partnerekkel. Ma például még nem mérhető fel, mit jelent Ausztria uniótagsága az osztrák-magyar, az osztrák-szlovák stb. gazdasági kapcsolatok számára (ne a nyilatkozatokban kifejezésre jutó, hanem a valóságos gazdasági kapcsolatokra gondoljunk), és csak a jövő fogja megmutatni, hogy milyen törést szenved az északi országok hagyományos és szinte természetes integrációja azáltal, hogy Norvégia nem követte Svédországot és Finnországot az Unióba.

AZ EURÓPAI STATISZTIKUSOK ÉS AZ INTEGRÁCIÓ

A gazdasági integráció sok oldalról és különböző mértékben érinti a statisztikát. Ezt a kérdéskomplexumot tűzte napirendre az Európai Statisztikusok Értekezletének (ESÉ) 1995. évi plenáris ülése „A jelenlegi integrációs folyamatok és hatásuk statisztikai leírásának lehetőségei” címen.¹ Az eszmecsere alapjául az EUROSTAT (az Unió sta-

¹Az Európai Statisztikusok Értekezlete, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának egyik fő munkaszerve; évenkénti plenáris üléseinek napirendjén mindig szerepel olyan pont, amelynek keretében a résztvevők érdemi vitát folytatnak a statisztikai elmélet vagy gyakorlat egy-egy témájáról. Ellentétben a többi napirendi ponttal, amelyek a programok menedzselését, a szervezés kérdéseit, a munkatervet stb. tárgyalják, ennél a témánál az ülés egy napra mintegy átalakul afféle „szemináriummá” vagy egy tudományos ülészek szekciójává.

tisztikai hivatala) [2], Kanada [3], Magyarország² [6] és Lengyelország [7] írásos témafeldolgozásai szolgáltak. A dolgozatok összessége, de különösen a szóbeli vita az eredeti cím tartalmától jelentősen eltérő hangsúlyokat adott a témának. Egyfelől többet nyújtott annál, amennyiben a gazdasági integráció mérési lehetőségein túlmenve tárgyalta a gazdasági integráció és a statisztika kapcsolatát. Másfelől azonban nem aknáta ki a mérési kérdésekben rejlő lehetőségeket, nem jutott el a mérőeszközök valamilyen rendszeréhez és metodikájához. A vita inkább a gazdasági integrációnak a statisztikára gyakorolt hatása körül zajlott. A mérési kérdéseket csak a magyar és részben a lengyel dolgozat tekintette tárgyának. A továbbiakban előbb ezeket tekintjük át, majd pedig azt vizsgáljuk, milyen irányban bővült a téma horizontja.

Érdekes következtetésekre juthatunk, ha a plenáris ülési vitát összehasonlítjuk egy két évtizeddel ezelőtti eszmecserevel. Az 1974-ben Budapesten tartott negyedik Közgazdász Világkongresszus témája a gazdasági integráció volt. E kongresszus egyik szekciója a gazdasági integráció fokának, illetve fejlődésének mérésével foglalkozott. (A vita tanulmányairól annak idején „A gazdasági integráció mérési lehetőségei” címen számolt be a *Statisztikai Szemle*. [4]) A két konferencia meglehetősen eltérő módon közeledett a témához. A különbségekben kifejezésre jut, hogy annak idején inkább elméleti közgazdászok, most pedig gyakorló statisztikusok ültek együtt, de még inkább az, hogy az integráció számos fogalma akkor még inkább csak elméleti konstrukcióként létezett, azóta viszont igen sok gyakorlati tapasztalat áll rendelkezésre. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy 1974-ben a résztvevők nagyszámú mérőeszközre, mutatószámra, modellre stb. tettek javaslatot, 1995-ben viszont ezek csak marginális figyelmet váltottak ki, a középpontban a statisztikai szervezetek feladataira és helyzetére gyakorolt hatás állt.

A GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ MÉRÉSE

Régi tapasztalat, hogy a számszerűsítésre való törekvés többnyire hozzásegít egyes közgazdasági fogalmak tisztázásához. Még ha nem is bocsátkozunk bele pontos definícióalkotásba, a fogalmi tisztázás nélkül nem tudjuk, mi az, amit mérni akarunk.

A gazdasági integráció három aspektusból ragadható meg:

- az integráció helyzete adott időszakban;
- az integrációs folyamatok;
- az integráció hatása az országok gazdaságára és társadalmára.

Optimális esetben a számszerűsítés mindhárom esetre kiterjed, de ha nem, akkor is tisztában kell lennünk avval, hogy melyik aspektusban vizsgálódunk. Ez annál is inkább fontos, mert gyakran ugyanazok a statisztikai eszközök, módszerek és mutatószámok szolgálnak különböző irányú vizsgálatokra. Az integrációs folyamat például leírható különböző állapotok összehasonlítása útján, az állapot jellemzésére pedig gyakran használunk az integrációs hatás mérésére szolgáló mérőszámokat (például hasonlósági indexeket).

Az integráció, különösen annak hatásai azért is számszerűsíthetők nehezen, mert többnyire nem explicit módon, nem a többi hatástól megtisztítva jelentkeznek. A

²A magyar Központi Statisztikai Hivatal dolgozata jelen tanulmány szerzőjének munkája.

vámhatárok lebontása például bizonyára növelőleg hat az integrációban részt vevők közötti kereskedelmi forgalomra és ezzel talán a gazdasági növekedésre is. Óvatosnak kell azonban lenni a „post hoc ergo propter hoc” (utána, tehát következtében) típusú megállapításokkal.

A feladat megoldásához sokoldalú statisztikai rendszerre van szükség. Az alábbiakban egy lehetséges rendszer kereteit vázoljuk.

A rendszeren belül két blokkot különböztetünk meg:

1. az integrációs folyamatok és hatásai általános jellemzése;
2. az egyes integrációs területek leírása.

1. Az általános jellemzésre a statisztikai eszközök két nagy csoportja használható fel:

- a) nagy makrostatisztikai rendszerek,
- b) vegyes összetételű változóhalmazokra épülő modellek.

a) A makrostatisztikai rendszerek közül a *nemzeti számlarendszernek* (SNA) van a legnagyobb jelentősége. Ez szolgáltatja például azokat a stratégiai mutatószámokat (GDP, végső fogyasztás stb.), amelyek lehetővé teszik annak mérését, hogy az integrációs folyamatok a gazdasági színvonalra és a gazdasági növekedésre miként hatnak. A külföldi műveletek számlái pedig azért fontosak, mert ezeken jelennek meg az integráció szempontjából elsődleges tranzakciók, például az áruforgalom, a jövedelem- és tőke-transzferek, a nemzetközi fizetések stb. E nagy makrorendszerek között kell megemlítenünk a ma már széles körben polgárjogot nyert Nemzetközi, illetve Európai Összehasonlítási Programot (ICP/ECP), amely reálértékben méri össze az országok gazdasági fejlettségét, és kifejezésre juttatja, hogy az integrációs folyamatok nyomán hogyan közeledett egymáshoz a gazdaságok struktúrája.

b) Vegyes összetételű változóhalmazokra épülő modelleknek azokat nevezzük, amelyekben – a előbbiekkel ellentétben – nemcsak pénzben, hanem bármilyen más egységben kifejezett változók szerepelnek. Valamennyi modell azon a feltételezésen alapszik, hogy a hasonló struktúrák szoros integrációt jeleznek. A klaszterelemzés például a legkülönbözőbb – állomány- és folyamat-, termelési és felhasználási stb. – mutatószámok kombinációja segítségével számszerűsíti a gazdasági struktúrák hasonlóságait és eltéréseit. [5]

Az integrációs folyamat sebességének (INT) leírására szolgál a következő egyváltozós, nagyon általános modell. Az egyetlen változó (X) az integráció szempontjából fontosnak tekintett bármilyen mutató (például átlagbérek, kamatláb stb.) lehet:

$$\text{INT}_{ij} = 1 - \frac{X_{it} - X_{jt}}{X_{i0} - X_{j0}}$$

ahol:

- i és j – azok az országok, amelyek közötti integrációt mérjük,
- 0 – a bázisidőszak, amelytől kezdve az integrációs folyamatot kvantifikáljuk,
- t – az időszak, ameddig a folyamatot nyomon akarjuk követni.

INT optimális értéke 1, amit akkor vesz fel, ha a két ország a tárgyidőszakban egyforma az adott változó szempontjából. 1 alatti pozitív értékek esetén INT a közeledés sebességét mutatja. Ha az INT értéke 0, a két ország gazdasága nem közeledett egymáshoz, a negatív INT pedig távolodást jelez.

2. Az egyes integrációs releváns területek leírása kétlépéses folyamatot jelent:

- e területek kiválasztása,
- a jellemző mutatószám(ok) hozzárendelése a kiválasztott területekhez.

Az egyes területek kiválasztása messzemenő közgazdasági megfontolásokat követel. E megfontolások között előkelő helyet foglal el az integráció típusának és az integráció állapotának mérlegelése. A gazdasági integráció sokoldalú és sokrétű kategória, a különböző integrációs rendszerekben más-más folyamatok mehetnek végbe, vagy azonos folyamatok más-más sorrendben követhetik egymást. A téma elmélete megkülönbözteti például a kizárólag a kereskedelmi korlátok lebontásában megnyilvánuló *kereskedelmi integrációt*, a termelési tényezők (munka és tőke) szabad mozgását biztosító *faktorintegrációt*, a nemzeti gazdaságpolitikák összehangolásával járó integrációt, a közös pénzrendszerre irányuló *monetáris integrációt* és végül az *egységes piacot* (amit teljes integrációnak is szoktak nevezni). Az átalakuló országok – köztük Magyarország – „társult tagsága” az Európai Unióval például részlegesen megvalósítja a kereskedelmi integrációt, de például a faktorintegrációba nem vonja be ezeket az országokat.

A szóban forgó konferencián is kifejezésre jutott, hogy az országok és szervezetek azon integrációs típusokra irányítják a figyelmet, amelyek megvalósulása folyamatban van, vagy várható. A magyar és a lengyel „választék” például sok hasonlóságot mutat, hiszen a kereskedelmi integráció mindkét országban a jelent, a faktorintegráció pedig a várható jövőt jelenti. A „választékok”:

MAGYARORSZÁG

Külkereskedelem
Munkaerő
Tőke (különösen a tőke-transzfer)
Árak
Nemzetközi pénzügyek
Vállalati gazdaság
Jólét

LENGYELORSZÁG

Árupiacok
Tőkepiacok
Pénzügyek
Kultúra
Oktatás
Társadalombiztosítás és egészségügy
Demokrácia és törvénykezés

Ha egyáltalán van lényeges különbség a két témajegyzék között, akkor az abban nyilvánul meg, hogy a lengyel felfogás részletekben is vizsgálja a társadalmi–gazdasági jólét összetevőit. Az egyes témacsoportokhoz tartozó konkrét statisztikai mutatók vizsgálata túllépi e tanulmány kereteit, ezért csak annyit említünk meg, hogy a mutatószámrendszer nem szorítkozhat a makroökonómia, hanem az integrációnak a gazdasági mikrovilágra gyakorolt hatását is ki kell mutatnia.

GLOBALIZÁCIÓ – ÚJ FOGALOM A NEMZETKÖZI GAZDASÁGBAN

Az integráció egyik sajátos, a statisztikára is közvetlen hatást gyakorló formáját a szakmai szóhasználat a „globalizáció” elnevezéssel illeti. E fogalom gyökere az üzleti

szféra nemzetközi tevékenységének robbanásszerű kitágulásában és jellegének számottevő változásában keresendő. Az üzleti szektor, elsősorban a multi- és transznacionális vállalatok számára a nemzeti határok egyre kevésbé, sőt egyáltalán nem jelentenek korlátokat. Ugyanakkor a hivatalos statisztika továbbra is nemzeti szempontok szerint épül fel, a statisztikai hivatalok mindig egy-egy ország intézményei, és a statisztikai fogalmak is nemzeti (vagy belföldi) koncepcióból indulnak ki.³

A gazdasági körülményekre, jelen esetben a dereguláció szélesedésére való ésszerű reagálás avval jár, hogy a vállalatok oda telepítik a termelési folyamattal összefüggő egyes funkciókat, ahol azok a legolcsóbban vagy leghatékonyabban végezhetők. Ma már nem ritkaság, hogy az *A* országban kitermelt jószágot *B* országban munkálják meg, *C* országban alakítják késztermékké, a kutatás-fejlesztés *D* országban folyik, miközben a vállalatnak *E* országban van a székhelye. A globalizáció lényege nemcsak az, hogy az ilyenfajta munkamegosztás egyre általánosabbá válik, és ma már többszöröse a tíz-húsz évvel ezelőttinek, hanem az is, hogy ezek a részlegek sokkal szorosabban kötődnek az anyavállalathoz, mint ahhoz az országhoz, ahol működnek. Mindezek következtében

- romlik a vállalatoktól származó statisztikai információk minősége;
- nehezebb hozzáférni a nemzetközi tranzakciókra vonatkozó adatokhoz, és nehezebb ezeket interpretálni;
- a gazdasági folyamatok megértéséhez újfajta információra van szükség.

A gazdaságstatisztika hagyományos intézményi egysége, a vállalat, már nem biztosítja azt a szilárd mérési keretet, amit eddig. A vállalat számos egységre tagolódik, ezek azonban megint csak nem a hagyományos értelemben vett „helyi egységek” vagy telepek, mert ez a fogalom az azonos országban lévő egységekre, nem pedig a különböző országok területén működőkre van fenntartva.

Bizonytalanná válik a külkereskedelem értelmezése, hiszen a nemzetközi termékforgalomban áramló javak jó része egyazon vállalat tulajdonában marad.

A nemzeti keretek között gyűjtött statisztikák érdektelenek a multinacionális cégek számára, ezért kevés készséget mutatnak azok elkészítésére, és kevés figyelmet fordítanak az adatok minőségére. Még nehezebb a helyzet a nemzetközi tőkeáramlások tekintetében, amelyeknek – minthogy vállalaton belüli tranzakciók – nincs nyoma a bankelszámolásokban. Ennek a fizetési mérlegekre is hatása van, ami abban is megmutatkozik, hogy ma már egyre gyakrabban hiányzik az összhang a egyes országok nemzetközi fizetési mérlegei között. [2]

Kanadai statisztikusok [3] úgy vélekednek, hogy a gazdaság globalizációjára a gazdaságstatisztikai rendszer globalizációjával kell felelni. A nemzeti keretek felbomlása a nemzeti és hazai koncepciójú statisztika kizárólagosságának feladását is jelenti. Az elképzelés lényege egy olyan alternatív (tehát a jelenlegi mellett létező) gazdaságstatisztikai rendszer, melyben a „belföld” és a „külföld” között nem az országhatár, hanem a tőke tulajdonosának hovatartozása tesz különbséget. Ha a statisztika nem ezt teszi, akkor olyan határokhoz ragaszkodik, amelyeket a vállalatok figyelmen kívül hagynak.

A belföld és a külföld elhatárolására a hagyományos makrostatisztika, mindenekelőtt a nemzeti számlarendszer két koncepciót enged meg: a hazai (domestic) és a nemzeti

³A globalizáció nem korlátozódik a szorosan vett gazdasági folyamatokra (bár a továbbiakban főként ezekkel foglalkozunk). A környezeti jelenségek, például a levegő vagy a vizek szennyeződése sem ismernek országhatárokat; a környezetstatisztika is kénytelen elmozdulni a kizárólagos nemzeti koncepciótól.

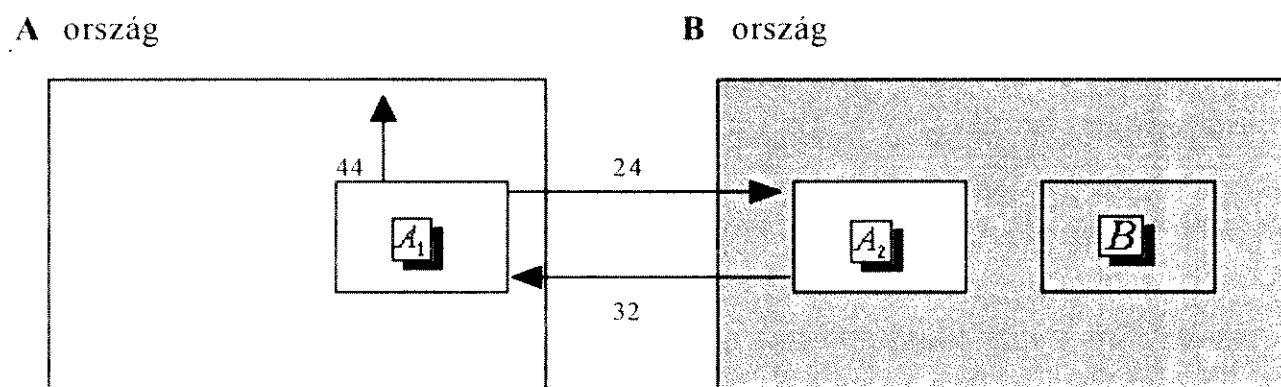
(national) értelmezést. Mindkettő a rezidens egységek fogalmán alapul.⁴ A rezidens egység azokat a gazdasági egységeket jelenti, amelyek gazdasági tevékenységének súlypontja az adott ország területén van. A nemzeti számlarendszer rezidensnek tekinti a külföldi vállalat belföldön működő részlegét, ha az megfelel e kritériumnak. Következésképp az ilyen egység és az anyavállalat közötti tranzakció (szállítás, tőke mozgás) a bel- és a külföld közötti műveletnek tekintendő. A javasolt új koncepcióban a tulajdonos hovatartozása a rendező elv. A vállalaton belüli tranzakciók akkor sem tekintendők külföld-belföld akcióknak, ha a javak vagy pénzek átlépik az országhatárt. Ez az új szemlélet sokféleképpen érinti a nemzeti számlák fogalmait és mutatószámait. Ezt a hatást csak néhány vonatkozásban és csak egy nagyon leegyszerűsített, kétországos modellre épülő példán mutatjuk be, amely mindkét ország (A és B) gazdaságát egy-egy vállalatra redukálja. Ezeket a vállalatokat A_1 -vel és B_1 -vel jelöljük. A_1 vállalatnak A_1 részlege az anyaországban, A_2 részlege B országban működik (ott rezidens).

A_1 vasércbányászattal foglalkozik. Ehhez 10 fő munkaerőt foglalkoztat, 10 ezer dollár munkabérral. A kitermelt vasérc értéke 24 ezer dollár, amit elszállít az A_2 részleghez.

A_2 – amely B országban működik – 5 fő munkaerőt alkalmaz B országban, és 5 ezer dollár munkabért fizet. A vasércet 8 ezer dollár érték hozzáadásával acéllá dolgozza fel. A 32 ezer dollár értékű acélt visszaszállítja A_1 -nek.

A_1 az acélt végső felhasználásra szolgáló acélárúvá dolgozza fel. Ehhez 6 főt alkalmaz 6 ezer dollár munkabérral, és 12 ezer dollár hozzáadott értéket hoz létre. A 44 ezer dollár értékű acélárut belföldön (A országban) értékesíti.

Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy B vállalat szünetelteti a működését.

Most vizsgáljuk meg, hogy ezek a műveletek hogyan jelennek meg a nemzeti számlákban a jelenlegi koncepcióban és a tulajdonosi felfogás szerint.

A hozzáadott érték a hagyományos felfogás értelmében attól függ, hogy a rezidens egységek mennyit termelnek (a rezidens egység A országban A_1 , B országban A_2):

A ország		B ország	
Bányászat	24	Kohászat	8
Fémtermékek gyártása	12		
<i>Összesen</i>	<i>36</i>	<i>Összesen</i>	<i>8</i>

⁴Jövedelmi oldalról például a nemzeti fogalom a nem rezidens gazdasági egységektől kapott és a nem rezidens egységeknek fizetett jövedelmek egyenlegének mértékéig különbözik a hazai koncepciótól.

A tulajdonosi koncepcióban mindhárom munkafázist *A* vállalat végezte. Így:

A ország		B ország	
Bányászat	24		
Kohászat	8		
Fémtermékek gyártása	12		
<i>Összesen</i>	<i>44</i>	<i>Összesen</i>	<i>0</i>

A *külkereskedelmi forgalomban* a hagyományos felfogás szerint figyelembe kell vennünk a különböző országokban rezidens A_1 és A_2 közötti áruáramlást:

A ország		B ország	
Export (vasérc)	24	Export (acél)	32
Import (acél)	32	Import (vasérc)	24
<i>Egyenleg</i>	<i>-8</i>	<i>Egyenleg</i>	<i>+8</i>

A tulajdonosi értelmezés szerint viszont a külkereskedelmi forgalom értéke mindkét országban 0, mert nem történt adásvétel a különböző országokba tartozó tulajdonosok között.

Milyen *jövedelmek* és hol keletkeztek e műveletek révén? Példánkban a munkajövedelmeket és a működési eredményt tudjuk elszámolni. A rezidens szemlélet szerint a jövedelmet – akárcsak a termelést – a megfelelő országban rezidens egységek hozták létre:

A ország		B ország	
Munkajövedelem		Munkajövedelem	
Bányászat	10	Kohászat	5
Fémtermékek gyártása	6		
Működési eredmény		Működési eredmény	
Bányászat (24-10)	14	Kohászat (32-29)	3
Fémtermékek gyártása (44-38)	6		
<i>Összesen</i>	<i>36</i>	<i>Összesen</i>	<i>8</i>

A tulajdonosi koncepció szerint viszont minden jövedelem *A* országban jött létre, hiszen oda tartozik az egyetlen termelő vállalat:

A ország		B ország	
Munkajövedelem		Munkajövedelem	0
Bányászat	10		
Kohászat	5		
Fémtermékek gyártása	6		
Működési eredmény	23	Működési eredmény	0
<i>Összesen</i>	<i>44</i>	<i>Összesen</i>	<i>0</i>

A tulajdonosi felfogás ezen a ponton egy kicsit sántítani látszik, mert nem mutat ki munkajövedelmet *B* ország azon öt munkavállalójánál, akiket A_2 alkalmaz (hiszen a *B* ország területén élő és dolgozó, ám A_2 alkalmazásában álló munkaerőt úgy tekinti, mint

A ország foglalkoztatottjait). A jövedelemelosztás elszámolásánál ez a torzítás áthidalható, de ennek bemutatásával a kanadai szerzők adósak maradtak. Annyi azonban enélkül is látható, hogy vagy a jövedelem és a fogyasztás összhangjával, vagy a tulajdonosi szemlélet következtetés alkalmazásával kerülnek konfliktusba.

A dolog lényege azonban nem az elszámolási rendszer következtetlensége, hanem az a szemléletmód, amelynek érvényesítése a nemzeti keretekre épülő alapstatisztikák gyökeres átalakítását követelné meg. A tulajdonos azonosítása a multi- és transznacionális vállalatok bonyolult szövevényében valószínűleg nem kisebb, legfeljebb más nehézségekbe ütközik, mint a rezidens egységeké.

NEGATÍV ÉS POZITÍV HATÁSOK

A globalizációval kapcsolatban elmondottakból egyértelműen következik: olyan jelenségcsoporttal állunk szemben, amely nem kedvez a statisztikának, hanem megnehezíti a statisztikai szervezetek helyzetét és a statisztikusok dolgát. Ez a megállapítás nemcsak a globalizációra, hanem a gazdasági integráció egészére is érvényes. A hatás úgy jellemezhető, hogy

- megnövekszenek a statisztikával szembeni igények, miközben
- még a hagyományos feladatok ellátásának feltételei is romlanak.

Mindezt az Európai Unió példáján tudjuk a legérzékletesebben bemutatni, ahol e hatások koncentráltan jelentkeznek.

A Római szerződéstől a Maastrichti megállapodásig szinte minden, a Közösségre, az egységes piacra, az Unióra stb. vonatkozó dokumentum tartalmaz explicit vagy implicit utalást az integrációs folyamat értékelésére és arra, hogy a szervezetnek vizsgálnia kell a célok érdekében elért teljesítményeket. Ily módon az EUROSTAT-nak állandóan növekvő információszükséglettel kell szembenéznie. A követelmények között szerepel

- az országoktól származó statisztikák összehasonlíthatósága, ami együtt jár az európai statisztikai standardok számának növekedésével és kötelező erejének erősödésével;
- a statisztikák szolgáltatásának gyorsítása, tekintettel arra, hogy az adatokat a döntéshozók igénylik.
- a széles körű tájékoztatás, az adatok hozzáférhetősége a különböző érdeklődők számára (ebben az az elv jut kifejezésre, hogy a széles nyilvánosság is joga van a döntéshozók számára összeállított statisztikák megismerésére).

Ezek a követelmények a statisztikának szinte minden ágát érintik, mégis meg lehet jelölni néhány olyan területet, amelyeknek fejlesztése jelenleg előtérben van:

- a fogyasztóiár-indexek teljes egységesítése, a Maastrichtban megfogalmazott konvergencia-kritérium érvényesülésének nyomon kísérése;
- az államadóságra vonatkozó statisztika harmonizálása ugyanebből az elvből kiindulva;
- a fizetési mérlegek harmonizálása az Unió monetáris politikájának alátámasztása érdekében;
- a szolgáltatások nemzetközi kereskedelmére vonatkozó statisztika fejlesztése, az Unió GATT-tárgyalásainak alátámasztására;
- a fenntartható növekedés – a környezeti ártalmakat elkerülő maximális gazdasági fejlődés – statisztikai megalapozása;
- dezaggregált, vállalati szintű statisztikák beépülése a rendszerbe; a maastrichti elvek értelmében ugyanis a döntések mindinkább a gazdálkodás alsó szintjeire tevődnek át.

E jellegzetesen gazdaságstatisztikai területek mellett fokozott igény nyilvánul meg a társadalomstatisztikával szemben is. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert a szociálpolitika nem tárgya az Európai Unió integrációs törekvéseinek. A gazdaságpolitikai lépések közvetlen és közvetett hatásai azonban nem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen például a monetáris vagy az agrárpolitika, a szabad munkaerőpiac stb. szorosan összefügg az életszínvonallal és az életfeltételekkel. E gazdaságpolitikai eszközök tehát sokoldalú hatásvizsgálatokat tesznek szükségessé.

A munkaerő szabad vándorlása például közvetlen hatással van az egészségügyre, hiszen a páciensek is szabadon vándorolnak és szabadon támasztanak igényeket a választott ország egészségügyi szervezetével szemben. Ez ráirányítja a figyelmet az egészségügyi statisztikára, amelynek választ kell adnia például arra, hogy az emberek egyforma módon jutnak-e hozzá az egészségügyi szolgáltatásokhoz az egyes tagországokban, vagy hogy milyen tényezők (életmód) hatnak az egészségi állapotokra, milyen források állnak az egészségügy rendelkezésére stb.

Az integráció kedvezőtlen hatásainak legismertebb példája a külkereskedelmi statisztika ellehetetlenülése a vámhatárok lebontása következtében. A piacgazdaságokban a nemzetközi áruforgalom statisztikájának alapidokumentumát a vámbizonylatok képezték, így a vámeljárással megszűntével ez a statisztikai ág elveszítette bázisát. (A helyettesítő rendszer, az ún. Intrastat kiépítésének tárgyalása túlnő e tanulmány keretein, annyit azonban érdemes megemlíteni hogy a külkereskedelmi statisztika megfigyelési bázisa a vámról a vállalatokra tevődik át, és ezzel hasonlónak válik a Magyarországon 1991-ig alkalmazott rendszerhez.) Ez azonban csak egy – és jelenleg az egyetlen jól ismert – példája egy sokkal általánosabb jelenségnek. A hivatalos statisztika forrásai között nagy – növekvő – szerepe van az ún. adminisztratív forrásoknak, nyilvántartásoknak, dokumentumoknak stb. Az államigazgatás, az adózás stb. számos olyan rendszert épített ki, amelyeknek anyagából, mintegy melléktermékként, a statisztika meríthet, és ez sokkal olcsóbb adatokat biztosít, mint azok, amelyek érdekében költséges felvételeket, összeírásokat stb. kell szervezni. Az integrációval együtt járó deregulatív lépések jórésze megfosztja a statisztikát ezektől a forrásoktól, az így elmaradó információra azonban továbbra is szükség van. „A statisztika azt próbálja mérni, ami a való világban történik. Az egységes piac létrejötte nem azt jelenti, hogy nincs többé kereskedelem Olaszország és Franciaország között, és azt sem, hogy ennek nagysága többé senkit sem érdekel. Az egységes valuta megteremtése nem teszi egyenlővé az árakat az egész Unióban, éppúgy nem, ahogy ma egy országon belül sem egyformák az árak. Így aztán továbbra is mérni kell az árányokat és az árváltozásokat.” [2]

A deregulációs irányelvek között explicit módon is kifejezésre jut az adatszolgáltatói terhek csökkentése. Nemcsak az adminisztratív források egy része szűnik tehát meg, hanem a közvetlen adatkérések elé is újabb korlátok emelkednek. Evvel kapcsolatban azonban nem hallgathatunk el egy ironikus megjegyzést, amely *F. Bos* holland statisztikustól származik: „Az Európai Közösség egyfelől deregulációs elveket deklarál, másfelől azonban egyre több kötelező statisztikai szabályt ad ki, ami egyes országok számára nagyon is növeli az adatszolgáltatói terheket. Így a Közösség az egyik kezével ad, a másik kezével (egy kicsit többet) elvesz.” [1]

Ha a gazdasági integráció hatásai ennyire kedvezőtlenek, talán az ellentétes folyamatból, a dezintegrációból kedvező változásokat várhatunk. Sajnos nem, bár a hatások nem

mindenben azonosak az integrációéval. De például az adatigények megsokszorozódásával ez esetben is számolni kell, hiszen az addig „helyi” adatok most „országossá” válnak. Más példa: a korábban egyszerűen belső forgalomnak tekintett árumozgásból külkereskedelem lesz, szükségessé válik tehát a nemzetközi áruforgalmi statisztika megteremtése.

Evvel egyidőben szétesnek az addig jól-rosszul működő, de mindenesetre szervezeti-
leg létező nemzeti statisztikai intézmények. Evvel együtt szükségessé válik az addig helyi
egységként működő kisebb hivatalok „nemzeti” rangra emelése, amelyekhez a szakmai
és infrastrukturális feltételek nem vagy csak kivételes esetekben állnak rendelkezésre.

A bemutatott integrációs hatások a jelent tekintve kedvezőtlenek a statisztikára nézve.
Hosszabb távon azonban az igények és követelmények kiszélesedése kihívást jelenthet a
statisztikai szervezetek számára, és mint ilyen stimulálja a fejlődést. Nem kétséges, hogy
ezt a fejlődést a kényszer indítja meg, ettől azonban a végeredmény még lehet nagyon
sikeres is.

IRODALOM

- [1] *Bos, F.*: Deregulation and economic statistics. Bulletin of the International Statistical Institute. Proceedings of the 48th Session. Volume LIV. Book 2. Cairo. 1991. 1/19. 1-15 old.
- [2] Statistics and the efforts of ongoing integration processes in the ECE region 1995. EUROSTAT (Sokszorosított) 16 old.
- [3] *McMechan, J. - Ryten, J.*: Globalizing the economic statistics system. 1995. (Sokszorosított.) 19 old.
- [4] *Dr. Szilágyi György*: A gazdasági integráció mérési lehetőségei. *Statisztikai Szemle*. 1975. évi 3. sz. 280–286. old.
- [5] *Dr. Szilágyi György*: Nemzetközi stuktúra-összehasonlítások klaszter-elemzéssel. *Statisztikai Szemle*. 1979. évi 10. sz. 955–971. old.
- [6] *Dr. Szilágyi György*: Statistical assessment of economic integration – theories and methods. 1995. (Sokszorosított) 8 old.
- [7] *Zienkowski, L.*: Possibilities to describe statistically the effects of ongoing integration processes in the ECE region. 1995. (Sokszorosított) 5 old.

TÁRGYSZÓ: Gazdasági integráció. Nemzetközi statisztika.

SUMMARY

At its 1995 plenary meeting the Conference of European Statisticians conducted substantive discussion on the issue „Possibilities to describe statistically the effect of ongoing integration processes”. Based on that discussion the article reviews the interrelationship between economic integration and statistics. A statistical framework for monitoring integration is put forward and new phenomena of the integration, like „globalization” is discussed. As a final conclusion a number of negative effects of integration is analysed as regard official statistics.

LÉPÉSTARTÁS VAGY ELSÜLLYEDÉS?*

KOZMA FERENC

Az alábbiakban körvonalazott néhány jövőkép-forgatókönyv vázlat közismert tényeken és irányzatokon alapul. Közülük bármelyik jelentős tanulmánnyal támasztható alá: ezek nagyrészt meg is vannak. Ezen eszmefuttatás terjedelmi korlátait azonban a részletes bizonyítás meghaladná, ezért elhagyom. A műfaj tehát esszé, a papírra vetett gondolatmenet tárgya pedig a magyar gazdaság külső fejlődési feltételrendszerének lehetséges változásai a XXI. század első évtizedei folyamán.

A magyar gazdaság jelenlegi világgazdasági helyzete nem mondható szerencsésnek, és pedig a következő megfontolások alapján.

1. A XX. sz. folyamán e gazdaságnak nem nyílt alkalma kialakítani kölcsönösen kedvező kapcsolódási viszonylatokat. Számára az vezetne az ideális állapothoz, ha két-három „nagy” partnerhez tudna egyidejűleg kapcsolódni az áru- és termelésítő-forgalom mintegy 15–15 százalékaival, ezzel megalapozhatná kapcsolatrendszerének biztonságát, túl nagy, egyirányú függés nélkül. Ugyancsak kedvező lenne számára, ha kapcsolatrendszerének mintegy kétharmadát a nála fejlettebb, egyharmadát pedig a nála fejletlenebb gazdaságokkal tudná kiépíteni, lehetőséget teremtve ezzel a technika beszivárgására és továbbadására egyaránt. Ezzel szemben szinte az egész évszázad folyamán az ország mindig valamelyik szomszédos nagyhatalom vagy hatalmi csoportosulás mágneses teréhez egyoldalúan kapcsolódva működött, és vagy csaknem kizárólag nála fejlettebb gazdaságokkal épített ki egyoldalú, alárendeltségen alapuló kapcsolatot, vagy egy nála fejletlenebb partneri kör egyoldalú vonzásában élt, igénytelen technikai környezetben. A jövő század első évtizedeinek fejleményeit illető első aggodalom tehát az, hogy vajon nyílik-e lehetőség Magyarország számára tagoltabb kapcsolati közeg kiépítésére.

2. Köztudomású, hogy a magyar nemzetgazdaság nemzetközi piaci szereplése jó néhány olyan kedvezőtlen adottsággal bír, amelyet nem vagy legalábbis csak igen nehezen és hosszú idő alatt lehet kijavítani. Ezek közül az első a méret, pontosabban fogalmazva, a „méret alattiság”, amit korunkban csak egy módon lehet kiegyenlíteni: beilleszkedéssel valamilyen jól funkcionáló regionális integrációba. A második a műszaki–piaci elmaradottság, amelyet mintegy másfél-két generáció élettartama alatt meg lehetne szüntetni megfelelő politikával, elegendő fejlesztési forrással (anyagival és szellemivel), jóindu-

*A tanulmány a Reform, rendszerváltás, modernizáció című *Csikós-Nagy Béla* akadémikus 80. születésnapjának tiszteletére összeállított kötetben megjelent dolgozat kissé módosított változata. (Akadémiai Kiadó — Magyar Közgazdász Alapítvány. Budapest. 1995. 170-187. old.)

latú, segítőkész külgazdasági környezetben. A harmadik a hazai termelésitényező-együttesnek a világpiac jelenkori követelményeitől jelentősen eltérő összetétele.¹ Ezt működtetni csak jelentős cserearány-áldozatok árán lehetséges, ami viszont jövedelmet szív ki az országból, s így akadályává válik az elmaradottság felszámolásának, de a regionális integrációhoz való csatlakozásnak is. Ez egy önmagába visszatérő kör: az ország kívül eső („outsideri”) mivolta lassítja – bizonyos, nehéz időszakokban egyenesen lehetetlenné teszi – az elmaradottság felszámolásához szükséges erőfeszítések kibontakozását, s ezáltal állandósítja a kedvezőtlen összetételű termelésitényező-szerkezetet. A külpiac által leértékelt termelésitényező-szerkezet mintegy hatványozza az ország gazdasági törpe mivoltát, s így konzerválja az elmaradottságot. Róka fogta csuka, csuka fogta róka. A magyar gazdaságpolitika e jelenséget többé-kevésbé már a XX. század közepén sejtette, ám sem a belső fejlesztési erőfeszítések lendülete és milyensége, sem a külső környezet forrásbetápláló és fejlődésélénkítő hatása nem volt elég ahhoz, hogy ebből a többszörösen hátrányos helyzetből kitörjön a gazdaság. Pontosabban: az 1960-as évek második felében és az évtizedfordulón felcsillant a remény a kritikus „szökési sebesség” elérésére, ezt azonban az 1970-es évek világgazdasági fordulata és ezzel párhuzamosan a kelet-európai együttműködési rendszer lassú haldoklása néhány év alatt teljesen illuzórikussá tette.

3. Az eddig felsorolt tényezők a gazdaságot deficitre hajlamossá teszik: az ilyen országok exportjukkal nehezen tudják importéhségüket kielégíteni, ugyanakkor vagy nem vonzóak a külföldi működőtőke-befektetések számára, vagy olyan befektetéseket vonzanak, amelyek nem lendítik előre kellőképpen az exportteljesítményt, vagy alacsony hatásfokkal hasznosítják a beáramló vagyont és tudást. Pillanatnyi egyensúlyukat minden nemzetközi piaci „szellő” kibillentí, a gazdaság önregeneráló képessége nem bizonyul elegendőnek az egyensúly helyreállításához, ezért vagy a kölcsöntőke-transzferhez nyúlnak, ami adós-rabszolgaságba hajlamos torkollni, vagy a lakosság munkavégző képességét nyomorítják meg megszorító politikával, ami nemzedékekkel előre tönkre teszi az ország fejlődési esélyeit. Ezzel bezárul a hibás kör: az olyanfajta gazdaságok, mint a magyar is, vagy kihasználják a számukra kedvező világpiaci „lapjást”, és ennek segítségével elérik a „kitörési, szökési sebességet” – mint például az észak-európai országok az elmúlt évtizedekben vagy a kis távol-keleti gazdaságok a legutóbbi időkben –, vagy nem jön ilyen alkalom (netán jön, de elmulasztják), és akkor képtelenek kiemelkedni a perifériából: ehhez önerejük is kevés, s a külső erőforrások is elkerülik őket.

4. Mindehhez itt, Európa közepének a keleti felén még egy hátrány járul, az ugyanis, hogy ennek a szubrégióknak az egyetlen kijárata – legalábbis érdemi kijárata – a fejlett világ felé az európai centrummal való szoros együttműködés: kereskedelem, szellemi- és tőke-transzfer, üzletistílus-átvétel stb. Márpedig az európai centrum történelmi reflexei és belátható gazdasági érdekei szempontjából a kelet-közép-európai térség igen sokdrangú szerepet játszik. Nyugat-Európa „legnyugatibb” része hagyományosan a volt gyarmatbirodalmak felé orientálja azokat a tőkét, amelyeket kifejezetten az olcsó természeti kincsek és munkaerő működésbe hozására szán, és egymás között, illetve Észak-Amerikában fekteti be azt a tőkét, amelyet kifejezetten munkamegosztás-fejlesztés-

¹ Lásd „Mire képes a magyar népgazdaság” c. könyvben (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 388 old.) és a „Leontief-paradoxon – magyar módra” című, a *Külgazdaság* 1992. évi 6. számában megjelent tanulmányomban (61 - 80. old.).

tésre vagy know-how szerzésére állított be. A centrumnak az a hányada, amely „Közép-Európa nyugati felének” számít (a német, a svájci, az osztrák gazdaság) történelmileg közelebb áll ehhez a hányatott sorsú szubrégióhoz, csak éppen exportálható tőkében jóval kiszámítottabb erejű, mint akár a hagyományos tőkeexportőr országok, akár az észak-amerikai centrum. A német tőke jelentős részben el van foglalva az újonnan csatlakozott tartományok adaptációjával (ez még igen sokáig leköti erőinek jelentős hányadát), ezenkívül élénk „technológiavadász” tőkekihelyezési tevékenységet folytat mindenekelőtt Észak-Amerikában. Az olcsó termelési tényezőket is elsősorban Latin-Amerika fejlettebb gazdaságaiban (Brazília déli tartományai, Argentína, Chile) keresi. Számára Kelet-Közép-Európa – amelynek a két háború között még nyersanyag- és élelmiszerbázisként is volt jelentősége – ma, a század végén elsősorban felvevőpiacként jön számításba. Ezt a gondolatot lehet bírálni; lehet bizonygatni, hogy Kelet-Közép-Európa termelőerői már felfejlődtek oly mértékben, hogy a további felfejlesztésre szánt forrás viszonylag rövid időn belül, magasabb szinten térülne meg az európai centrum számára, mint a jelenlegi befektetési reflexeit követő tőketranszfer. Az sem egyszerű fantáziálás, hogy a kelet-közép- és kelet-európai országsávvval kibővült európai centrum a maga hatalmas, félmilliárd főt számláló gazdasági–piaci kapacitásával és kivételes intellektuális erejével könnyebben tudná világgazdasági és -politikai pozícióit erősíteni, mint a mai, tizenöt országból álló együttes, amelynek keleti határain folyamatosan szembe kell néznie a gazdasági degradáció és a politikai szétesés keltette „hullaméreg-fertőzési veszéllyel”. Ez az érvelés – amely mind gyakrabban szerepel a közép-kelet-európai ajánlkozások érv-rendszerében (és csakis ott) –, nagyon racionális, és valószínű, hogy helytálló is, de belátása túllép azon az időhorizonton, amelyen belül az európai centrum politikája képes érveket befogadni. Európa nem Japán. Rációja mintegy fele-fele arányban van beszabályozva rövid és középtávra. A gazdasági stratégia nem kifejezetten európai műfaj: sajnos, homokra épít az, aki harminc–ötven évre előre sejtethető európai érdekekre építve próbál valamit elérni ennél a centrumnál. Ez vonatkozik az integráció „kerítésén” való bekerülés kérdéseire csakúgy, mint a korszerű technika áttelepítésére vagy a szerves, fejlett munkamegosztási kapcsolatok tömeges létesítésére.

Ezen az általánosan kedvezőtlen „szomszédsági” helyzetben belül természetesen érzékelhető fokozatok vannak az egyes gazdaságok között: a megítélési sorrend időről időre módosul, de bizonyos állandó elemek megfigyelhetők. Perspektivikusan a legkedvezőbb helyzetben a volt Osztrák–Magyar Monarchia fejlett „örökös tartományai” – vagyis Csehország és Szlovénia – vannak. Őket követi Lengyelország és Magyarország, valamint – egyelőre a balkáni helyzet miatt csak elméletileg – Horvátország, továbbá a balti államok, Szlovákia, netán Ukrajna. A Balkán ezektől is fényévekkel marad le: lehet azonban, hogy Románia szerepe felértékelődik, talán meg is előzheti Magyarországot és Horvátországot. Hogy a tényleges sorrend miként alakul, az nemcsak az adott országok absztrakt lehetőségeitől, hanem a nemzeti gazdaságpolitikáktól is függ. Sajnos, a centrum ebben a tekintetben sem látszik csálhatatlannak: hajlamos – legalábbis udvariassági szinten – rövid távú pénzügyi eredményeket ígérő gazdaságpolitikákat felértékelni a fontolva haladó, nagyobb távlatokban komolyabb értékmegőrzési és -gyarapítási lehetőségekkel kecsegtető politikákkal szemben. Hangsúlyozom azonban, hogy a legnagyobb eséllyel Európához csatlakoztatható gazdaságok esetében is szánalmasan kevés az az emberi és anyagi forrástöbblet, amelyet a centrum tud és hajlandó kelet-közép-európai

perifériája „centrumosítására” szálni. Magyarország számára tehát sovány vigasz az, hogy jelenleg az érdekeltségi sorrend felső aranymetszési pontja körül foglal helyet: ha a csúcán trónolna, külsőforrás-igénybevételi lehetőségei akkor sem volnának egy napon emlithetők akár Dél-Koreáéval, akár Tajvanéval. E gazdaságok ugyanis olyan regionális közegben foglalnak helyet, ahol a régió centrumában álló hatalom (Japán) létérdeke, mégpedig világosan tudatosított, megfogalmazott és gazdaságpolitikai lépésekre operacionalizált érdeke az erre alkalmas periféria fokozatos felemelése saját színvonala közvetlen közelébe, éppen a centrum méreteinek kibővítési szükségleteiből kiindulva.

Összefoglalva tehát: Magyarország XX. század végi nemzetközi helyzetére az nyomja rá a bélyegét, hogy kicsi, fejletlen, és emellett a centrumon kívül eső (outsider) ország, nem különösebben kedvező termelési tényezőkkel, emiatt forrásbevonásra van szüksége, de csak úgy jut(ott) forráshoz, hogy egyben beindít(ott) egy forráskiáramlási tendenciát, ami rontja amúgyis deficitre hajlamos kereskedelmi helyzetét, vagyis aktív, felemelő jellegű munkamegosztási és tőkekapcsolatokra volna szüksége a degradációs folyamat elkerülésére, illetve visszajára fordítására. A „kéznél levő” centrum ösztönei azonban nem hajlamosak ilyen típusú együttműködési rendszer létesítésére, még Magyarországgal sem, amely pedig a szubrégió pozíciósorrendjében viszonylag a kedvezőbb helyek egyikét foglalja el. Másik centrumhoz – Észak-Amerikához vagy Japánhoz – szorosabban csatlakozni minden realitást nélkülöző álom. Magyarország „sorsa” Európában van, egyfelől a Brüsszel-központú Európában, másfelől a de Gaulle-i értelmezésű Európában. Ebben a mostoha Európában.

*

Kockázatos volna bármilyen bizonyossággal azt állítani, hogy ez a többszörösen hátrányos külgazdasági pozíció a következő néhány évtized folyamán semmit sem változik, de arra sem lehet esküdni, hogy javulni (különösen megfordulni) fog, vagy akár arra, hogy még kritikusabbá válik. A társadalmi jelenségek előrelátásának kegyetlen alaptörvénye az, hogy a becslések bekövetkezésének valószínűsége négyzetes arányban csökken a prognózis időhorizontjának hosszával. Eseményeket előrejelezni tehát nostradamusi merészséget (más fogalmazásban: gátlástalan kóklerséget) követel. Ugyanakkor, ha csőlátás és illúziók (önámítások) nélkül górcső alá tesszük a „történelmi jelent”, azaz a legutóbbi évtizedek mozgásait, erőviszony-változásait, rögzíthetünk olyan tendenciákat, amelyeknek folytatódását elég nagy biztonsággal valószínűsíthetjük, és felfedezhetünk olyan kezdeményezéseket, csírákat, amelyek kibontakozását, fontos tendenciává válását ugyancsak elég nagy biztonsággal vélelmezhetjük. Így alternatív forgatókönyvekhez fogunk jutni, nem pedig jóslatokhoz. Amint már említettem, a magyar gazdaság sorsa Európában dől el. Ám ennek az európai közegnek a milyenségét a világgazdasági erőviszonyok fogják meghatározni: konkrétan az, hogy Európa mint egyike a globális gazdasági centrumoknak, tudja-e tartani kivívott pozícióit, netán erősíti-e azokat, avagy lassabb–gyorsabb degradációnak néz elébe. Paradox módon Kelet-Közép-Európa (és ezen belül Magyarország) Európa szemében való felértékelődésére csak annak függvényében számíthatunk, ahogyan nő a veszélye Európa világgazdaságon belüli pozícióvesztésének, miközben a szubrégió „centrumosítására” fordítható anyagi és szellemi erőforrásai ugyanezen tendencia függvényében sorvadni fognak vagy legalábbis fillér-pontossággal

lesznek kiszámítva. Nehezen dönthetjük el tehát, minek szurkoljunk: Európa felvirágzásának vagy megszorongatásának, ránk nézve mindkét fejlemény egyaránt ambivalens hatásúnak ígérkezik.

Európa globális pozíciójának változásai mellett és következtében lehetségesek jelentős erőviszony-eltolódások az európai centrumon belül is: kibontakozhat egy „ellenállhatatlan” német hegemonia, amely az európai integrációt olyasforma egycentrumú képződménnyé teheti – mutatis mutandis –, mint a néhai KGST volt (a két csoportosulás közötti párhuzam ezzel ki is merül). De kibontakozhat egy labilis, megtámadható német hegemonia is, ami az Európai Uniót (EU), s ezzel az európai centrum egészét mállékony, dezintegrációra hajlamos együttesé degradálja. Ám az is megtörténhet, hogy az EU „kemény magját” képező gazdaságok kénytelenek lesznek önmérsékletet tanúsítani, akár a német erőfölény gyümölcseinek leszüretelésében, akár az ellene való lázongásban; az integráció továbbfejlődésre vagy legalábbis a lazulás elkerülésére lesz „ítélve”. Ennek több oka lehet: szerepet játszhat a külső nyomás, az integráció kerítésén belül került mintegy 70 milliós „periferikus” tömeg belső nyomása és a néhai szocialista tábor helyén kialakuló életveszélyes bomlási tünetek is. Jelentős belső átalakulás mehet végbe az európai magon belül: az EU köre kiterjedhet az egész centrumra (vagyis magába szívja Norvégiát, Svájcot, esetleg Csehországot és Szlovéniát); emellett vagy ehelyett rétegződhet: erőltetett ütemben létrejöhet a teljes fúzió felé tartó belső mag, s a többiek valamiféle másodrendű szerepbe szorúlnak vissza; megindulhat egy hígulási folyamat, amelynek az éllovasai az integráció belső körének leginkább kifelé kacsingató gazdaságai, jelesen Nagy-Britannia és az északi országok lehetnek. Mindegyik változat más-más érdeksomagot jelent Kelet-Közép-Európa számára, sőt még ezen belüli differenciált kezelést is. Minden olyan erőhatás, amely az európai centrumot integrációjának elmélyítésére kényszeríti, e keleti peremvidék számára messzebb sodorja azt a lehetőséget, hogy valamilyen módon a kontinens fejlett nyugati felét rávegye a keleti fél-kontinens felzárkózási erőfeszítéséhez való aktív hozzájárulásra. Minden olyan erőhatás, amely az EU-t rétegződésre kényszeríti, egyben visszariasztja attól, hogy szélesítse azon peremvidékek körét, amely az integráció kerítésén belül kerülve előjogokkal rendelkezik a kemény mag energiáinak ilyen-olyan mértékű leszívására.

Ilyenformán nagyon leszűkült az a jövőképtartomány, amelyben az európai centrumnak érdekei támadnak, vagy inkább: halványulnak az ellenérdekei, fakul a közömbössége a Kelet-Közép-Európával való komolyabb és gálánsabb bánásmód iránt. Egyfelől a globális szorongatottság enyhe vagy kibírható mértéke, ami nem kényszeríti a magot sem erőltetett integrációmélyítési lépésekre, sem „elsőosztályú” és „másodosztályú” Európára való éles szétválásra, másfelől az Európán belüli erőviszonyok olyan alakulása, amely nem szül dezintegrációs feszültségeket (impliciteket sem). A Kelet-Közép-Európa számára kedvező „folyosó” szélességét a reálisan bekövetkező esetek összességéhez viszonyítva ahhoz a diapazonhoz lehet hasonlítani, amely az emberi szervezet egészséges funkcionálásának testhőmérséklet-határait jelenti a víz fagyási és forrási pontjainak távolságához viszonyítva (ami 36,2-36,9°C-nyi sáv a 0-100°C tartományon belül).

Valamelyest enyhülhet e kép komorsága, ha a tiszta gazdasági érvekhez hozzáképzünk gazdaságon kívülieket is: olyan európai vagy nemzetközi politikai szituációt például, amely gazdasági érdekeinek félresöpprésére kényszeríti az európai centrumot, és arra bírja, hogy hatékonyan, nagy áldozatok árán is hóna alá nyúljon Kelet-Közép-Európának

vagy e szubrégió néhány gazdaságának. Európa közelmúltjában számos ilyen kényszerhelyzetet figyelhetünk meg: lényegében ezeknek köszönhetően hígult fel az integráció az említett, mintegy 70 milliós néptömeget jelentő perifériális ország-, illetve országrészcsoporthal. Nos, ilyen szituáció keletkezését nem lehet teljesen kizárni, annak ellenére sem, hogy mai fantáziáinkkal elég nehéz elképzelni ilyen helyzetet: az elmúlt évtizedek során ugyanis – az egyetlen ír belépés kivételével, amely Nagy-Britannia csatlakozásához kapcsolódott – ezek a kivételes helyzetek mind a világ és Európa társadalmi rendszerek szerinti kettéosztottságához kötődtek. Amióta a „Nagy Mumus” eltűnt a világpolitika arénájából, nehéz elképzelni olyan politikai kényszerhelyzetet, amely egyértelműen háttérbe szorítaná az európai centrum globális pozícióharcának vagy saját belső egyensúlyának és békéjének szempontjait. Még a valóban veszélyes helyzetekre – gondoljunk a balkáni háborúkra – sem a konszolidáció érdekében vállalandó kockázatok és áldozatok irányába fordítják a centrum politikáját, hanem a lokalizálás és az „elrekesztés” kerül előtérbe.²

Itt érkezünk el a gondolatmenet azon pontjához, miszerint Európa sorsa a nagy erőcentrumok globális méretű versenyfutásában, ilyen-olyan hevedességű birkózásában dől el. A három globális erőközpont fejlődésének egyenletessé, harmonikussá válását semmi alapunk nincs feltételezni, a jövő század első felének egész hosszán át sem. Az európai, az észak-amerikai és a távol-keleti centrumok globális pozíciómódosulásait három tényező fogja meghatározni:

- mekkora fajlagos és abszolút anyagi és intellektuális tőke felhalmozására képesek;
- mennyiben képesek információs és koordinációs szempontból uralni az újtermelési folyamatokat, azaz tudatosan irányítani termelési tényezőik mozgásait valamint piacukat;
- mindezek következtében milyen eredményeket érnek el a termékek, technológiák, infrastruktúrák és fogyasztási rendszerek műszaki fejlesztésében, valamint a piacok mindenkor követelményeinek kielégítésében.

Meddő erőlködés volna a három globális centrumot egyértelműen „besorolni” abból a szempontból, hogy melyikük melyik kritérium szerint erős és gyenge. Mindhármuknak mindhárom területen vannak erős és gyenge oldalai. Európa gazdasági szerkezete például még ma is elaprózottabb, szétfolyóbb, mint akár az Egyesült Államoké, akár Japáné, de egyben sokarcúbb is, alkalmazkodóképesebb: részleges és tökéletlen integráltsága tehát bizonyos helyzetekben még előnyére is válhat. A Japán körül kialakulóban levő regionális együttműködés alig szervezett (és ez mondható el az észak-amerikai „bimbózó” integrációra is) a meglehetősen feszes szervezettségű nyugat-európaihoz viszonyítva. Mégis a jelek szerint, bizonyos problémák simábban oldódnak meg a Távol-Keleten, mint Európában, valószínűleg a gazdaság szereplőinek más, az európaiktól vagy az amerikaiaktól jelentősen eltérő reakciórendszere és érdekeltségi motivációi miatt. A szerveződő észak-amerikai régió tudatosan vett a nyakába egy hatalmas periférikus gazdaságot, nem politikai kényszer, hanem gazdasági megfontolások alapján, és igen könnyen lehetséges, hogy ez a periféria másképpen fog funkcionálni, mint az EU mediterrán „kolonca”. Jelen pillanatban úgy látszik, a műszaki erőfeszítések piackonformitása, illetve a piaci munkálatok-

² Az európai centrum a XX. század végi veszélyekre kísértetiesen hasonlóan reagál, mint a XV–XVI. századi oszmán előretörés idején: mással van elfoglalva, másutt érzi közvetlenebbnek érdekeltségét, ezért megelőz a közvetlen veszélyelhárítási és elszigetelési lépésekkel. A közvetlenül érintett országok-vidékek érdekeire nincs, vagy nem tud tekintettel lenni.

nak a műszaki fejlesztéssel való rendszerszerű összehangolása területén a távol-keleti góc verhetetlen, szemben az amerikaival, amelyet erősen fogságában tart még ma is a hidegháború során kifejlesztett struktúrája, szemben az európaival, amely meg mintha tőkével nem bírná vitathatatlanul értékes intellektuális kincseinek világpiaci sikerekre való átváltását. De már sejlenek a távol-keleti műszaki-piaci expanzió korlátai is, és ha ezek a valóságban is megjelennek, napirendre kerül az egész világpiac újrendeződése.

Ebbe az önmagába is bonyolult folyamatba egyéb erők is beleszólhatnak: azt még nem lehet látni, milyen erősen, és beleszólásaiknak mekkora lehet az eltérítő hatása, de aligha lehet a számításból kihagyni őket. Az első ilyen „egyéb erő” a volt szovjet birodalomból kialakuló, ma még a halál és az újjászületés kínjaiban egyszerre fetregő, de 30–40 év távlatában már mindenképpen számításba veendő közép- és közepes-nagy gazdasági hatalmak sora: Oroszország, Ukrajna, Kazahsztán. A másik hatalmas kérdőjel Kína, amely elsőrendű gazdasági tényezővé is fejlődhet, besorolhat – többféle minőségben – a mai Távol-Keletbe mint centrumba, de el is különülhet, és visszasüllyedhet a történelemben megszokott elzárkózott, amorf állapotába. A harmadik kérdőjel az a latin-amerikai országcsoporthoz, amely a periferikus állapot felső harmadába küzdött föl magát, és gyűjti az erőit a „szökési energia” kifejtésére (Brazília, Chile, Argentína, Mexikó). És végül önálló világpolitikai, esetleg világgazdasági erőként léphet fel valamilyen iszlám csoportosulás is, ideig-óráig erősen beleszólva a globális fejlődés menetébe.

Az *első* forgatókönyv egyszerűnek tűnik: mindhárom központ egyforma intenzitással képes mozgósítani erőtartalékait, és a nemzetközi piac egyikük előnyös oldalát sem értékeli túl vagy alá. Az erőviszonyok tehát nagyjából változatlanok maradnak még vagy harminc–negyven évig. Ez a helyzet egyben permanenssé teszi az európai centrum fenyegetettségét a másik kettő által, vagyis ez utóbbiak arra készítetik, hogy akumulálják magában a konkurens központok előnyös tulajdonságait is: olyan integrálttá válják, mint Amerika, olyan rugalmassá és olcsóvá, mint Távol-Kelet, s emellett megőrizze eredeti európai értékeit, legfőképpen kreativitási fölényét. Más szóval a jelenlegi világhelyzet elhúzódása elkerülhetetlenné teszi az európai integráció elmélyítésének felgyorsítását, és egyben előtérbe helyezi a beruházások műszaki színvonalának emelését, a termék- és technológiai innováció meggyorsítását.

Az európai mag a beköszöntő „evolúciós korszakot” valószínűleg általános támadás előkészítésére fogja felhasználni. Gyenge pontjaira összpontosítja energiáit. Ezek között előreláthatóan nem kerül előkelő helyre az, hogy Kelet-Közép-Európa nagy beruházási ráfordítások árán való felfuttatása a centrum színvonalára százmilliós népességgel növelheti a centrum tömegét. A jelenlegi világerőviszonyok hosszú távú stabilizálódása nem az a szituáció, amely Kelet-Közép-Európának meghozza a várva várt történelmi alkalmat.

A *második* forgatókönyv alapfeltételezése az, hogy a távol-keleti centrum dinamizmusa fennmarad, fejlődésének jellege követi vagy egyenesen megelőzi a másik kettőét: innovációs ereje megsokszorozódik anélkül, hogy költségei túlzottan megemelkednének. Ez a nyomás szorosabb, védekező jellegű kooperációra kényszeríti az európai és észak-amerikai központokat: a két regionalizálódás egybe kezd fonódni egy közös atlantizálódással. A folyamat Európa fejlett, nyugati felének érdeklődését egyértelműen elfordítja a kelet-közép-európai problémáktól. Egyfelől azért, mert a piaci viszonyok diktálására feltörekvő Távol-Kelet nem olyan problémák megoldását fogja kikényszeríteni Európától, amelyekben Európa keleti fele érdemi megoldást jelenthet. Másrészt pe-

dig azért, mert az atlantizálódás önmagában is kemény harc lesz az Egyesült Államokkal, netán az egész NAFTA-val (North Atlantic Free Trade Association – Észak-atlanti Szabadkereskedelmi Társulás): Európának ezt kell mindenekelőtt sikeresen megvívnia.

A *harmadik* forgatókönyv ugyancsak atlantizálódásra vezet, de (egészében vagy részben) eltérő okok miatt. Itt az a momentum kerül előtérbe, hogy az egyesülés kínjain keresztül esett Németország valamikor az ezredforduló utáni első években termőre fordítja azt a sokszáz milliárd márkányi vagyont, amelyet a keleti tartományok asszimilálására fordított, és ezek a beruházások valamikor a 2020-as, 2030-as évek táján meg is térülnek neki: egymagában is gazdasági világhatalommá növi ki magát, amely mellett az EU többi tagországai csak másodlagos erőkként (majdnem azt írtam, hogy másodrendű, „segédnépekként”) jöhetnek számításba. Az az alaphelyzet, amely annak idején, az 1950-es években az európai integrációt engedte útjára indulni – hogy a német gazdasági-politikai potenciál önmagában veszélytelen, a közösség keretei között koordinálható és kontrollálható, s ilyen módon az egész európai mag hasznára fordítható – megfordulhat: a maradék Európa válik veszélytelenné, kontrollálhatóvá és a német gazdasági világhatalmi centrum számára felhasználhatóvá. Egy ilyen fejlemény akkora feszültséget indukálhat az EU-ba, amelyet jó, ha kettészakadás nélkül túléli. A német hegemoniától tartó partnerek azonban – akár nyíltan, akár az integráció lazítását, az integráció legális lehetőségeit kihasználva – menekülni lesznek kénytelenek valamiféle atlanti irányban.

Egy ilyen forgatókönyv pregnáns elemeinek megjelenése a gyakorlatban nagyon kedvezőtlen világpolitikai és világgazdasági fordulatként lesz értékelhető. Ugyanakkor a megduzzadt német gazdasági potenciál figyelmét könnyen ráirányíthatja Kelet-Közép-Európa lehetőségeire. Vérmes illúziókat természetesen nem szabad táplálni: a frissen szerzett világhatalmi pozíció megtartása Németországnak nem lesz könnyű: felhalmozható megtakarításainak csaknem egészét le fogja kötni. Térségünk alapjában véve piacként, olcsó munkaerő- és élelemforrásként jöhet számításba számára. Az 1930-as, 1940-es évek gazdasági helyzete látszik magasabb fokon megismétlődni.

A *negyedik* forgatókönyv azon alapszik, hogy a világkereskedelem súlypontja – ha nem is egyértelműen – jelentősen áttolódik az Atlantikumról a Pacifikumra. Ez több fokozatban történhet, és az erővonal-átrendeződések több formát vehetnek föl: elképzelhető ennek egy Kalifornia–Japán centrumú, egy Kalifornia–Ausztrália és Japán–Kelet-Ázsia párhuzamos kiképzésű (azaz két centrumú) és egy Távols-Kelet–Ausztrália centrumú válfaja. A centrumnak Ázsia keleti partszegélye (Korea, Kína partmenti tartományai, Vietnam, Malajzia) szerves részévé is válhat, de peremterületévé is degradálódhat és így tovább. Aligha képzelhető el ez az új „világközpont” Amerika nélkül, de mind érezhetőbb jelei mutatkoznak annak, hogy Amerika hegemoniája mellett ez a szupercentrum nem fog létrejönni.

Bennünket ez a forgatókönyv elsősorban azért érdekel, mert a pacifikus szupercentrum létrejötte egyértelműen az európai centrum degradációját jelenti: ez a feltétele annak, hogy létrejöhessen és léteivel ebbe az irányba fog hatni. Amennyiben ilyen tendencia bontakozik ki, Európát akkora nyomás (úgy is írhatnám rúgás) éri, amekkora történelme folyamán még soha.³ Kibontakozása idején egy ilyen fejlemény ugyanúgy elvonná az

³Mutatis mutandis megismétlődnék az Atlantikummal az, ami a XVI. században a Mediterráneummal megtörtént: a világkereskedelem fő színhelyéből elnéptelenedett „pocsolyává” degradálódna.

európai centrum figyelmét a kelet-közép-európai szubrégióról, mint a súlyos veszélyeztettség egyéb esetei: Európa a beidegződött reflexek szerint járna el, azaz saját magában és történelmileg kialakult érdeklődési körében keresné a gyógyírt a fenyegető veszélyre. Mire kiderülne, hogy ezek a gyógyszerek ebben az esetben hatástalanok, valószínűleg felértékelődne az eurázsiai kontinens eleddig elhanyagolt hányada,⁴ de már későn. Közép- és Kelet-Európát ugyanis a nyugat-európai centrum virágkorában kellett volna „munkába venni” ahhoz, hogy a hanyatlás időszakára termőre forduljon, s a két térség együtt olyan másik „szupercentrummá” váljék, amely felveheti a versenyt a Pacifikummal.

Az *ötödik* forgatókönyv olyan helyzeten alapul, amikor a három jelenlegi centrum közül kettőnek nem sikerül valamiféle kooperációt létesítenie a harmadik részéről fenyegető dominancia-veszély ellensúlyozására: mindhárom magára van hagyva. Erősödésükhöz azonban nem elegendők a „mélységi” tartalékok, terjeszkedni is kell. Pontosabban: a távol-keleti központ kettős terjeszkedést visz véghez: az arra alkalmas körzetekben „felemelő” terjeszkedést folytat (a „kis tigrisek” mintájára), ennél szélesebb körben pedig neokolonialista típusút. Az Egyesült Államok, várhatóan, a fejlettebb latin-amerikai gazdaságokban fogja növelni befolyását, de az sem lehetetlen (sőt számomra mind természetesebb törekvésnek tűnik), hogy Oroszországot megkísérli szorosan kapcsolni érdekövezetéhez, amit nemcsak a hatalmas szénhidrogén-tartalékok indokolnak, hanem a szovjet időkben felhalmozott, gigászi méretű alapkutatási és nehézipari potenciál is. Az első kiegészíthetné az amerikai kapacitást, a második pedig hatalmas tehermentesítést jelentene az amerikai ipari struktúra számára. Egy ilyen tendenciának (nevezzük „pán-amerikai”, illetve „arktikus” irányynak) is mutatkoznak nehezen félreérthető jelei, egyelőre inkább a politikai kiszorítási területén. Az Egyesült Államok szemmel láthatóan igényt tart az oroszországi befolyásra. A tőke természetesen csak akkor kezdhet ömleni az Uralvidékre, Kazahsztánba és Nyugat-Szibériába, ha a politikai viszonyok megnyugodtak, és az ország gazdasága legalább „alapfokon” rendbe jön.

Az ilyen jellegű amerikai expanzió Latin-Amerikában nem ütközik össze más centrumok törekvéseivel: az európai és a kelet-ázsiai tőkebehatolás, valamint kereskedelem nem érint vitális amerikai érdekeket a világnak ezen a táján, legalábbis nem nagyobb, mint magán az Egyesült Államokon belül. Ez ellensúlyozható, elviselhető. Nem úgy Oroszország esetében. Elképzelhető, hogy a hatalmas orosz területet szétszabdalgják amerikai és japán, vagy/és amerikai és kínai befolyási övezetekre:⁵ valahol Szibéria közepe táján adódik a „zónahatár” lehetősége.

Európának azonban meg kell valószínűleg elégednie a szovjet tetemből a Baltikummal és Ukrajnával. A Baltikum nagyjából ráterhelhető a skandináv térségre. Ukrajna viszont erősen terheli az amúgy is költségigényes, a nyugati struktúrákba sehogyan sem illő kelet-közép-európai „ballaszt” tömegét, hiszen önmagában fele akkora népességet jelent, mint a néhai „kis KGST”-régió, nemzetgazdasága torzó, azaz önmagában amorf, hiszen

⁴ Erre is van példa a történelemben: amikor világossá kezdett válni, hogy a Habsburg-birodalom kiszorul az Ibériai félszigetről és egyben Amerikából is, felértékelődött a Kárpát-medence. A veszített spanyol örökösödési háború után sikerült a birodalmat Bécs-központtal újjászervezni. A magyar történelemnek különösen fájdalmas vonatkozása az, hogy ez az érdekszféra-eltolódás elégnék bizonyult ahhoz, hogy amit 150 évig lehetetlennek ítélték – a török kiűzését az ország területéről –, 1686 után néhány év alatt viszonylag könnyen véghezvitték.

⁵ A XIX. század végén voltak szép számmal ilyen országhatáron belüli felosztások: Irán, Afganisztán, Thaiföld, Kína, több európai hatalom földrajzilag is elhatárolt gyarmatosítási „társbérletként tengődött”!

az egységes szovjet gazdaság integráns részeként jött létre, termelőerői minden szempontból elmaradottak, társadalmi–politikai viszonyai kaotikusak és nehezen stabilizálhatók.⁶

Kétségtelen, hogy ez a forgatókönyv valamelyest figyelmesebb bánásmódot követel Közép-Kelet-Európától, mint a megelőzők, de erősen ambivalens értékkel: itt is egy gyengülő Európa felfigyelésére számíthat, amely ezt a térséget, ilyen körülmények között, könnyebben dolgozza fel „félgyarmatként”, mintsem „kis tigrisként”. Persze hangsúlyozni kell itt is, hogy mindez másként, más fokozatban jelentkezhet Csehország, mint Macedónia, vagy Moldávia esetében. Magyarország ebben az esetben sem feltétlenül az élen szerepel, de nem is a hátsó sorokban kullog.

Térségünk számára tehát nem adódnak „hurrá-optimista” jövőképek. Ez nem azt jelenti, hogy ne lehetne kreálni rózsaszínűbb variánsokat a fentieknél. Az átalakulófélben lévő kelet-közép-európai országokban elhangzó politikai nyilatkozatok – ha van mögöttük egyáltalán valami konzisztens stratégiai jövőkép – ilyenekre alapulnak. Önmagában az, hogy az 1989 után kialakult helyzetet „egypólusú világnak” titulálják, már sejteti egy Candide-i modell befészkelődését a fejekbe. A politikai és gazdasági rendszerváltás néhány rövid év alatti feldolgozhatóságának hite a másik ilyen jelzés. Az, hogy ilyen súlyos eladósodottság körülményei között, a lecsökkent GDP 10–15 százalékának évi kiszivattyúzása mellett át lehet lendülni egyik évről a másikra a zuhanás állapotából a gazdasági felzárkózás felé vezető útra, a következő olyan hittétel, amelyet megmosolyognánk, ha nem épülne rájuk illuzórikus gazdaságpolitika. A nyugat-európai tőketranszfer bővülésébe, valamint a tőke hatásának egyértelműen pozitív voltába vetett bizalom sem más, mint egy rózsaszín jövőkép szimptomája. Az egészet betetőzi az EU-tagság, záros határidőn belüli, teljes jogú elnyerésének hite, valamint az a hit, miszerint az EU-tagság önmagában is gyógyírt jelent az ország gondjaira. Mindebben benne foglaltatik az ideális integrációs állapot felé egyenes vonalban menetelő, belső feszültségeket alig érzékelő és a világversenyben biztos lábakon álló Európa képe. Olyan virágba borult Európáé, amely az egypólusú világ testvéri közösségének dédelgetett tagjaként az egész földkerekség rokonszenvétől kísérvé valósítja meg az egységes világ mintakontinensét. Egy ilyen tendencia, ha eluralja gazdaságstratégiai alapállásunkat, mérhetetlen kárt okozhat. Mert az álom szép, de az ébredés nem lehet más, csak olyan, amilyennek a kegyetlen, józan realitások engednek. Politikát másra, mint ezekre a kegyetlen, józan realitásokra, nem szabad építeni.

Az ország gazdaságpolitikájának már ma olyannak kellene lennie, hogy javítsa, vagy legalábbis ne rontsa a nemzetgazdaság illeszkedési esélyeit a XXI. század első évtizedeiben. Ezt akkor is le merem írni, ha tudom, hogy a gazdaságpolitika a belső és külső szorítások mindennapi fojtogatásában kénytelen lavírozni, s ezért – látszólag – kisebb gondja is nagyobb, mint stratégiai távlatokban gondolkozni, illetve dönteni. Sajnos ez sem menti föl a gazdaságpolitikát – sem a műhelyeket, sem a döntéshozókat – a távolabbi jövőképet előkészítő, építgető mindennapos politika felelőssége alól. Ellenkező esetben ugyanis számolnunk kell azzal, hogy a nemzetgazdaság helyzete – hacsak közbe nem jön valami

⁶ Ez a XX. század végi Ukrajna már nem az a „falat”, amelyre a Harmadik Birodalom fente a fogát. Az ott található hatalmas szénmennyiség már nem számít elsőrendű természeti kincsnek, a vasércbányák kimerülőkben vannak, a megtermelt gabona nem létfontosságú, ráadásul csak töredéke exportálható, a lakosság munkaképessége nem felel meg a századvég–századelő műszaki követelményeinek.

történelmi szerencse – két, három évtized múltán is ugyanilyen borotvaélen táncoló, elmerüléssel küzdő lesz, mint ma. Hiszen a jelenlegi keserves, alig reményt nyújtó helyzet is részben azért következett be, mert tizenöt–húsz évvel ezelőtti gazdaságpolitikánk nem volt hajlandó nagyobb távlatokban tevékenykedni, mint amekkorát az akkori napi gondok mellett még el bírt viselni.

Az eddigi gondolatfűzés legfontosabb mondanivalója a magyar gazdaság számára az, hogy nem számíthatunk előre látható, prognosztizálható, kedvező külső szituáció bekövetkeztére. Más szóval: a jövőkép megformálásakor két alapelvből lehet csak kiindulni: *a)* biztosan csak annyi érhető el, amennyi a nemzet erejére támaszkodva az ország lehetőségeiből kihozható; ez viszont szolid eredmény, amely apró lépésekkel, de megbízhatóan növeli a külső források besegítő szerepét is; *b)* ezzel együtt a nemzetgazdaságot olyan készenléti állapotba kell hozni, hogy egy ma még nem prognosztizálható, kedvező külgazdasági fordulatot, alkalmat meg tudjon ragadni, ki tudjon aknázni. E két alapelv magától értetődőnek – mondhatnám: banálisnak – tűnik. Megvalósítása mégis csaknem az egész, jelenkorig kialakult gazdaságpolitikai attitűdünk jelentős módosítását követeli meg.⁷

Csak néhány – általam kulcsfontosságúnak ítélt – mozzanatot emelek ki abból a csomagból, amely a XXI. században helytállni képes magyar nemzetgazdaságot formáló gazdaságpolitika mai elveit tartalmazza.

1. Mind a hazai erőforrások racionális felhasználása, mind pedig az ugrásra készség állapotának fenntartása biztos és nyugodt körülmények között élő és működő lakosságot követel meg: vállalkozókat és munkavállalókat, szakképzetleneket és szakképzetteket, kreatívokat és precíz végrehajtókat egyaránt. Ahhoz a lakossági „lelkiállapothoz” kellene közelíteni egész gazdasági rendszerünk hatásmechanizmusát, amelyet *Weber* a „protestáns erkölcs” metaforával jellemez, vagy amit a távol-keleti sikergazdaságok buddhista–sintoista életfilozófiai elveivel szoktunk – ugyancsak metaforaként – jellemezni. Azt hiszem, az alaposabb meggondolás arra a következtetésre juttat, hogy itt, ilyen feladatokkal terhelt nem válik be a mindenki állandó létbizonytalanságban tartásának klasszikus piactudományi elve. Ami nem egyenlő a közösség által való kötelező eltartás („kitartás”) elvével. Mint ahogyan az a megállapítás, miszerint egy a mainál jóval kiegyenlítettebb jövedelmi és jóléti modell, amely feltétlenül szükséges a minőségi munkára képes munkaerő tömeges kitermeléséhez, ugyancsak nem azonos az elmúlt évtizedek során kiirthatatlanul jelentkező („lumpen-ízű”) egyenlősdivel. És mindezt nem a meghaladott „pszeudo-szocializmus” fejlesztése nevében említem, hanem annak az ismeretében, hogy az észak-európai és a távol-keleti társadalmak az emberi tényező tömeges, minőségi képzésére, valamint emberi létkörülményeire alapozva készítették elő – sokszor hosszú évtizedekig, évszázadig tartva a társadalmat ebben az „ugrásra kész” állapotban – kitörésüket. Mindebből az a következtetés adódik, hogy a „napi” gazdaságpolitikának soha, semmilyen kényszerítő körülmény hatására sem szabad olyan lépésekre szánnia magát, amelyeknek következménye a hazai emberi tényező maradandó károsodása lenne:

⁷ Éppen ezért az írásomon végigvonuló szkepticizmus és pesszimizmus sajnos e javaslat gyakorlati megvalósíthatóságára is áll. Nem azért, mintha valami emberfeletti teljesítményt követelnék akár a gazdaságpolitikai műhelyektől, akár a döntéshozóktól, akár a megvalósító vállalati és lakossági szférától: hanem azért, mert félek, ha operacionalizálásra kerül, valami egészen más fog belőle kijönni, és ha nem, a megvalósítás során valami egészen mássá fog torzulni. Elnézést a frivol hasonlatért, de amikor leírom egy általam helyesnek vélt stratégia kontúrjait, úgy érzem magam, mintha Händel *Messiás*-oratóriumának szoprán szerepét egy operett-primadonnának osztanám ki.

vagyis a kialakult életmód összerombolása, az egészségi állapot tömeges romlása, a jövő nemzedék műveltségi szintjének csökkenése, a munkaerőkölcs és a közerkölcsök züllése – és így tovább. Más oldalról is megközelíthető ez a tétel: kimutatható, hogy az ország termelésítényező-értékének („nemzeti vagyonának”) mintegy felét az aktív lakosság munkavégző képessége adja, másik egyötödét pedig az az infrastruktúra, amelyre támaszkodik ez a nap mint nap újratermelődő emberi energia. Az összes természeti jószág és beruházott termelőeszköz-vagyon nem több, mint a maradék három tized! Nincs az a belső és külső deficit, amelynek pillanatnyi – valószínűleg csak egy-két évre kimerülhető – „nullszaldósítása” megérné azt az egy-két emberöltőnyi időre helyrehozhatatlan kárt, amelyet az emberi erőforrásokban végzett rombolás okozhat.

2. Egy szegény kis ország, amelynek termelésítényező-állománya meglehetősen hiányos, csak igen éles szelektivitás körülményei között érhet el a nemzetközi piac által is elismert gazdasági teljesítményeket. Amennyiben az ország két-háromszáz éve a nemzetközi piac nagy áramlataiban nyugodtan fejlődnek, ezt a szelekciót a piaci erők nagyjából elvégezték volna: makro-ökonómiai szintű bábáskodásokra csak a világgazdaság alakulásának meglepetéseihez való reagálásra volna szükség. Magyarország azonban nem tartozik ezen szerencsés országok közé: a XX. század végén ideje sincs kivárni, amíg a piac természeti törvény erejével ható erői kialakítják a számára kedvező profilt, meg a XX. század végi piac nem is ugyanazon természetű impulzusokat sugároz felé, mint a százötven-kétszáz évvel ezelőtti: nagy valószínűséggel éppen azokon a pontokon bénít, ahol segítenie, ösztönöznie kellene. Ezért a jövő század Magyarországnak „imázsára” is gondoló gazdaságpolitika nem tartózkodik a tudatos szelekciótól, az aktív szerkezeti és fejlesztési politikától. Legalábbis három „emeletben” kell gondolkoznia. A legfelső emelet azon tevékenységek köre, ahol a magas külpiazi jövedelmezőséget az áru (termék, szolgáltatás, termelési tényező) minősége, műszaki szintje, különleges szükségletkielégítési képessége szabja meg, ami magas árfekvésben mutatkozik meg. A második emeleten helyet foglaló áruk azért jövedelmezők, mert olcsó termelési tényezőkkel hoztuk őket létre: vagy a kitermelési körülmények kedvezők (esetleg olcsó anyagimportforrásunk van), vagy a munkaerő olcsó termelékenységéhez képest, vagy a tömegtermelés csökkentheti a költségeket. A legalsó emelet azoké a tevékenységeké, amelyeket a teljes foglalkoztatottság fenntartása érdekében működtetünk, ideiglenesen – vagy ha úgy tetszik, „parkolópályán” – azzal a megfontolással, hogy ezek, noha a nemzetgazdasági felhalmozáshoz nemigen járulnak hozzá, az ott dolgozók megélhetését biztosítják, s egyben a belpiacot mentesítik az importtól. A gazdasági helyzet javulásával ezek egy része átsorol a második emeletre, más részük elsorvad, s az ott dolgozókat valamelyik felsőbb emeleten lehet elhelyezni. A külföldi működő tőkét mindenekelőtt „joint venture” formájában a legfelső emeletre tanácsos vonzani, s ezenkívül a termelőapparátus működtetéséhez elengedhetetlen korszerű infrastruktúra területére. A XX. század körülményei között az elmaradottságból kitörő kis nemzetgazdaságok mindegyike rendelkezett alaposan átgondolt és célirányos eszköztárral végre is hajtott szelektív fejlesztési–szerkezeti politikával. Értelmetlen doktrinárségnek tűnik erről elvi okokból lemondani, arra hivatkozva, hogy akkor, amikor ezt rosszul, koncepciótlanul vagy túl erős determináltsági feltételek között csinálták, nem jó tapasztalatok mutatkoztak.

3. Meg kellene szabadulnunk attól a kényszerképzettől, miszerint az átalakuláson keresztülment Magyarország világméretű legitimitációjának elengedhetetlen feltétele az,

hogy az Európai Unió magába fogad bennünket, s hogy a teljes jogú tagság elérése olyan helyzetbe hozza a Közösséget, amelyben lehetetlen lesz elkerülnie Magyarország felzárkóztatását saját maga kemény magjához. Mindez, mint korábban említettem, kiegészül egy harmadik „dogmával”: hogy a Közösségnek élénk érdekei fűződnek Magyarország bekebelezéséhez. Egyik tétel sem állja sem a logika, sem a gyakorlat próbáját. Először is Magyarországot nem egy felvételi okmány fogja legitimálni a fejlett világ szemében, hanem nemzeti erőfeszítéseinek nagysága és célszerűsége, vagyis a kormányok gazdaságpolitikájának helyessége és az ezt követő eredmények tiszteletreméltó jellege. Másodszor, az Európai Közösség se nem csodaszer, se nem amerikai nagybácsi. Több esetben bebizonyosodott, hogy nem alkalmas országok, országrészek degradációs tehetetlenségének ellensúlyozására. Az olasz Mezzogiorno például 1957 óta élvezzi a közösségi tagság összes előnyeit, mégsem jutott sokra. Finnország pedig csak most lett tagja a közösségnek, de az előző évtizedekben, igen bölcs gazdaságpolitikával, lényegében ledolgozta öröklött szegénységének jó részét. Igaz, a mai magyar lehetőségek nagyságrenddel kedvezőtlenebbek, mint az elmúlt évtizedek finn lehetőségei, ám ez nem menti fel a gazdaságpolitikát az adott körülmények között követhető helyes út megkeresésének kötelezettségétől. Érdemes volna azt az energiát erre a munkálatra fordítanunk, amelyet ma azzal fecsérelünk el, hogy naponta szerenádot adunk az EU ablaka alatt. Tudomásul kell vennünk, hogy a Közösség csak akkor tud mit kezdeni a magyar gazdasággal, ha az lendületbe jön, ez a lendület stratégiaileg jól kiválasztott erőforrásokra támaszkodik és célok felé tör. Ebben az esetben a magyar gazdaság besorolhat a centrum erőfeszítéseibe. Egy sorvadozó, kóválygó, máról holnapra éldegélő magyar nemzetgazdaság is tarthat fenn bizonyos kapcsolatokat a Közösséggel, de csak kerítésen kívülről. Arra nincs az EU-nak sem scenáriója, sem pénze, hogy függőségbe kerüljön (ha csak kis mértékben is) egy labilis, rossz hatásfokú gazdaságtól.

4. Annak világos felismerése mellett, hogy Magyarország külgazdasági környezete mindenekelőtt Európa – és ezen belül Nyugat- és Közép-Európa –, nem célszerű folytatni azt az évszázados stratégiaihiba-sorozatot, miszerint mindig beleszédülünk egy, irántunk érdeklődést mutató nagy ország mágneses körébe, s így egyetlen piactól függő gazdasággá válunk. Bármilyen szerves kapcsolat kössön is bennünket, mondjuk, Németország gazdaságához, tudatosan – bizonyos áldozatokat is vállalva – keresnünk kell piacaink – és általában kapcsolataink – diverzifikálásának lehetőségeit, tudatosan építve ki az egyes fontosabb piaci szegmensek (országpartnerek, régiók stb.) „szerepét” külgazdasági kapcsolatainkban. Csak példának említek néhány ilyen, lehetséges „szerepet”: a szomszédos országok esetében előtérbe kerülhet a fogyasztási cikkek és alkatrészek választékforgalma, a kisvolumenű kooperációk, a szezonális együttműködések (aratás, turizmus stb.); a nagy felvevőképességű, mérsékelt minőségi igényű piacokkal (szovjet utódállamok, Kína, Vietnam stb.) nagy volumenű termékek exportjára–importjára célszerű elsősorban törekedni (a nyerstermékek és a feldolgozott cikkek területén egyaránt), valamint a nagy létesítmények komplett szállítására; a nálunk jóval fejletlenebb gazdaságokba tudatosan szét kell plántálni a Magyarországon kiöregedőfélben lévő technológiákat és berendezkedni az onnan származó importra: a tőkeimportőr Magyarország ebben az irányban akár élénk tőkeexportőrré is válhat; a távolabb eső nagy centrumok (Egyesült Államok, Kanada, Japán) műszaki know-how-forrásként válhatnak elsőrangú tényezőivé kapcsolatrendszerünknek: nem feltétlenül vendéglői hálózataik hazai meghonosítását kell szorgalmaz-

nunk (netán kedvezményeznünk), mint ahogyan ők sem elsősorban a magyar fagyasztott csirkére „harapnak”. Hangsúlyozom: ezek példák, lehet, hogy nem is sok a gyakorlati értékük: céljuk nem több, mint illusztrálása annak, hogy a külkereskedelmi politikának éppúgy tudatosnak, átgondoltnak, szelektívnek kellene lennie, mint a fejlesztési és szerkezeti politikának.

5. Mindezek után, úgy vélem, nem hat meglepetésként, ha leírom, hogy számomra rokonszenves volna a magyar gazdaság jövőképeinek időről időre való alapos, átgondolt megtervezése. Nem mérlegrendszerben és nem is termelési, beruházási és árutásítások előkészítése érdekében. Ha olyan prűdek vagyunk, mint a viktoriánus társaságbeli hölgyek, és átalljuk kimondani ezt az illetlen szót, hát nevezzük akárminek. A lényeg az, hogy

a) ismerjük meg, elemezzük és értékeljük a magyar gazdaság lehetőségei, valamint érdekei szempontjából a világban végbemenő műszaki, társadalmi és piaci folyamatokat;

b) készítsünk folyamatosan alaposan átgondolt, különböző távú és tárgyú prognózisokat, és egyeztessük ezeket is a hazai lehetőségekkel, valamint érdekekkel;

c) többfordulós iteráció útján vessük össze ezeket egymással, valamint az erre képes és hajlandó vállalatok, vállalati szövetségek, bankok és külföldi szervek hasonló munkáinak eredményeivel;

d) mindezek után szűrjük ki, milyen célok kitűzésével járna a leginkább jól a magyar gazdaság, figyelembe véve a nemzetközi piacokon elérhető eredményességi kritériumokat;

e) rajzoljuk fel a lehetséges magyar jövőkép néhány, reálisnak tűnő variánsát, és válasszuk ki ezek közül az első (legkívánatosabb) két-három változatot;

f) operacionalizáljuk a közép- és rövid távú gazdaságpolitikai elvek és intézkedések nyelvére a kapott stratégiai koncepciót, munkáljuk ki a koncepció „karbantartásának” (kontroll, korrekció) módszereit, valamint a gazdaságon kívüli szférában (alapkutatások, oktatás, környezetvédelem stb.) végrehajtandó változások tervét (a távol-keleti kormányok mindehhez még egy versenyegyeztetési rendszert is rendelnek, hogy biztosíthassák az elmozdulást az alapcélok irányába, valamint a megvalósítás figyelemmel kísérését).

*

Az eszmefuttatásom végén ideje egyenesen válaszolnom a címben feltett kérdésre: „Lépéstartás vagy elsüllyedés?” A ma belátható vagy inkább sejthető nemzetközi jövőképek alapján kénytelen vagyok azt mondani, hogy elég nehéz lesz elkerülnünk az elsüllyedést. Még akkor is bekövetkezhet a degradáció, ha minden emberileg lehetőleg megteszünk elkerülése érdekében. A gazdaságpolitika célszerűtlenségének, beszűkültségének függvényében a bukás kockázata természetesen hatványozottan nő. És ez még azokra a lépésekre is igaz, amelyeket ilyen-olyan kényszerek – mondjuk a nemzetközi pénzügyi szervek követelményei – hatására cselekszünk. Akár sűg a kibic, akár nem, a végén a játékos fizet. Ez azt jelenti, hogy olyan kiérlelt stratégiával kell rendelkezni, amelynek birtokában a külső nyomások is vitathatók, megtámadhatók, visszautasíthatók lehetnek. De – hangsúlyozom – a sikertelenség ellen nincs tökéletes biztosíték.

Mégis, meggyőződésem, hogy elég nagy a valószínűsége a talpra állásnak. Nem kell ezt gyors és látványos sikersorozatként várni. A „lejtmenet” megállása és a stabil, szerény növekedés (szerencsésebb lenne „fejlődésnek” hívni) beállása már a talpra állás ígéretes jelének számítana. Például egy olyan, egy-két százalékos növekedésre való beállítás, amely nem vonna maga után fizetésimérlegdeficit-növekedést, majd lassan átmenne pozitív egyenlegbe. Nem hiszem, hogy egy ilyen tendencia beállításának elősegítése nem

érne meg az ország hitelezőinek a törlesztésenyhítést, aminek nyereségét már nagyobb nemzetgazdasági blokkok komplex modernizálására, a behívott transznacionális tőke beruházásainak kiegészítésére lehetne koncentrálni és így tovább. Azok az állomások, ahonnan az egymást követő gazdaságpolitikák a talpra állás elindulását várják, csak a későbbi fázisokban kapcsolódhatnak be. Megjelenésük a talpra állási folyamat eredménye, és csak ezek után válik további, kiegészítő forrásává, okává a fejlődés következő fázisa kibontakozásának. A külföldi részvétel egy ország felfejlődésében előnyben részesíti az adott gazdaság „protestáns erkölcsiségű” gondolkodását és munkálkodását.

TÁRGYSZÓ: Külgazdaság.

SUMMARY

In a study of essay type the author draws up the outlines of the so called future image scenario of the system of relations of Hungary's external economy in the first decades of the 21 century.

The analysis describes first of all the country's economic situation in international aspects at the end of 20 century considering primarily the unfavourable position of its external economy.

Hungary's situation is shown in connection with the supposed development of the economic weight of the European centre as well as with the situation of eastern neighbouring countries and of the further East.

According to the author's final conclusion Hungary cannot count with a favourable international climate for dynamizing and modernizing her economy. Economic strategy should therefore be prepared for „protection of substance”, and for the selective development of the most valuable forces of production. As regards of partnership, the emergence of organic commitment, which leads to defencelessness, should be avoided.

BECSLÉS A „VALÓDI” JÖVEDELEMSZINTRE ÉS -SZÓRÓDÁSRA

SZABÓ SÁNDORNÉ

A lakosság összes jövedelméről a makroszámítások, a jövedelmek háztartásonkénti szóródásáról a lakosság körében végzett különböző felmérések, az egyéni jövedelmek szóródásáról pedig a személyi jövedelemadó bevallások adnak képet. A bevallott jövedelem – a dolog természetéből adódóan – mindig kisebb a makroszámításokban megjelenőnél. A felmérések „velejárója” az is, hogy a szélek – „alul” is és „fölül” is – hiányoznak, a részvételből és a bevallásból adódóan az eredmények „középre húznak”. Ismert az is, hogy ezen jellegzetességek, illetve korlátok az utóbbi időben erősödtek, aminek következtében nő a makroszámításoktól való „elmaradás”, és zsugorodik a differenciáltság is (miközben minden tapasztalat ennek ellenkezőjére utal). Okaira nem térek ki, a különböző felmérések készítői ezt korrekt módon mindig jelzik. Két következtetés azonban – szerintem – levonható ebből az állapotból.

Az egyik, hogy mindezen korlátok, megnövekedett gondok lényegében végérvényesnek tekinthetők. (Természetesen nem akarom azt mondani, hogy akár a felmérések, akár a makroszámítások – amelyek szintén több bizonytalanságot tartalmaznak, mint korábban – nem szorulnak javításra.) A fejlett piacgazdaságok az információk és számítások ilyesfajta gondjait régóta ismerik – még ha vannak is „hazai” jellegzetességeink –, és ami a fő, régóta hozzászoktak, tudják „kezelni”. A megváltozott helyzet nálunk is másfajta magatartást, kíván a témával szorosabban foglalkozó szakemberektől is, de a felhasználóktól is. A felhasználónak tudnia kell, hogy nem fog rendelkezésre állni „patikamérlegesen mért” adat, információ, nagyjából tisztában kell lennie a hibahatárokkal, ismernie kell a tendenciákat, a tendenciózus eltéréseket is. Mindez természetesen nehezebbé teszi a folyamatok (mértékek) megítélését, erősít(het)i a kételkedést és a szubjektívizmust, miközben nincs „döntőbíró”. Úgy tapasztalom, nem árt felhívni erre a figyelmet többek között azért sem, mert minden probléma, hiányosság ellenére a széles körű, átfogó lakossági felmérések – korlátaikkal együtt is – nélkülözhetetlen, mással nem pótolható információkat képesek nyújtani. Jelentőségük tehát nagy, mi több, növekvő.

A másik fontos következtetés, hogy ugyanakkor megnő a szerepe a kiegészítő információknak, számításoknak, becsléseknek. Ezek formája többféle lehet, ide sorolhatók a kis kört érintő, speciális felmérések, a variációs modellszámítások és az ún. szakértői becslések is. Az ismertetett számítás és eredménye, ez utóbbiak körébe tartozik.

A különböző kiegészítő információk, becslések eredményei természetesen eltérők lehetnek, nyilván vitathatók is, de mindenképpen szükségesek. Együttesen képesek ugyanis a valóságot közelíteni, ami egyúttal azt is jelentheti, hogy ha több oldalról, több módon próbáljuk ugyanazt a jelenséget, folyamatot megragadni – és ennek módszerét, eredményét a szakmai közvélemény elé tárjuk –, úgy szükségszerűen előbb-utóbb mintegy „kiütik” maguk közül a szakszerűtlen vagy „irányított” megközelítéseket.

Az az újfajta felhasználói magatartás – amelyre már utaltam – egyúttal tehát azt is jelenti, hogy „be kell tudni fogadni” a különböző kísérleteket, meg kell tanulni „közlekedni” közöttük, használni azokat.

A valóságot, ezen belül a lakosság jövedelmi helyzetét, jövedelem-eloszlását, annak fő jegyeit, elmozdulási irányait, mértékeit közelíteni, mindig izgalmas feladat, egy előrejelzésekkel foglalkozó cég számára pedig mondhatni „munkaköri kötelesség”. Az ilyenfajta munka a GKI Gazdaságkutató Rt. életében nem előzmény nélkül való. Korábban – több alkalommal is – a KSH-val együttműködve és mikroszimulációs modelljére támaszkodva – már megkíséreltük a jövedelem-eloszlás elmozdulását számszerűsíteni, illetve különböző intézkedések réteghatásait felmérni. (A legutóbbi ilyen számítás az 1991. és az 1992. évi – vélelmezett, illetve prognosztizált – jövedelmi differenciálódásra vonatkozott. (Eredményeit részben a GKI erről szóló tanulmánykötetei, részben a *Statisztikai Szemle* 1993. évi 4–5. számában dr. Szívós Péter „A mikroszimulációs rendszer és alkalmazása”, valamint Szabó Sándorné „A jövedelem-eloszlás közelítése mikroszimulációs modellel” című tanulmányai ismertették.)

Az akkori számítás lényege az volt, hogy adott felmérés eredményeiből kiindulva, különböző közvetlen és közvetett, elsősorban a személyi jövedelemadónak a különböző típusú jövedelmek (kereset, vállalkozói jövedelmek stb.) differenciáltságára vonatkozó információira támaszkodva, a folyamatot, az elmozdulást és annak fő jellegzetességeit (rétegspecifikumait) kísérte meg számszerűsíteni. Kiindulási alapja a lakosság 1987. évi jövedelmeiről készült felvétel volt. A következőkben ismertetett becslési eljárás azonban más természetű. A számítás a GKI által készített tanulmány részeként készült.

Kiindulásként ugyanúgy, mint a mikroszimulációs számítás, a KSH által végzett felmérésre (a háztartás-statisztikára) támaszkodik, de módszere szimplább annál és a célja is némileg más. A mikroszimulációs számítás ugyanis feltételezi, hogy van egy jó kiinduló bázis. 1987 óta azonban a mikro- (felmérésekből származó) jövedelmek színvonala olyan mértékben távolodott el a makroszinten számítottól, hogy olyanfajta – azt a minőséget és mélységet produkáló – számítást, mint amilyen az 1991–1992-ről szóló volt, megítélésem szerint jelenleg sem mikroszimulációs modellel, sem más módon nem lehet készíteni. (Bár annak módszere körül is volt vita, ami természetes.) Az itt ismertetett eljárás tehát nem tudja, de nem is kívánja helyettesíteni azt a számítási metódust.

E becslés célja az volt, hogy a jelen korlátozottabb lehetőségeihez igazodva próbálja meg közelíteni a „tényleges” jövedelmi színvonalat, illetve eloszlást. Ennek során:

– elsőként – az 1993. évi háztartás-statisztikai felvétel jövedelmi decilisenkénti átlagos jövedelméből kiindulva és a differenciáltságot illetően bizonyos feltételezésekkel élve – ezen jövedelmeket a makrojövedelmek szintjére szoroztam fel;

– ezt követően a jövedelmi szinteket – ugyancsak decilisenként – kiegészítettem a „szürke, láthatatlan” jövedelmekkel, felhasználva ehhez a GKI tanulmányát (lásd: Árvay János – Vértes András: „A magánszektor és a rejtett gazdaság súlya Magyarországon”. *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 6. sz. 517–529. old.).

A számítások végeredményeként – összességében is és decilisenként is – más, magasabb (átlagos) jövedelmi színvonalat kaptam, továbbá, mivel a kiegészítéseknél differenciálást alkalmaztam, eltérő jövedelmi különbségeket is. Ez a számítás természetesen becslés. Minden egyes lépése – bár, mint ahogyan azt a következőkben ismertetem, igyekeztem „kapaszkodókat” keresni – olyan fikció, amely legalábbis bizonyos elemeiben önkényesnek tekinthető. Így külön-külön is és végeredményében is vitatható. Mégis úgy gondolom érdemes közreadni, mert az általam alkalmazott módszert, a számítás eredményeit érdekesnek, vitára érdemesnek tartom.

1. tábla

Az 1993. évi családi költségvetés egy főre jutó jövedelem és jövedelem-felhasználási adatai decilisenként

Jövedelmi decilis	Az egy főre jutó			Fogyasztás a jövedelem százalékában
	éves fogyasztás* (forint)	éves	havi	
		jövedelem (forint)		
1.	80 801	61 818	5 150	130,7
2.	93 926	87 290	7 275	107,6
3.	108 278	101 276	8 440	106,9
4.	114 968	112 685	9 390	102,1
5.	125 348	123 349	10 280	101,6
6.	137 266	134 588	11 215	102,0
7.	143 840	137 431	12 285	97,6
8.	160 865	165 418	13 785	97,2
9.	182 055	191 415	15 950	95,1
10.	250 644	277 051	23 090	90,5
Legfelső 1,5 százalék	349 340	415 076	34 600	84,2
<i>Összesen (átlagosan)</i>	<i>139 785</i>	<i>140 223</i>	<i>11 685</i>	<i>99,7</i>

* Személyes célú kiadás, amely a fogyasztáson kívül a beruházási kiadásokat is tartalmazza.

Forrás: Családi költségvetés, 1993. KSH. 1995.

Számításaim során tehát, amelyek a múlt évben készültek, az 1993. évi háztartásstatisztikai felmérésekből, az akkori legutolsó, publikált adatokból indultam ki. Mint ahogyan az a következő összeállításból is látható, a KSH a 10. decilisen belül kiemelte a népesség legmagasabb jövedelmű 1,5 százalékát. A becslést erre a körre is kiterjesztettem.

Első lépés: a jövedelmek makroszintre hozása

A KSH-nak az 1993-as felvétel összefoglaló eredményeit ismertető „Családi költségvetés főbb adatai, 1993” című kiadványából tudjuk, hogy „...1993-ban a felvétel szerinti egy főre számított jövedelmek 37 százalékkal, a kiadások pedig 29 százalékkal voltak alacsonyabbak a nemzetgazdasági számlarendszerben kimutatottnál.” (Azokat nagyjából összehasonlíthatóvá téve, hiszen például az új SNA szerinti jövedelmek tartalmazzák a saját tulajdonú lakások használatának lakbér szintű felértékelését is, amit a felvétel kérdései, illetve válaszai természetesen nem.) A jövedelem és a kiadás eltéréseinek különböző mértékével függ össze az, hogy a jövedelem és a fogyasztási–beruházási

kiadás színvonala – mint ahogyan az az előző táblából látható – átlagosan csaknem azonos, holott a jövedelemnek nagyobbnak kellene lennie (a megtakarítások miatt).

Ugyancsak a már idézett KSH-kiadvány alapján a jövedelmeken belül az elmaradás mértéke a makrohoz képest sorrendben a következő: legkisebb a társadalombiztosítási (TB) jövedelmeknél, azt követik a munkáltatóktól származó jövedelmek, a vállalkozói jövedelmek esetében pedig a bevallás mindössze egyharmados (erre még visszatérek). Legnagyobb mérvű a hiány a tőkejövedelmek (kamat, osztalék stb.) esetében, ahol a bevallás a makroszámításokhoz képest mindössze egynegyed rész.

Elsőként tehát az elmaradás átlagos mértékéből indultam ki úgy, hogy a háztartás-statisztikai felvételből származó jövedelem átlagát 1,37-dal szoroztam fel. Jövedelmi decilisenként azonban nem egységes, hanem lényegében növekvő szorzószámot alkalmaztam. Mire alapoztam ezt az eljárást?

– Ha a különböző időpontokban végrehajtott háztartás-statisztikai felmérés adatait vesszük alapul és vetjük össze egymással, úgy a jövedelmek differenciálódása 1987 óta nem változott. Ezen adatok alapján ugyanis a 10. decilis átlagjövedelme 1993-ban 4,5-szerese a legalsó decilisének, nagyjából ugyanakkora, mint 1987-ben volt. Úgy gondolom, azt nem kell bizonyítani, hogy ez a kép nem valós, a jövedelmek különbségei nőttek azóta, a kérdés az, hogy mennyire és hogyan.

– A makro- és a mikroadatok összevetéséből ismerjük a különböző jövedelemtípusok eltérő mértékű hiányát. A háztartás-statisztikából azt is ismerjük, hogy ezen különböző típusú jövedelmek hogyan rendeződnek el (milyen súlyt képviselnek) a különböző jövedelmi szinten élő családoknál. Így a makrot leginkább közelítő TB-jóléti ellátások az alacsony jövedelmű háztartások jövedelmeiben nagyobb súlyúak, a makrotól leginkább elmaradó kamat és osztalék pedig a magas jövedelműeknél jellemzőbb. Vállalkozói jövedelem ugyan minden jövedelmi kategóriában előfordul, de a személyi jövedelemadó adatok összegzéséből ismert, hogy ezen jövedelmeknél (az e tevékenységet űzők között) igen erőteljes a szóródás. Feltételeztem, hogy a magas jövedelmű háztartásokban az „ide tartozó” vállalkozói jövedelem is magasabb. (Itt jegyzem meg, hogy az adóbevallás vállalkozókra vonatkozó jövedelmi adatai annyira „hézagosak”, hogy a KSH ettől lényegében teljesen függetlenül magát, önálló becslési módszert alakított ki. Ennek lényege, hogy a létszáma vonatkozó adatokat, valamint a tevékenység jellegét felhasználva a teljesítményüket (bruttó termelési értéküket, illetve GDP-jüket) becsléssel közelítik, aminek következménye az, hogy az e körben keletkezett teljesítmény (és jövedelem) többszöröse az adóbevallásban megjelenőnél. A lakossági bevallások – beleértve a személyi jövedelemadót is – nem esnek nagyon távol egymástól, illetve a vállalkozók esetében az adórendszer többfajta bonyolult adókedvezmény (költség) elszámolását is lehetővé teszi, ami másfajta megközelítés. Mindezek miatt a KSH-nak a vállalkozók teljesítményére irányuló külön becslési eljárása szükséges, indokolt, a módszer pedig korrekt.)

– A makroadatoktól való elmaradás összefügg a „többcsatornás” jövedelemszerzés kialakulásával, elterjedésével (elfelejtés, eltagadás). Mivel a többcsatornás jövedelemszerzés a magasabb jövedelműeknél gyakoribb (ezt mind a háztartás-statisztika, mind az adóbevallásból származó információk megerősítik), ez egyben azt is jelenti, hogy emiatt is nagyobb a magasabb jövedelműekre jellemzőbb jövedelmek kimaradása.

– Végül az is ismert, hogy a felmérésben való részvétel elhárítása a magasabb jövedelműek körében gyakoribb.

Mindezen információk összegzése alapján – mely információk mondhatni azonos irányt jeleznek – alakítottam ki azt a feltételezést, hogy a jövedelemelmaradás mértéke a jövedelmek növekedése mentén egyre nagyobb, mégpedig nagyjából egyenletesen növekvő mértékben. Ez utóbbira – mármint az egyenletesen növekvő mértékre – ugyan nincs bizonyítékom, de annak ellenkezőjére sem. Némileg megtöri az egyenletes növekedést az, hogy az átlag körüli jövedelműek esetében kismértékű törést alkalmaztam. (A háztartás-statisztikából kivehető családösszetétel alapján ugyanis úgy tűnik, hogy körükben valamivel jellemzőbb a „megbízhatóbb” jövedelembevallás.)

A következő dilemma az volt, hogyan közelítem az átlagtól eltérő mértékeket, honnan induljak. A háztartás-statisztika bemutatott adatsorából az is látható, hogy a lakosság egészen a 6. decilisig csökkenő mértékben, de többet költ az általa bevallott jövedelemnél. (A kiadásokat más időpontban – később – kérdezik meg, mint a jövedelmeket.) A jövedelem és a felhasználás viszonya az 1. decilistől a 10-ig haladva: folyamatosan csökkenő kiadástöbblet, majd megforduló és folyamatosan növekvő jövedelemtöbblet. Önmagában ez a folyamat szerintem megfelel a „valóságnak”, hiszen más információkból tudjuk, hogy a megtakarítás, és annak mértéke erősen jövedelemfüggő.

2. tábla

A lakosság egy főre jutó éves jövedelme decilisenként, makroszinten

Jövedelmi decilis	Háztartás-statisztika (forint)	Szorzószám	Makroszinten (forint)	A háztartás-statisztika szerinti	A makroszintű
				felszorozott jövedelem az átlag százalékában	
1	61 818	1,25	77 270	44,1	40,6
2	87 290	1,27	110 850	62,3	57,7
3	101 276	1,30	131 650	72,2	68,5
4	112 685	1,32	148 750	80,4	77,4
5	123 349	1,34	165 300	88,0	86,0
6	134 588	1,36	183 050	96,0	95,3
7	147 431	1,37	202 000	105,1	105,2
8	165 418	1,40	231 600	118,0	120,6
9	191 415	1,42	271 800	136,5	141,5
10	277 051	1,45	400 500	197,6	208,5
Legfelső 1,5 százalék	415 076	1,47	610 150	296,0	317,6
<i>Összesen (átlagosan)</i>	<i>140 223</i>	<i>1,37</i>	<i>192 100*</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* 1993-ban az új SNA szerinti nemzetgazdasági elszámolásokban az egy főre jutó ún. rendelkezésre álló jövedelem 228 500 forint volt, de ez olyan tételeket is tartalmaz, amelyeket a háztartás-statisztikával való összevetéskor figyelmen kívül kell hagyni.

A legelső jövedelmi decilisben a kiadások közel 31 százalékkal magasabbak a bevallott jövedelemnél. Abból indultam ki, hogy ezen a jövedelmi szinten a lakosoknak nincs megtakarítása, kiadási többletét nem fedezhette megtakarításának a felhasználásával. De tekintetbe vettem azt is, hogy a háztartás-statisztika az adott-kapott családi támogatásokat is megkérdezi és ezen jövedelmi kategóriába tartozók esetében a kapott támogatásoknak van nagyobb súlya. Végül is azzal a feltételezéssel éltem, hogy az e jövedelmi kategóri-

ába tartozók kiadási szintjét elfogadtam, és azt tekintetem a jövedelmüknek. (Másként fogalmazva azt feltételeztem, hogy a kiadás és a jövedelem közötti különbség nagyjából megfelel a jövedelem elfelejtésének-letagadásának.) De a kapott családi támogatások miatt nem a teljes 31 százalékos részt vettem figyelembe, hanem a kapott családi támogatások miatt ennél valamivel alacsonyabb szinttel számoltam.

A legalsó decilisnél végül is a bevallott jövedelmeket 1,25-dal szoroztam fel, és lényegében innen indulva alkalmaztam egy (csaknem) folyamatosan növekvő szorzószámot úgy, hogy „végösszegében” az átlagos 1,37-dal való felszorzásnak megfeleljen.

A számított adatokból jól látszik a jövedelem megnövelt színvonala, valamint a nagyobb széthúzottság (a felszorzás után a legfelső decilishoz tartozók átlagjövedelme a legalsó jövedelmi decilishoz tartozókénak 4,5-szereséről 5,2-szeresére változott). Meg merem kockáztatni, hogy nagyobb differenciálást is lehetett volna alkalmazni, a magasabb jövedelmet – elsősorban a kiemelt, 1,5 százalékos kategóriát – még merészebben ki lehetett volna ugratni.

Második lépés: a rejtett gazdaságból származó jövedelem figyelembevétele

A GKI-nak a rejtett gazdaságról készült említett tanulmányában alkalmazott definíció szerint, „A nyílt gazdasághoz hasonlóan a rejtett gazdaság is azokat a gazdasági tevékenységeket öleli fel, amelyeket a közgazdaság-tudomány a *termelés* fogalmi körébe sorol, de amelyek valamilyen oknál fogva nem kerülnek bevallásra az adóhatóságoknál, illetve nem kerülnek számbavételre a nemzeti számla- és mérlegrendszerben. Tehát csak azokra a tevékenységekre, illetve abból származó jövedelmekre terjedt ki a vizsgálat, amelyek nemzetgazdasági szinten is GDP-t hoznak létre.”

A KSH, amikor GDP-számítást készít – módszeréből következően –, ezen tevékenységek egy részét figyelembe veszi. (Így például az egyéni vállalkozók esetében, amely körnél – mint arról már szóltam – az adóbevallásból származó adatok nagymértékben torzultak, és ez az állapot évről évre romlott, így ezek az adatok gyakorlatilag használhatatlanok. A KSH által alkalmazott becslés módszeréből, a tevékenység egészének felöléséből azonban következik, hogy egyúttal azt a tevékenységet (termelést) is számszerűsíti, amelyet például eltitkoltak az adóhatóság előtt, számla nélkül végzetek stb., tehát amely része a „rejtett gazdaságnak”. (Az egyéni vállalkozókon túl más jövedelmi tételeknél is végez bizonyos korrekciót a KSH, de az egyéni vállalkozók talán a legjellemzőbb és egyben jelentős súlyt képviselő tétel.)

Erre a körülményre a hivatkozott tanulmány is kitér, és levonja azt a következtetést, hogy a rejtett gazdaság vélelmezett teljes összegének mintegy felét a GDP-számítások eleve figyelembe veszik. A tanulmány szerint a rejtett gazdaság teljes súlya 30 százalék körül volt 1992-ben, a GDP-nek tehát mintegy 15 százalékát kell pluszként számításba venni, mint valójában GDP-t (jövedelmet) létrehozó, de a hivatalos számításokba figyelembe nem vett rejtett gazdaságot.

A lakossági makroszintű jövedelemszámítások a GDP-számításokkal teljes tartalmi összhangban készülnek. Ennek alapján és elfogadva a tanulmány fenti megállapítását és mértékeit, azzal a feltételezéssel éltem, hogy a lakosság makroszintű jövedelmeiből is közel 15 százalék hiányzik, mint rejtett gazdaságból származó jövedelem. (Nem valószínű, hogy ez a vélelmezett arány 1992-ről 1993-ra érdemlegesen módosult volna.)

A további kérdés az volt, hogy az átlagosan 1,15-os szorzót differenciáljam-e jövedelmi decilisenként és hogyan. Ehhez segítséget nyújtott, hogy a háztartás-statisztikai felmérés az ilyen típusú jövedelmekre nézve is tartalmaz bizonyos információkat. (A makroszintre való felszorozás mértékét nem érinti az, hogy a háztartás-statisztikai felmérésből származó jövedelmi adatok rejtett gazdaságra utalókat is tartalmaznak, mert ezekkel együtt mutatkozik a makroszintű jövedelmekhez képest az az elmaradás, amiről az előzőekben szóltam. A rejtett gazdaság kimaradó 15 százalékos mértéke ehhez a felszorozott értékhez képest mutatkozik.)

A háztartás-statisztikai felmérés rejtett gazdaságból származó jövedelmekre vonatkozó információi azt mutatják, hogy az ilyen típusú jövedelmeknek valamennyi jövedelmi kategóriában van szerepük. A súlyuk sem tér el jelentősen – de valamelyest húz a magasabb jövedelmek felé –, továbbá az átlagoshoz közeli jövedelemszinteken élők körében relatíve valamivel mérsékeltebb. Ezen információkat felhasználva, továbbá támaszkodva arra is, hogy a háztartás-statisztika szerinti jövedelmek (a bennük megjelenő rejtett jövedelmekkel együtt) alacsonyabbak és kevésbé differenciáltak a „valóságosnál”, az átlagos 1,15-os szorzón belül az összjövedelemnél alkalmazotthoz hasonló eloszlást vételeztem.

Nézzük meg ezek után, hogy milyen képet mutat a kiinduló állapothoz képest a jövedelem „teljes köre”.

3. tábla

A lakosság egy főre jutó jövedelme a rejtett gazdasággal együtt 1993-ban jövedelmi decilisenként

Jövedelmi decilis	Az egy főre jutó havi jövedelem (forint)		Szorzószám	Az egy főre jutó havi jövedelem	
	háztartás-statisztika szerint	makroszintre felszorozva*		teljeskörűen (forint)*	háztartás-statisztika százalékában
1	5 150	6 440	1,09	7 020	136,3
2	7 275	9 240	1,10	10 160	139,7
3	8 440	10 970	1,11	12 200	144,5
4	9 390	12 400	1,13	14 000	153,4
5	10 280	13 780	1,14	15 700	152,7
6	11 215	15 250	1,15	17 550	156,5
7	12 285	16 830	1,15	19 350	157,5
8	13 785	19 300	1,16	22 400	162,5
9	15 950	22 650	1,17	26 500	166,1
10	23 090	33 370	1,18	39 400	170,6
Legfelső 1,5 százalék	34 600	50 850	1,19	60 500	174,9
<i>Összesen (átlagosan)</i>	<i>11 685</i>	<i>16 000</i>	<i>1,15</i>	<i>18 400</i>	<i>157,5</i>
A 10. decilis és az 1. decilis hányadosa	4,48	5,18		5,61	
A legfelső 1,5 százalék és az 1. decilis hányadosa	6,71	7,90		8,62	

* Kerekített adatok.

Látható, hogy e számítás – becslés – végeredménye szerint a jövedelmek színvonala átlagosan több mint másfélszerese az induló jövedelemnek, mégpedig úgy, hogy ezen belül a legalacsonyabb jövedelműeknél 36, a legmagasabb (kiemelt) jövedelműeknél pedig mintegy 75 százalékkal. A szóródás tehát a kiinduló állapothoz képest a jelentősen megnőtt.

Természetesen mindez – noha, mint ahogyan az látható volt, igyekeztem információkkal alátámasztani az alkalmazott feltételezéseket – becslés, fikció. Vitatható a módszer és vitatható a végeredmény. Ezzel tisztában vagyok. Úgy gondolom azonban, hogy vitathatók a mértékek, de semmiképpen sem az irány. Azaz a jövedelmek valóban magasabbak, mint amit a háztartás-statisztika kimutat, továbbá valóban differenciáltabbak annál. De hogy milyen is a kép, azt nem tudjuk. Ezt az „ürt” kísérli meg kitölteni az ismertett becslési kísérlet. Azok az információk, amelyeket a jövedelemkülönbségek formálásánál felhasználtam, szintén (főleg) csak irányokat jeleznek és kevésbé vagy egyáltalán nem mértékeket, de ezek az irányok ilyenek. Ezért minden korlátja és vitatható volta ellenére meg merem kockáztatni, hogy a valóságos állapothoz az általam számított végeredmény mindenképpen közelebb áll, mint ami a kiindulópont (a háztartás-statisztika). Ez az „erénye” ennek a kísérletnek, és emiatt érdemli meg – remélem –, hogy a szakmabeliek foglalkozzanak vele és megtiszteljük kritikájukkal.

Befejezésül még egy gondolatom, gondom szeretném megosztani az olvasóval. Töprengtem, hogy megírjam-e ezt a dolgozatot akaratlanul is alkalmat adva – nem szakmai indíttatású – vitára. Ennek a „veszélynek” azonban mindig ki van téve az „író” ember (nem akarom persze túlbecsülni se magam, se az írásomban foglaltakat), továbbá számítások–becslések nélkül is folyik a pró- és kontrahivatkozás.

Nem szándékozom jelen tanulmányomban a lakosság jövedelmi helyzetét értékelni. Itt most csak egy becslési eljárást ismertettem. Ha azonban egy pillanatra hajlandók vagyunk elfogadni, hogy a végeredményként bemutatott jövedelmi helyzet a valóságot (ahhoz közelálló állapotot) tükröz és ezzel a szemmel nézzük, további érdekes megállapításokat tehetünk. Például számított adataimmal összevetve a KSH által 1993 júniusában közzétett létminimumösszegeket – amelyek tartalmukat tekintve inkább a társadalmi minimumhoz, mint a valódi (tartalmában szűkebb) létminimumhoz állnak közel – az alsó két decilis mondhatni így is teljes egészében e jövedelmi színvonal alatt van. Ez az arány – véleményem szerint – reálisabb, mint a korábban közölt magasabb, ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető kevésnek. Más oldalról, feltehetjük azt a kérdést, hogy a legalacsonyabb és a legmagasabb (kiemelt) jövedelmek közötti 8,6-szeres különbség – ami ennél még magasabb is lehet, illetve 1993 óta nyilván tovább nőtt – vajon még meddig nő, nőhet szándékaink szerint vagy szándékaink ellenére. (Arra is figyelemmel, hogy az 1,5 százalékos „gazdag” réteg mintegy 150 000 embert jelent, és valószínű, hogy ezen a körön belül van egy kisebb, de különösen kiugró jövedelmi helyzetben levő szűk réteg.) Mindig a valóság az érdekes, bármilyen is. Ezzel a számítással kapcsolatban már nem mondható el, hogy hézagos, lefelé torzítja a jövedelmeket (amennyiben a makroszintű jövedelmek nem ilyenek, és szerintem nem ilyenek), tehát akár tetszik a végeredmény, akár nem, a valóság 1993-ban mindenképpen valami hasonló lehetett.

SUMMARY

The authoress sets a task for herself to approximate „real” data while analysing income level and dispersion provided by household budget surveys.

She uses the assumption that people’s willingness to reply on their income is more and more on the decrease nowadays, consequently primarily those of the highest and lowest income are poorly represented, thus reported incomes more and more stay away from those measured by macro statistics.

The authoress reports in her study on a methodological attempt to lessen the discrepancy, in the course of which she mainly applies a simplified estimation correction procedure as to the figures by decile of the household budget survey of the CSO.

A TÉRINFORMATIKA ALKALMAZÁSA A STATISZTIKAI MUNKÁBAN*

FALUVÉGI ALBERT

A Központi Statisztikai Hivatalban az IBM-géprendszerrel a HP-rendszerre való átállítás keretében feladattá vált a statisztikai folyamatok újratervezése, a feldolgozások és adatállományok átállítása, valamint az új tevékenységeknek a rendszerbe illesztése. A migrációs munkabizottság létrehozását követően meghatározták a feladatcsoportokat, és megalakultak az egyes feladatokat végző munkacsoportok. Ezek között szerepel a „10. Területi statisztika” feladatcsoporton belül, új feladatként a térinformatika alkalmazása. A téma prioritása 1-es, ami azt jelenti, hogy a feladatot 1996-ra be kell fejezni.

A munka indításakor néhány alapkérdést, illetve alapfogalmat kellett tisztázni, illetve rögzíteni.¹

MI A TÉRINFORMATIKA?

A térinformatika az informatika azon ága, ahol az információt reprezentáló adatok térbeli és időbeli kapcsolatokkal rendelkeznek. Legfontosabb témakörei: a térbeli információs rendszerek elmélete és gyakorlati megvalósítása, alfanumerikus és térképi adatok egységes kezelése, feldolgozása és megjelenítése. A térinformatika konkrét termékekben testet öltött megvalósulását GIS-nek (Geographic Information System – földrajzi információs rendszer), LIS-nek (Land Information System – földadat információs rendszer) vagy AM/FM-nek (Automated Mapping/Facility Management – automatikus térképezés/közmű-adatkezelés) nevezik. A térinformatika és a GIS tehát nem azonosak, ugyanakkor a nemzetközi és a hazai gyakorlatban is e két fogalmat egymás szinonimájaként használják.

Mi a GIS? A GIS olyan számítógépes rendszer, amely a térbelileg vonatkoztatott geometriai adatok és hozzájuk kapcsolódó attribútumok gyűjtésére, kezelésére és elemzésére szolgál. A GIS legfontosabb összetevői a felhasználói felületek, az adatbázis-kezelés, az adatbevitel, a térbeli adatkezelés és elemzés, valamint a megjelenítés. A felhasználó-

*A tanulmány a Központi Statisztikai Hivatal migrációs munkacsoportjának beszámolója alapján készült. A munkacsoport tagjai: Csicsman József, Faluvégi Albert (munkacsoport-vezető), Nagy Zoltán, Pergel Józsefné dr., dr. Polónyi Katalin, Szűcs Zoltán.

¹Ez a már ismert hazai és nemzetközi szakirodalom ismeretanyagára épül, azok általánosan elfogadott terminológiáit és ajánlásait használja.

lói felület rendszerint egy menü és egy képernyő, melynek segítségével a GIS adataival és a felhasználói programmodulokkal interaktív módon lehet kommunikálni. Mivel a GIS képességek kifejtésében ez utóbbi a döntő, az adatbázis-kezelő rendszer meghatározó. Ma már az adatbázis-kezelő általában adott: negyedik generációs SQL-alapú. A GIS legköltségesebb összetevője az adatbázis létrehozása és karbantartása. A különböző rendszerek eltérő GIS-műveletképző képességekkel, eltérő tárolási móddal, eltérő adatátviteli típussal rendelkeznek. A megjelenítés két- vagy háromdimenziós rajz, térkép, táblázat lehet. A térképeket – különféle adatkiviteli berendezésekkel – lehet egyszínű, színes, mintázatos, szimbólumos, szöveges, megadott elhelyezéssel és árnyalással készíteni.

Mi biztosítja a térinformatikai rendszerek alapját? A térinformatikai rendszerek alapját a hiteles geometriai adatok, köztük az alaptérképek és az azok alapján készített digitalizált térképek biztosítják. Ezek alapján van mód a nemzetközi rendszerekhez, alkalmazásokhoz való kapcsolódásra. A fejlett európai országokban ugyanis a geometriai alapokat már előkészítették a korszerű digitális térinformatikai alkalmazásokra. Egész Európára egységes referencia-rendszert hoztak létre és a térképek digitális változatát már több helyen ebben készítik.

A hazai geometriai alapok általában ezeknek a feltételeknek ma még nem felelnek meg. Ugyanakkor a magyar honvédség Térképészeti Szolgálatára már különböző méretarányokban – 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000 – elkészítette az ország topográfiai térképeit, digitális változatban is. A térképeket aktualizálják, azok egy részét 1992-től bárki beszerezheti. Az állami alaptérképeknél a cél az 1:10 000 méretarányú térképek elkészítése és digitalizálása, ez a munka folyamatban van, az egész országot lefedő rendszer elkészítése azonban 10–15 évet is igénybe vehet. A Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) szervezi a községhatáros közigazgatási digitális alaptérkép elkészítését, amelyből az első, nemzetközi szabványoknak is megfelelő, 1:500 000 méretarányú már elkészült és 1996-ban várható az 1:100 000 méretarányú elkészítése. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) által elindított szabványosítási tevékenység biztosíthatja majd valamennyi hazai térinformatikai alkalmazásnál a szabványos alaptérképek használatát.

Mi jellemzi az Európai Unió (EU) térinformatikai rendszerét, a GISCO-t? A Bizottság EUROSTAT-nál fejlesztett GISCO (GIS for the COMmission of the European Communities) rendszerének alkalmazásba vétele 1992-ben kezdődött meg az EU főigazgatóságain. Az EU-tagországokban az adat-előállítás és -feldolgozás a közel 100 000 településen és a régiókban a NUTS (Nomenclature des Unités territoriales statistiques) kódrendszerében történik. Az adminisztratív körzetek mellett a kontinens vízrajza, az út- és vasúti hálózat, a kikötők, a repülőterek is részrendszerek a GISCO-ban. A CORINE program (COmmunity-wide COoRdination of INformation on the Environment, az Európai Közösség környezete és természeti erőforrásai állapotára vonatkozó információk gyűjtésére, koordinálására vonatkozó és a konzisztenciájuk biztosítására irányuló kísérleti program) eredményei a talajminőség, a felszínborítás, településmorfológia terén is nagy adathalmazok bekötését jelenti. A „hagyományos” statisztikai adatbázisokon túl így a műholdas távérzékelés legújabb eredményeit is használják.

Az EUROSTAT-nál a GISCO-val támogatják a regionális fejlesztési alapok elosztását, a mezőgazdasági termésbecslő és piaci folyamatokat értékelő rendszert, az európai

transzkontinentális hálózatok tervezését stb. A GISCO már kialakított alkalmazási területei – regionális politika (infraregionális alrendszerrel), mezőgazdasági politika, környezetvédelem, közlekedés – mellett egyéb új témákon dolgoznak: geodemográfia (például a migráció fő irányainak meghatározása), geomenedzsment (klimatikus adottságok, lakások, egészségügy, postai szolgáltatások stb.), geomarketing (helyi adottságok kihasználása, üzletek, infrastrukturális szolgáltatások stb.)

A GISCO alapszoftvere az ArcInfo/ESRI és az Imagine/ERIDAS. UNIX környezetben, nagy teljesítményű munkaállomásokon fut, de az adatkészletek léteznek PC-s változatban is. A térinformatikai rendszerhez kapcsolhatók az EUROSTAT és a Bizottság egyéb adatkészletei is, CD-ROM-on (például EUROregio, CRONOS, EUROFARM stb.) Az adatbázis-kezelő: ORACLE, illetve a CUBIX.

Mi tette lehetővé a GISCO megvalósítását? A közös akarat és támogatás mellett az, hogy a tagországok nemzeti statisztikai hivatalai biztosítani tudták mindazokat az alapfeltételeket – az előírt területi szinteken az adatbázisok kiépítése, megfelelő térinformatikai kultúra a szükséges digitalizált térképekkel és az alkalmazásokhoz szükséges szoftverekkel (újabbán ArcInfo, azokkal párhuzamosan használva a korábban bevezetett MapInfo) –, melyek ehhez kellettek.

Milyen alapvető statisztikai alkalmazási területek vannak még? Az eddig nem említett statisztikai alkalmazási területek közül a legfontosabb a népszámlálás, amely a településeknél kisebb földrészletekre is rendelkezik adatokkal. A GIS használatában élenjáró országok: Kanada, Egyesült Államok, de ma már néhány fejlett európai ország is rendelkezik a népszámlálás alapegységeit, a számlálókörzeteket is tartalmazó digitalizált térképekkel, s a hozzájuk rendelhető nép- és lakás-összeírási adatokkal hasznosítani tudja a GIS adta lehetőségeket az adatkezelésben, -megjelenítésben, -elemzésben tájékoztatásban, publikációkban és szolgáltatásban egyaránt. Az így előállítható adatoknak széles felhasználói köre van, s az adatok hasznosítása ellensúlyozza a népszámlálások magas költségeit is. Az alkalmazott szoftverek ezen a területen is az ArcInfo, az ArcView és a MapInfo.

A TÉRINFORMATIKA ALKALMAZÁSA A HIVATALBAN

Az eddig vázoltak alapján is nyilvánvaló, hogy a térinformatika több, mint területi statisztikai eszköz és alkalmazás. Ez következik a térinformatika lényegéből, az eddigi hivatali, népszámlálási alkalmazásokból, a nemzetközi követelmények által generált fejlesztési feladatokból.

A térinformatikai rendszer hatékony működése a hardver, a szoftver, az adatbázis, a személyzet és a környezet szerves kapcsolatán alapul. A térinformatikának mint eszköznek haszna mindenekelőtt az alkalmazás szintjén jelentkezik.

A térinformatika-alkalmazás hivatali fejlesztése során az egyes alkalmazási részterületek, illetve tennivalók a következők:

- tájékoztatás, szolgáltatás, grafika, elemzés,
- adatbázis-szervezés, adatgyűjtés-szervezés,
- a meglévő eszközök számbavétele,
- a bevezetendő új eszközök, az emberierőforrás-igény.

A központi, a területi és a nemzetközi tájékoztatásban, valamint a szolgáltatásban új lehetőséget jelent a közigazgatási határokkal megadott települési, térségi szintű térképi felületek és a megfelelően kialakított, összekapcsolt statisztikai adatok megjelenítése térképek, kartogramok és egyéb grafikus ábrák formájában. Ezek alkalmazási lehetőségeit vizsgáljuk papíralapú és mágneses adathordozón történő tájékoztatás és szolgáltatás esetén.

A térinformatika a földrajzi helyhez köthető adatok elemzési lehetőségét is gazdagítja, lehetővé teszi a jelenségek térbeli és időbeli eloszlásának gyors, több szempontú megjelenítését, a munkaváltozatok széles skálájának az értékelését s az ebből adódó többletinformációk hasznosítását. Így az elemzésben való alkalmazás vizsgálata is feladatunk.

A területi, települési szintű adatbázisokat összekapcsolhatóbbá kell tenni a különböző digitalizált felületekkel, biztosítani kell a hazai és az EU-szabványok alkalmazását, az EUROSTAT igényeinek a későbbi kielégítését. Ezeket a szempontokat közvetíteni kell az egyes adatbázisok átállítását végző munkacsoportokhoz.

A térinformatikát alkalmazni lehet a reprezentatív adatfelvételek mintaterületein végzett munkában. Az adatgyűjtés-szervezés keretében vizsgálni kell ennek feltételeit.

A hivatali munkacsoport felmérte a jelenleg rendelkezésre álló eszközöket, (javaslatot tesz a kívánatos és lehetséges eszközbeszerzésekre), valamint a működtetés személyi feltételeit. (A csoport részanyagot készített 1995. szeptemberében a munkák állásáról.)

A tájékoztatás, elemzés, szolgáltatás, grafika

A központi, a népszámlálási, a területi és a nemzetközi tájékoztatásban, valamint a szolgáltatásban új lehetőséget jelent a közigazgatási, illetve egyéb határokkal megadott települési, térségi szintű térképi felületek és a megfelelően kialakított, összekapcsolt statisztikai adatok megjelenítése térképek, kartogramok és egyéb grafikus ábrák formájában. Ezeken a területeken a térinformatikai alkalmazás elterjesztésének, illetve fejlesztésének tennivalói, az eddigi eredmények az alábbiakban foglalhatók össze.

1. A népszámláláson a tájékoztatást is szolgáló térinformatikai alkalmazások már évek óta jelen vannak. Az 1990. évi népszámlálásra való felkészülés keretében indult meg a fejlesztés, mely két irányban haladt.

– A CD-ROM projekt keretében a mai napig három optikai lemez, illetve kiadvány jelent meg. A lemezek az adatbázis mellett lekérdező és térképező, illetve grafikus rendszert is tartalmaznak. Használatukhoz CD-ROM olvasó szükséges, a rendszer DOS alatt fut. Az 1990. évi népszámlálás teljes anyagát tartalmazó harmadik lemez a Hivatalban leginkább használt számlálókörzet-mélységben ad lehetőséget az 1990. évi népszámlálás adatainak tetszőleges kombinációjú lekérdezésére a fő állományokon belül, térképező rendszere településszintű területi megjelölést tesz lehetővé. Használata jelenleg minden megyei statisztikai igazgatóságon biztosított.

– A fejlesztés másik ága a DOS alapú, MAPSTAT-nak nevezett, PC-ken közvetlenül használható, ún. népszerűsítő alkalmazás. Eddig 3 kiadvány, illetve lemez jelent meg. Ez a rendszer is tartalmaz az adatbázison túl lekérdező és térképi megjelenítő eszközt, ahol terület szinten a megyék, illetve megyén belül annak települései érhetők el.

A népszámlálási munkában, amint azt a fejlett országok gyakorlata is mutatja, meghatározó szerepe van a településszintnél kisebb térségek adatai értékelésének. Ezt a szere-

pet jelentősen lehet növelni, ha a kisebb térségek, a számlálókörzetek adatainak elemzéséhez számlálókörzeti mélységű digitális térképek állnak rendelkezésre. A népszámlálási főosztály ebbe az irányba kíván elmozdulni. Jelenleg ehhez Budapest 1990. évi népszámlálási számlálókörzeti digitális hálója és a hozzá tartozó digitális alaptérkép áll rendelkezésre, a továbblépéshez külső, nem költségvetési anyagi forrásra van szükség. Amennyiben ez rendelkezésre áll, az elkészített digitális számlálókörzeti térképállományok a népszámlálási munkákban felváltják a papírtérképeket, és erősítik tevékenységét elsősorban a területi előkészítésben, az elektronikus és az optikai lemezes publikációkban a térképező szoftverek további terjesztésével, valamint a nyomtatott térképi publikációk további megjelentetésével. Az állományok előállításának, kezelésének és aktualizálásának feltétele, hogy a főosztály megfelelő hardver- és szoftver-eszközökkel rendelkezzen. Az eszközök beszerzése, telepítése, valamint a digitalizálási munkák esetén a következő népszámláláskor a befektetés megtérülhet.²

2. A központi tájékoztatásban a térinformatika a területiség megjelenítésében szolgálhat új eszközként a központi kiadványokban (évkönyv, zsebkönyv, országbeszámoló, havi tájékoztatók, sajtótájékoztatók kiegészítő eszközei stb.). Ilyen alkalmazásra eddig egyszer került sor: a „Magyarország 1994.” c. kiadványban, a Tájékoztatói főosztályon lévő, egyedi PC-re telepített MapInfo for Windows szoftverrel, amely jelenleg az egyetlen több célú, legális térinformatikai szoftver a Hivatalban.

3. A területi tájékoztatásban és elemzési munkában az alkalmazás lehetséges területei: a tematikus térképek közlése a területi évkönyvekben, a területi-települési elemző kiadványokban, a megyei adatállományok alapján, kistérségi, település szintű térképeken a településstatisztikai adatbázis, a T-STAR adatok alapján a már említett MapInfo alkalmazásával.

A megyei igazgatóságokon jelenleg nincs korszerű térinformatikai szoftver, így alkalmazásukra ma nincs lehetőség. Megoldás lehetne a megyei alkalmazásra a Népszámláláson kifejlesztett MAPSTAT nyitott alkalmazássá tétele vagy a SAS/MAP programjával néhány megyei alaptérkép bevitele után, azok bázisán tematikus térképek készítése.

Az eddigi eredmények: a MapInfoval készített tematikus térképekkel jelent, illetve jelenik meg a „Területi statisztikai évkönyv, 1993 és 1994”, az „Elmaradott térségek lehatárolásának módszerei” című módszertani és a „Kistérségi vonzáskörzetek – a regionális térszerkezet jellemzői az átmenet éveiben” című elemző kiadvány, valamint a „Budapesti statisztikai évkönyv, 1993” és a „Pest megye statisztikai évkönyve, 1993”.

4. Más szakfőosztályok tájékoztatói munkájában a térinformatikai alkalmazások elsősorban a demográfia, a mezőgazdaság, a környezetvédelem, a munkaügy, a közlekedés, a távközlés, az idegenforgalom, az ipar, a gazdasági szervezetek nyilvántartása esetében jöhetnek szóba, de ehhez a jelenlegi szoftver-ellátottságon változtatni kell. Eddigi eredmények: a „Demográfiai évkönyv, 1992 és 1993” és a „Népjóléti statisztikai évkönyv, 1993” tematikus megyei térképekkel jelent meg.

5. A nemzetközi tájékoztatás területén adódó térinformatikai feladatok: az EURSTAT – térinformatikai – GISCO-rendszeréhez, regionális adatbázisához hazai digitális

² Az eszközigény részletezésére a bevezetendő új eszközök tárgyalása során térünk ki.

térképállományok és a kapcsolódó adatállományok (regionális, megyei, kistérségi és települési adatok) összeállítása és átadása. Ezen a területen eddig az EUROSTAT regionális adatbázisának a tartalmát tekintettük át, felmérve azokat a területeket, ahol a Hivatalnak feltétlenül lépnie kell. Ilyen a megyei adatbázis-rendszer kialakítása, a megyei GDP számítására való felkészülés, az első kísérleti számítások megkezdése, a T-STAR áttekintése, valamint felkészülés a GISCO-hoz és a regionális adatbázishoz való kapcsolódást biztosító tízpozíciós kódrendszer beépítésére a területi számjelrendszerbe.

6. Az elemzési lehetőségek során a területi statisztikai vizsgálatokban, a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli eloszlásának értékelésében (munkaváltozatok készítése, az eltérő módszerek eredményeinek összevetése a térségi és a települési vizsgálatokban, ajánlható térképi s grafikus megjelenítések megválasztása stb.) végzett eddigi munkákban a MapInfo szoftverrel végzett elemzés során alakítottuk ki a kistérségi vonzási rendszer térképsorozatát, annak segítségével végeztük el a kistérségek tipizálását. Felhasználtuk a MapInfo adta elemzési lehetőséget az elmaradott térségek két legutóbbi éves felülvizsgálatakor, s jelenleg is alkalmazzuk a területfejlesztési alapok megyei decentralizációjához alkalmas eljárások megválasztásánál és a támogatásra szoruló, EU-konform rendszerben készülő térségtípusok elhatárolásában (Ezek a munkák a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium megbízásából készülnek, az új területfejlesztési és területrendezési törvényhez.)

7. A szolgáltatási lehetőségek bővülése a térinformatika-alkalmazás kapcsán: központi, illetve szakfőosztályi szervezésben, térinformatikai cégekkel együttműködve a Hivatal információ-készletének bevételnövelő hasznosítására tematikus térképek készítésével, adatbázisok értékesítésével stb.

Korábban a Hivatalban a népszámlálási alkalmazások mellett, részben azokat megelőzően is volt kapcsolódás a térinformatikai fejlesztésekhez. A hazai gyakorlat az volt, hogy a térinformatikai alkalmazásokat kisebb számítástechnikai cégek vették fel kínálatukban, majd egy részük önálló térinformatikai céggé alakult. Az országos rendszereket működtető szervezeteknek szükségük volt a településszintű információkra, s így a legnagyobb ilyen adatbázissal rendelkező KSH-hoz fordultak (legrégebbi vevő a Geometriai Térinformatikai Rendszerház Kft.)

A területi témáért felelős főosztály 1990-től kereste a módját annak, hogy a T-STAR biztosította lehetőségeket jobban kihasználva, a KSH azt térinformatikai adatbázisként értékesíthesse. E mellett törekedett arra is, hogy megfelelő szoftvert biztosítva maga is alkalmazza a térinformatikát tájékoztatási és módszertani munkájában, szem előtt tartva a megyei igazgatóságok ilyen igényeit is. Ennek jegyében szorosabb kapcsolatot alakított ki a Landinfo Térinformatikai Szolgáltató Kft.-vel, a Windows alapú MapInfo hazai rendszergazdájával (már a leendő új géprendszer lehetőségeit szem előtt tartva). A Landinfo Kft.-vel és a Cartographia Kft.-vel közös terméket, GIS-alapú közigazgatási adatbázist hozott létre MATÉRIA néven, amelyet felvettek az amerikai cég termékjegyzékébe. A terméket 1995-ben már harmadszor frissítik fel. (A MATÉRIA eladás bevételének egy részéből 1994 elején lehetőség adódott a MapInfo 2.1-es verziójának megvételére.)

Az OMFB két általános célú térinformatikai termék előkészítését szervezte. Mindkét termékben közreműködőként részt vett a Hivatal, további partnerek a FÖMI, és a Magyar Posta.

A BEVEZETENDŐ ÚJ ESZKÖZÖK ÉS AZ EMBERIERŐFORRÁS-IGÉNY

A térinformatika a fejlett országok nemzetközi statisztikai hivatalaiban sokkal előbbre tart, mint hazánkban. Az alkalmazott szoftvereket illetően általánosan elterjedt, az EUROSTAT-nál is alkalmazott és támogatott az ArcInfo és az ArcView. Ezek mellett széles körben használják, különösen népszámlálási alkalmazásoknál a MapInfo Windows alapú változatait. A legtöbb EU-országban hálózat alatt futnak e szoftverek, több helyen UNIX rendszerben, de már széles körben elterjedt az egyedi PC-kre telepített GIS szoftver is.

A népszámlálási munkában meghatározó szerepe van a településszintnél kisebb térségek adatai értékelésének. Ezt a szerepet nagymértékben lehet növelni, ha a kisebb térségek, a számlálókörzetek adatainak elemzéséhez számlálókörzeti mélységű digitális térképek állnának rendelkezésre.

A KSH Népszámlálási főosztálya ebbe az irányba kíván elmozdulni, a térképezés költségeit azonban a Hivatal nem tudja viselni. Ebben a helyzetben kereste meg ez év áprilisában a Népszámlálási főosztályt a Gallup Hungary Ltd., amely vállalta, hogy az 1990. évi népszámlálás számlálókörzeti hálójával kiegészített papírtérképei alapján az ország valamennyi településének a számlálókörzeti mélységű digitális térképét elkészíti három és fél éven belül. Az így létrejött állományokat mindkét fél használhatná, de harmadik félnek át nem adhatná. Ezzel párhuzamosan a Népszámlálási főosztály átadja a Gallup Hungary Ltd.-nek a népszámlálás számlálókörzetes adatállományait, s az elkészült digitális térképállományok és számlálókörzeti adatok kombinálásával létrehozható termékeket közösen értékesítik.

Ehhez kapcsolódóan a már eddig elkészült (Budapest számlálókörzetei) és a továbbiakban készülő digitális állományok tárolására, kezelésére, a térképészeti tevékenység ellátására meglévő eszközeik mellé pótlólagos hardver- és szoftver-eszközök biztosítását kérték 1995-ben. Az igények megfogalmazásakor azt a követelményt tartották szem előtt, hogy a grafikus egység hardver és szoftver-elemei egymással és a hálózati adatbázisokkal kommunikáljanak.

A digitális és papíralapú térképi publikációk előállításához a MapInfo, az ArcInfo és az ArcView, speciális fejlesztésekhez a MapBasic szoftvert lenne alkalmas. Szükség volna továbbá MapInfo ArcLink, a MapInfo–ArcInfo közötti konvertáló programra.

A leginkább erőforrás-igényes feladat a területi előkészítés térképi támogatása. Ehhez szoftverként az Intergraph MicroStation-t látják megfelelőnek, amely a HP-n lévő ORACLE adatbázisokat is képes elérni és kezelni. A hálózat adatkapcsolatot az SQLNet TCP/IP protokoll biztosítaná.

(Összehasonlításképpen: a közel 100 000 település közigazgatási határait, valamint a kontinens vízrajzát, út- és vasúti hálózatát, a kikötőket és a repülőtereket is tartalmazó GISCO-t az ArcInfo szoftver kezeli, s az adatbázis-kezelő itt is az ORACLE.)

1. A Hivatal középtávú térinformatikai szoftver- és hardver-igénye a Népszámlálási főosztály fejlesztési koncepcióját, a már meglévő területi és települési alkalmazások fejlesztését, a mezőgazdasági, környezeti, demográfiai, közlekedési, idegenforgalmi és egyéb infrastrukturális statisztikai alkalmazások kialakítását, a központi és a terület tájékoztatás, a bevételnövelő szolgáltatási tevékenység, valamint a nemzetközi – elsősorban

az EUROSTAT GISCO rendszeréhez való igazodás – követelményeit figyelembe véve a következő lehet.:

– népszámlálási célokra: 1 darab Intergraph/MicroStation, 2 darab PC-s MapInfo, 2 darab MapBasic fejlesztő program, 2 darab PC-s ArcInfo, 2 darab PC-s ArcView, 2 darab, a MapInfo–ArcInfo közötti konvertáló MapInfo ArcLink program és a szükséges hardverek, valamint egy 5 felhasználós, UNIX alapú MapInfo-ból 2 felhasználó,

– a többi főosztály alkalmazásait szolgálnák a UNIX alapú MapInfo további lehetőségei: 1–1 felhasználó a Tájékoztatási, a Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai és az Informatikai főosztályról kerülhetne ki (a MapInfo-nál a többfelhasználós szoftverek is hardver-kulcsosak, így nem oldható meg azok szélesebb körű térítése, azzal a korláttal, hogy legfeljebb csak 5 felhasználó dolgozhat egyszerre); a hálózati rendszert az egyik meglévő HP-szerver szolgálná ki, külön PC-k beszerzésére nincs szükség, erre a célra ideálisak az új 486-os gépek; egy további PC-s MapInfo-t a Mezőgazdasági és Környezeti Statisztikai főosztályra lehetne telepíteni, egy hálózatba kötött gépre; 1–1 ArcView, MapBasic és MapInfo ArcLink a Tájékoztatási főosztályra kerülhetne, ahol az új szoftverekkel, az azokat kiszolgáló PC-vel (amely CD-ROM olvasóval is rendelkezik) és színes nyomtatóval kialakítható lenne egy önálló, a központi tájékoztatást, a nemzetközi feladatokat és esetenként más főosztályokat is kiszolgáló, önálló térinformatikai munkahely.

A vázolt fejlesztés – a szoftverek és a hardverek beszerzése, illetve bővítése – az 1995 őszi árakon mintegy 8,3 millió forintot tett ki, amiből 6,4 millió a népszámlálási igények kielégítése és 1,9 millió forint a többi központi feladaté. (Ez az összeg jelenleg már csak a program részleges megvalósítását tenné lehetővé, elsősorban a szoftverek árának folyamatos emelkedése miatt.)

2. Az emberierőforrás-igény: a térinformatikai alkalmazások fejlesztése és különösen a MicroStation, valamint az ArcInfo szoftverek főfeladatként csak ezzel foglalkozó munkatársakat kívánnak. A MapInfot használó munkatársak képzése Hivatalon belül is megoldható, az ArcInfo esetében külső segítségre lenne szükség. A SAS/MAP, SAS/GRAPH, valamint az SPSS térképező lehetőségeinek feltárása, a kísérleti alkalmazások elkészítése, valamint a SAS/GIS megismerése és esetleges adaptálására való felkészülés is csak ezzel foglalkozó informatikus munkatársak alkalmazását kívánná meg.

TÁRGYSZÓ: Informatika. Területi statisztika.

SUMMARY

The author reports on the use of a branch of informatics, the so-called space informatics (in the sense of geographical space) in statistical activities.

The concept of space informatics is given and the actual information systems in which space informatics is being embodied are shown. These are as follows: Geographic Information System (GIS), Land Information System (LIS) and Automated Mapping/Facility Management (AM/FM).

The author shows the system of space informatics of EU, being headed GISCO, then he discusses in detail the use of space informatics in the Hungarian Central Statistical Office.

AZ IDŐSKORÚAK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI ÉS EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA*

CZIBULKA ZOLTÁN – DR. LAKATOS MIKLÓS

A népszámlálási adatok szerint a 70 évesek és idősebbek száma Magyarországon 1930-ban 321 ezer volt, és ez a szám 1990-re 844 ezerre változott. Népeségen belüli arányuk hatvan év alatt 3,7 százalékról 8,1 százalékra emelkedett. E néhány adat is jelzi, hogy a magyar társadalom milyen jelentős – és növekvő – rétegét alkotja ez a korosztály, ami önmagában is indokolja, hogy helyzetével kiemelten foglalkozunk.¹

AZ IDŐSKORÚAK FŐBB DEMOGRÁFIAI ÉS FOGLALKOZÁSI ADATAI, LAKÁSKÖRÜLMÉNYEI

Az összeírt 70 éves és idősebb népesség 32,2 százaléka tartozott a 70–74 évesek, 38,2 százaléka a 75–79 évesek és 29,6 százaléka a 80 évesek és idősebbek közé 1990-ben. A korcsoportos adatok jelzik, hogy az egyre romló egészségi állapotú 80 évesek és idősebbek is még számottevő arányt képviselnek az időskorúak körében (számuk 260 ezer fő volt).

A férfi lakosság nagyobb halandósága miatt a 70 éves és idősebb nők aránya a férfiakénál jóval magasabb, és minél idősebb életkorba tartozókat vizsgálunk, annál jelentősebb a női népesség hányada. Például a 85 évesek és idősebbek körében a nők aránya már 71 százalék volt. Az időskorúak életmódja és életkörülményei vizsgálatánál a nemenkénti aránynak a magasabb életkorokban tapasztalt romlását figyelembe kell venni.

Az idősebb korosztály legmagasabb iskolai végzettsége szorosan összefügg e generáció fiatalkori iskolázottsági viszonyaival, iskolázási szokásaival, lehetőségeivel. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya jóval magasabb, mint amit a mai fiatalok vagy a középkorúak körében tapasztalhatunk. Így a 70 évesek és idősebbek között a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők csak 4,5 százalékos arányt képviseltek. Az iskolai végzettség tekintetében a nemek között lényeges különbség tapasztalható, ami – különösen a felsőfokú végzettségek esetében – a férfiak és a nők 50–70 évvel ezelőtti

* A tanulmány az OTKA 445 témaszámú „Az időskorúak támogatásának problémái, a szükségletek várható alakulása” és a T 6768 „A fogyatékosok helyzete az 1980-as évtizedben” című kutatások támogatásával készült.

¹ „Az időskorúak egészségi állapota KSH, 1994” és „Az időskorúak életmódjai, életkörülményei (KSH, 1995)” című kiadványokban közölt elemzések átdolgozott változata. Az 1990-ben végrehajtott, a 70 évesekre és idősebbekre vonatkozó ELAR-adatfelvétel módszertani leírása és kérdőíve megtalálható az 1994-ben kiadott kötetben.

továbbtanulási lehetőségeinek eltéréséből adódik. Amíg a férfiak 9,2 százalékának van felsőfokú végzettsége, addig a nők körében ez mindössze 1,9 százalék. (Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a 30–59 éves férfiak 12,8 az ugyanilyen korú nők 10,9 százaléka végzett felsőfokú iskolát.) Ha ezeket az adatokat az időszerűk családi állapotával is összevetjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a mobilabb, függetlenebb helyzetű nőtlen, hajadon, valamint elvált személyek körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya magasabb, mint a házasok vagy az özvegyek személyek között.

Az időszerűk 82 százaléka végzett élete során aktív keresőtevékenységet. Az arány nemek szerint jelentős mértékben eltér, ugyanis amíg a férfiaknak közel teljes köre folytatott valamilyen keresőtevékenységet, addig a nőknek mindössze 72 százaléka. (A magasabb iskolai végzettséggel rendelkező nők közül nagyobb mértékű volt a keresőtevékenységet folytatók aránya, például a középiskolát végzetteknél 92 százalék.) Főleg az alacsony iskolai végzettségű, községben lakó nőkre volt jellemző, hogy életük során nem folytattak aktív keresőtevékenységet.

1. tábla

Az időszerűk a leghosszabb ideig folytatott keresőtevékenység szerinti állománycsoport, beosztás és nemek szerint

Megnevezés	Összesen	Férfi	Nő
Keresőtevékenységet nem folytatott	17,7	-	27,8
folytatott	82,0	99,7	71,9
ismeretlen	0,3	0,3	0,3
Keresőtevékenységet folytattak közül*			
szakmunkás	17,4	24,8	6,6
betanított munkás	42,2	37,7	45,8
segédmunkás	15,4	7,8	21,5
önálló	4,7	7,6	2,3
segítő családtag	3,7	0,5	6,2
vezető, irányító	5,0	8,9	1,8
beosztott ügyintéző	9,5	10,8	8,4
beosztott ügyviteli dolgozó	3,4	1,0	5,2
ismeretlen	1,5	0,8	2,0
<i>Összesen</i>			
<i>százalék</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>fő</i>	<i>4220</i>	<i>1536</i>	<i>2684</i>

* Az életük folyamán keresőtevékenységet folytatók százalékában.

Megjegyzés. Az adatok kerekítése egyedileg történt, ezért a részadatok összegei eltér(het)nek a 100,0 százaléktól, illetve az összesen adatoktól.

Az életük folyamán aktív keresőtevékenységet folytatók állománycsoport, beosztás szerinti megoszlása nemek szerint jelentősen eltért. Az eltérés egyrészt a férfi, illetve a női foglalkoztatási struktúra különbségéből, másrészt az iskolai végzettség nemenként különböző szintjéből adódik, és nem utolsósorban abból, hogy a ma időszerűk aktív életszakaszára esett az 1950-es, 1960-as évek iparosítási hulláma, amikor jelentős töme-

gű munkaerőre volt szükség, főleg betanított munkásokra. A keresőtevékenységet folytató nők nagy része ebben az időszakban vált háztartásbeliből aktív keresővé. A munkavállaló nők több mint kétharmada betanított, illetve segédmunkásként helyezkedett el. (Összehasonlításképpen jelezzük, hogy az 1990. évi népszámlálás adatai szerint például az aktív kereső 40–49 éves nőknek csak 40 százaléka volt szak-, illetve betanított munkás. A fiatalabb női korosztályoknál még alacsonyabb ez a mutató.)

Az időskorúaknak – érthető módon – csak alig értékelhető hányada volt aktív kereső a felvétel idején, nagy többségük a nyugdíjasok, járadékosok közé tartozott. Az időskorú nők között még viszonylag jelentős arányban voltak eltartottak is (15%). A foglalkoztatási helyzet változásából adódik, de talán az egészségi állapot romlása is hozzájárult ahhoz, hogy 1990-ben már a férfiak körében sem volt jelentős a 70 éves és idősebb aktív keresők száma (a népszámlálások adatai szerint 1970-ben még 10,7, 1980-ban 3,0, 1990-ben pedig már csak 0,6 százalékuuk volt aktív kereső).

A nyugdíjas időskorúak 8,1 százaléka végzett keresőtevékenységet nyugdíja mellett. A munkát vállaló nyugdíjasok aránya nemenként, iskolai végzettségenként és településtípusonként jelentősen eltért. Leginkább a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező és a Budapesten élő férfiak vállaltak nyugdíjuk mellett munkát.

Az időskorúak lakáskörülményei némileg eltérnek a lakosság egészénél tapasztaltaktól: amíg 22,3 százalékuuk egyszobás lakásban lakott, addig az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a népesség egészénél ez az arány csak 10,9 százalék volt.

A lakás felszereltsége szerint az időskorúak 65,1 százaléka lakott olyan lakásban, amelyben vízöblítéses WC volt. (A teljes lakásállomány vonatkozásában ez a mutató – az 1990. évi népszámlálás szerint – 78,8 százalék volt.)

A felvétel során adatokat gyűjtöttünk annak az épületnek a jellegéről, amelyben az időskorú lakott. Többségük – 60 százalékuuk – családi házban élt, amelyhez bizonyára tartozott valamilyen kiskert, udvar. 16,9 százalékuuk zárt utcasorba épített emeletes épületben és 11,1 százalékuuk földszintes épületben lakott. Viszonylag kis hányaduk (7,9%) élt lakótelepi épületben. A felszereltség szempontjából, nyilvánvalóan a zömmel városokban levő emeletes és lakótelepi épületek jobb körülményeket biztosítottak, mint a családi házak vagy különösen a tanyák. (Azonban a szobaszám tekintetében már fordított a helyzet, így például az időskorúak által lakott emeletes épületben levő három- és többszobás lakások aránya 24,2 százalék, a családi házakban pedig 32,7 százalék volt.)

A CSALÁDI KAPCSOLATOK

Az időskorúak adatait csoportosítottuk a lakásban élés típusai szerint. Ezen azt értjük, hogy az időskorúak hány és milyen életkorú személlyel (gyermekkel, unokával, testvérrel), milyen családi (vagy nem családi) kapcsolatban éltek a lakásban. Külön csoportosítottuk azokat, akik egyedül, akik csak más időskorú személlyel, illetve akik fiatalabb személyekkel laktak együtt. Az így képzett három nagy csoporton az egyedülállókból, a csak időskorúakból, illetve az időskorúakból és a fiatalabbakból álló együtt lakókat kell érteni.²

² A háztartás- és családdemográfia egyéb vonatkozásaiban alkalmazott fogalmak megegyeznek az 1990. évi népszámlálás kiadványaiban alkalmazott és ismertetett fogalmakkal.

Az időskorúak és a velük élő személyek

Az időskorúak 29,0 százaléka egyedül lakott a lakásában. Viszonylag kedvezőbb azoknak a helyzetére, akik ugyancsak időskorú házastársukkal ketten (28,2%), illetve akik időskorú házastársukkal és/vagy más időskorú személlyel együtt (5,6%) laknak a lakásban. Összességében 62,9 százalékuk élt egyedül vagy csak időskorú személlyel egy lakásban. Az időskorúak alig több mint egyharmada, 37,1 százaléka élt olyan lakásban, ahol 70 évesnél fiatalabb személy is lakott. Ezen személyek negyedrésze (25,2%) lakott olyan lakásban, ahol ketten élnek. Három – egy idős és két fiatalabb vagy két idős és egy fiatalabb – személy által lakott lakásban élt az időskorúak 11,2 százaléka. Az ilyen közösségben élő időskorúak 42,0 százaléka férj vagy feleség családi állású volt (a házaspár mindkét tagja lehetett 70 éves vagy idősebb), illetve 45,8 százalékuk a lakásban élő fiatalabb személyeknek felmenő rokona volt. Négy vagy több – időskorú és fiatalabb – személy által lakott lakásban az időskorúaknak 15,9 százaléka, két- vagy többgenerációs lakásban 42,8 százaléka élt. Csaknem kétharmaduk a lakásban élő egyetlen családban felmenő rokonként élt, míg 31 százalékuk két- vagy többcsaládos háztartásban házastársával, önálló családként élt.

Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az életkor előrehaladtával mind a csak időskorúak által lakott lakásban, mind az időskorúak és fiatalok által lakott lakásban élő időskorúak körében is csökken a családban élő, illetve növekszik a családdal (felmenő rokonként vagy egyéb rokonként) élő, illetve a nem családi közösségben élő és az egyedülálló személyek száma.

A Központi Statisztikai Hivatalnak 1969-ben volt egy hasonló felvétele, amelynek adatai azt mutatják, hogy akkor az időskorúak kisebb mértékben éltek családon kívül. Akkor az időskorúak 18,1 százaléka élt egyedül, 1990-ben ez az adat – mint említettük – 29,0 százalék volt. Az 1969 óta végrehajtott népszámlálások szintén azt mutatják, hogy növekedett az egyedülálló – ezen belül az egyedülálló időskorúak – aránya, ugyanakkor csökkent az időskorú személyekkel együtt lakók hányada.

A lakásban élés módja szerinti adatok településtípusonként is jelentős eltéréseket mutatnak. A fő különbség az, hogy a községekben – főleg Budapesthez képest – nagyobb azoknak az időskorúaknak az aránya, akik négy vagy több személy által lakott lakásban laktak. A településtípusok között az egyedül lakók arányában ugyan nincs nagy különbség, de abban már igen, hogy az időskorúak körében Budapesten 70,4, a városokban 62,4 és a községekben 59,1 százalék volt a csak időskorúak által lakott lakásokban élők aránya. A községekben lakó időskorúak tehát kedvezőbb helyzetben voltak a fiatalabbakkal való együttélés szempontjából, mint a Budapesten vagy a városokban élő időskorúak. Ugyanakkor az egyedül vagy az idős házastársukkal együtt élő, a községekben lakó időskorúak az egészségügyi és szociális infrastruktúra elmaradottsága miatt kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a városokban élők. Az együttélés a fiatalokkal az időskorúak számára többnyire azt is jelenti, hogy modernebb, jobban felszerelt lakásokban laknak. Például az egyedül élő időskorúak 51,0 százaléka lakott olyan lakásban, ahol volt vízöblítéses WC, míg azoknál, akik fiatalabbakkal éltek együtt, és négy vagy több személy által lakott lakásokban laktak, ez az arány 79,3 százalék volt. A lakás minőségét még az is befolyásolta, hogy milyen családi kapcsolatban volt az időskorú a lakásban élő személlyel. Például a három személy által lakott lakásokban, ha az időskorú felmenő

rokonként élt, a lakás felszereltebb, komfortosabb volt, mint azok a lakások, ahol házastársként lakott.

A gyermekek szerepe az időskorúak életében

Az időskorúak 14,4 százalékának nem született gyermeke, és 3,4 százalékuknak már nincs élő gyermekük. Összességében tehát 17,8 százalékuknak nincs élő gyermeke, így anyagi vagy egyéb problémája esetén csak más rokonára, egyéb nem rokon személyre vagy valamely intézményre támaszkodhat.

A gyermek nélküli időskorúak aránya nemenként, legmagasabb iskolai végzettség és településtípus szerint jelentősen eltér. A legkisebb volt a gyermektelen időskorúak aránya a falun élő, alacsonyabb iskolázottságú nők körében.

Az általunk vizsgált 70 évesekre és idősebbekre még jellemző volt a bő gyermekáldás. Például az időskorú gyermekes nők 33,9 százalékának még három vagy több élő gyermeke van. Az életben levő gyermekek száma tekintetében az adatok a legmagasabb iskolai végzettség és a településtípus szerint is jelentősek az eltérések.

2. tábla

Az időskorúak megoszlása nem, legmagasabb iskolai végzettség, településtípus és gyermekek száma szerint (százalék)

Gyermekek száma	Összesen	Férfi	Nő	Általános iskola*	Közép-iskola	Felsőfokú iskola	Budapest	Város	Község
Nem született gyermeke, vagy nincs válasz	14,4	11,8	15,9	13,5	20,7	22,9	24,6	13,4	9,5
Született gyermeke	85,6	88,2	84,1	86,5	79,3	77,1	75,4	86,6	90,5
Összesen (fő)	4220	1536	2684	3767	261	192	968	1541	1711
Ebből: élő gyermek nincs**	3,4	2,8	2,8	3,5	2,4	2,0	4,5	3,7	2,6
van									
1	31,1	30,3	31,9	30,6	38,1	36,6	45,6	31,7	24,4
2	34,9	36,2	34,1	34,3	43,1	37,9	35,4	35,8	34,0
3	17,6	18,1	17,2	17,9	12,9	15,9	10,3	18,4	20,2
4	7,3	6,9	7,5	7,5	3,0	8,3	4,4	6,9	9,0
5	4,0	3,7	4,2	4,3	2,0	0,7	2,3	3,2	5,6
6 és több	4,8	4,7	4,9	5,3	1,0	0,7	1,9	4,0	7,0
Együtt (fő)	3490	1317	2173	3143	202	145	697	1286	1507

* Itt és a 3. táblában: általános iskola 8 osztálya vagy alacsonyabb.

** Az időskorúak százalékában.

Az adatokból világosan látható, hogy már e generáció termékenységére is milyen hatással volt az urbanizáció és a műveltségi szint emelkedése. Míg a Budapesten lakó időskorúak körében a három- vagy többgyermekesek aránya csak 19 százalék volt, addig a községekben élők között némileg meghaladta a 41 százalékot. (Ez a különbség egyben visszautal az iskolai végzettségre is, hiszen az időskorúakra is igaz, hogy a Budapesten élők iskolai végzettsége magasabb, mint a községekben élőké.)

Az életben levő gyermekkel bíró (továbbiakban gyermekes) idősorúak között 36,6 százalék volt a gyermekükkel együtt élők aránya. Ha az együtt élők számát az idősorúak összességéhez – gyermekesekhez és gyermektelenekhez – viszonyítjuk, akkor ez a mutató 30,2 százalék volt. Ez az arány teljes mértékben összehasonlítható a KSH 1984. évi mikrocenzusának adataival, amely szerint a gyermekükkel együtt élő 70 évesek és idősebbek aránya még 36,3 százalék volt. Az 1969-es ún. „öreg” felvételnél pedig a gyermekkel együtt élő öregek aránya még ennél is magasabbra tehető.)

Ezek az adatok is alátámasztják azt a korábbi feltételezésünket, hogy az elmúlt évtizedekben csökkent a családdal együtt élő idősorúak aránya, pedig az idősorúak életében, helyzetük, körülményeik alakulásában feltehetően a gyermekekkel való együttélés az egyik legfontosabb tényező. Ezt a csökkenő tendenciát nemcsak az elmagányosodó idősorúak lelki terheinek enyhítése céljából kellene megállítani, hanem az állami, illetve a társadalombiztosítási teherbíró-képesség korlátai miatt is. (Több más ok mellett az elmagányosodás is okozza az egészségügyi ellátás azon ismert problémáját, hogy a kórházi ágyak egy része nem a gyógyítást, hanem az otthoni ellátás hiánya miatt bent fekvő idősorúak gondozását szolgálja.)

Az idősorúak döntő többsége egy gyermekével élt egy lakásban, a gyermekükkel egy lakásban élő idősorúak között az egygyermekesek aránya 26 százalék volt. Vajon ők nagyobb arányban éltek-e együtt gyermekükkel, mint azok, akiknek több élő gyermekük volt. Erre a felvetésre nemmel válaszolhatunk, ugyanis az egygyermekes idősorúak 28,9 százaléka lakott gyermekével egy lakásban, a többgyermekeseknél ez a mutató 40 százalék volt. Nem igazolható tehát az a feltételezés, hogy egyetlen gyermek nagyobb kényszerítő erőt jelent az együttlakásra, mint a több gyermek, sőt ezzel éppen ellentétes a tendencia.

Az adatfelvétel során kérdéseket tettek fel az idősorúak és hozzátartozóik kapcsolatáról. A gyermekükkel közös lakásban lakó idősorúak döntő többsége azt válaszolta, hogy jó a kapcsolata gyermekeivel. Azokkal a gyermekekkel, akikkel az idősorúak nem éltek egy lakásban, közvetett módon lehetett megállapítani a kapcsolattartás fokát. Eszerint a gyermekükkel nem együtt lakó idősorúak 80 százalékát gyakran látogatták gyermekeik, és csak 10 százalék azon idősorúak aránya, akiket ritkán látogattak. Rendkívül alacsony azoknak az idősorúaknak az aránya, akiket gyermekeik nem látogattak, illetve csak levélben vagy telefonon érintkeztek velük.

A szülő–gyermek kapcsolat intenzitásának vizsgálatához megkérdezték az idősorúakat, hogy nehéz élethelyzetben – például betegség esetén – kire számíthatnak, illetve ha a szükség úgy hozná, akkor bizonyos fajta tevékenység végzésében (a háztartási teendők ellátásában) segítséget kapnának-e? A nyilatkozatok alapján nagy többségük számíthat gyermekére. A településtípusonként is eltérő adatok azt mutatják, hogy a falvakban élő idősorúak jobban számíthattak gyermekeikre, akár az együtt lakó, akár az azonos vagy más településen élő gyermekeikre, mint a városokban élő nemzedéktársaik.

A szülő–gyermek kapcsolat jellegére utalhat az anyagi támogatás – akár pénzbeli, akár természetbeni – mértéke is. Ez kétirányú lehet az idősorú szülő és gyermekük között. Az idősorú személy gyermekének adott, illetve a gyermekétől kapott támogatás mértéke némileg eltért egymástól. Az idősorú gyermekes szülők 14,4 százaléka rendszeres, 23,5 százaléka alkalmankénti anyagi támogatást kapott gyermekétől, azaz az idősorú szülők 37,9 százaléka részesült valamilyen anyagi támogatásban gyermekétől. Bár

ismeretesek az időskorú személyek nehéz anyagi helyzetéről szóló felmérések, statisztikák, mégis az időskorúak 6,9 százaléka rendszeresen, 26,2 százaléka alkalmanként támogatta anyagilag gyermekeit. Összességében az anyagi támogatást adó, illetve kapó időskorúak arányában nem volt nagy különbség, eltérés főleg az anyagi támogatás rendszerességében volt.

A szülő–gyermek kapcsolatban az anyagi támogatás adása, illetve kapása sok esetben átfedi egymást. Az adatok ilyen szempontú áttekintése alapján megállapítható, hogy kb. 60 százalékra tehető azoknak az időskorú személyeknek az aránya, akiknek saját bevallásuk szerint anyagi szempontból nincs kapcsolatuk gyermekeikkel. (Természetesen figyelembe kell venni az e kérdésekre adott válaszok szubjektív jellegét. Például az időskorú személy büszkeségből vagy szeméremből nem vallja be, hogy gyermekétől anyagi támogatásban részesül.) Még akkor is, ha figyelembe vesszük a kérdésre adott bizonytalan válaszokat, megállapíthatjuk, hogy az időskorúak többsége anyagilag teljesen magára hagyatott, és ez is jelzi az állami szociálpolitika jelentős szerepét e réteg életében.

Ha az adatokat legmagasabb iskolai végzettség, illetve településtípusok szerint vizsgáljuk, akkor arra a némileg meglepő következtetésre jutunk, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, illetve a községben élő időskorúak valamivel nagyobb mértékben számíthattak gyermekeik anyagi támogatására, mint a magasabb iskolai végzettségű és a városokban élő társaik. (Ugyanez vonatkozik az időskorú által a gyermekeknek adott anyagi támogatásra is.) Az említett eltérések, amelyek főleg a rendszerességben különböznek, összefügghetnek azzal, hogy a községekben nagyobb azoknak az időskorúaknak az aránya, akik fiatalokkal élnek együtt, és a természetbeni anyagi támogatásra is több lehetőség kínálkozik a falusi körülmények között.

Az anyagi támogatás mértékét természetesen befolyásolja a lakásban élés módja. A fiatalabb személyekkel együtt lakó időskorúak voltak a legjobb helyzetben az anyagi támogatás mértékét illetően. Az ebbe a korba tartozó időskorúak 43,2 százaléka kapott valamilyen anyagi támogatást. Legkevésbé azokat az időskorúakat támogatták gyermekeik, akik csak időskorúakkal – nagyjából házas társukkal – éltek együtt. A gyermek-től kapott anyagi támogatás tehát akkor a legkevésbé rendszeres, ha mindkét szülő él. Ebben nyilvánvalóan közrejátszik az is, hogy az időskorú házaspárok valamivel jobb anyagi helyzetben vannak, illetve élet- és háztartásviteli költségeiket jobban meg tudják osztani. Lakásuk fenntartási költsége és az egyéb háztartási kiadásuk is fajlagosan kisebb, mint az egyedül élőknek.

A gyermekeknek adott anyagi támogatás szintén a gyermekükkel együtt élő időskorúaknál volt a legmagasabb. Valószínűleg mind az adott, mind a kapott támogatás esetében a válaszokat jelentősen befolyásolta az időskorúnak a lakás fenntartásával, a közös háztartás vitelével kapcsolatos tehervállalásának aránya is. A két- vagy többgenerációs lakásban, ezen belül is a gyermekükkel együtt lakó időskorúak anyagi helyzetét tekinthetjük a legkiegyensúlyozottabbnak.

Az unokák, dédunokák és testvérek jelentősége

Közismert, hogy az unokák, dédunokák szerepe az időskorúak életében azért fontos, mert segíti őket többek között a külvilággal történő kapcsolattartásban, és az unokák életében sem elhanyagolható jelentőségű a nagyszülők szerepe.

Az öregek 80,7 százalékának van unokája. (Ez az arány valamivel kisebb, mint a gyermekes idős korúak aránya, ami természetes is, mivel az idős korúak gyermekei közül nem mindegyiknek van saját gyermeke.) Összefüggésben az idős korú nők nagyobb termékenységevel e nemzedéknek sok unokája van. Az unokával bíró idős korú nagyszülők összességében 22 százalék volt az egy vagy több unokával egy lakásban lakó idős korúak aránya.

Kérdés, hogy az idős korúak nehéz élethelyzet esetén mennyire számíthatnak unokáikra. 32,4 százalékuk jelezte azt, hogy betegség bekövetkeztekor számít unokája segítségére, a gyermekek esetében ez a mutató 81,1 százalék volt. Az is természetes – hiszen az unokák többnyire az eltartottak vagy a családot alapító fiatalok közé tartoztak –, hogy legkevésbé a nehéz anyagi helyzet esetén számíthatnak rájuk az idős korúak. (Az arány 22,6 százalék volt.)

A nagyszülők és az unokák lazább anyagi kapcsolatát az is jelzi, hogy a segítségre számítás mértéke már kevésbé függ az unokák számától – és mint korábban láttuk –, az azonos vagy más településen élés tényétől. Az unokák esetében is az idős korú férfiak kevésbé számítottak unokáik segítségére, mint a nők. Az unokák segítségére számítók arányában a településtípusok között sem találhatók azok a jelentős különbségek, mint ami a gyermekek esetében tapasztalható volt.

A vizsgált személyek magas életkorából következik, hogy körükben viszonylag jelentős (40,1%) volt azoknak az idős korúaknak az aránya, akiknek van dédunokájuk is. Ez elsősorban az átlagéletkor növekedésével függ össze, ugyanis bár az egymást követő generációk termékenysége romlik, mégis egyre többen érik el azt a magas életkort, amikor már a negyedik generációval is találkozhatnak. Az idős korúak és dédunokáik kapcsolatáról viszonylag kevés információnk van, viszont ez a kapcsolat az idős korúak növekvő rétegét érinti, ezért e kérdés kutatására nagyobb figyelmet kell fordítani.

Az idős korú személyek többsége (88,9%) – a születéskori családeideálnak és termékenységi szokásoknak megfelelően – többgyermekes családból származik. Jelentős azoknak az aránya, akiknek sok testvére volt. Például négy és több testvére volt az élő testvérrel bíró idős korúak 16 százalékának. Az élő testvérrel bíró idős korúaknak mintegy 10 százaléka számíthatott a saját véleménye szerint nehéz élethelyzetben testvére(i) segítségére. A testvérek száma valamennyire számított, mivel akinek több testvére volt, az inkább gondolt arra, hogy nehéz élethelyzet esetén testvérei segíteni fognak.

Az idős korúak és testvéreik között az anyagi támogatás szempontjából viszont lényegében nincs kapcsolat. Az idős korúak között elhanyagolható mértékű volt azoknak az idős korúaknak az aránya, akik kaptak, illetve adtak testvéreiknek, illetve testvéreiktől anyagi támogatást.

AZ IDŐSKORÚAK HÁZASSÁGTÖRTÉNETE

Tekintettel a vizsgált népesség magas életkorára, mintegy ötven-hatvan év házassági szokásainak, házasságtörténetének elemzésére van a felvételtől lehetőség. A kérdések között nemcsak a házasságkötések évére és a házasságok megszűnésének évére és okára, hanem a házastársak iskolázottságára vonatkozó információk is szerepeltek.

A házastársi kapcsolatban élők aránya – mint korábban említettük – nemek szerint erősen változott. Az idős korú férfiak jóval nagyobb arányban éltek házastársi kapcsolat-

ban (71,6%), mint a nők (26,1%). Az időskorúak között aránylag kevés olyan személyt találtunk, akik élettársként éltek együtt. (Az időskorúak között 1,1 százalék volt az arányuk, ez az arány a férfiaknál valamivel magasabb, mint a nőknél.)

A házások nemenkénti eltérő arányai a két nem különböző újránházasodási szokásaira, illetve lehetőségeire utalnak. A férfiak rövidebb élettartama következtében általában a nők házassága szűnik meg, tehát a megszűnt házasságok után ismételt házasságkötések száma erőteljesen mutatja a nemek között e tekintetben fennálló különbséget. A házas vagy a volt házas időskorú férfiak 38,8 százalékának élete folyamán megszűnt az első házassága, és 43,2 százalékuk ismét házasságot kötött. Az időskorú nők között ezek az arányok 76, illetve 17,5 százalék. Ezek az adatok jelzik, hogy a nemek arányából adódóan az időskorú férfiak újránházasodási lehetőségei kedvezőbbek voltak.

3. tábla

Az időskorúak nemek, legmagasabb iskolai végzettség, településtípus és a házasságkötések száma szerint

A házasságkötések száma	Összesen	Férfi	Nő	Általános iskola	Közép-iskola	Felsőfokú iskola	Budapest	Város	Község
Nem kötött házasságot	3,3	1,8	4,1	3,1	5,0	5,7	4,3	3,6	2,5
Házasságot kötött	96,7	98,2	95,9	96,9	95,0	94,3	95,7	96,4	97,5
Ebből:									
egyszer	82,5	81,6	83,1	83,5	77,8	69,3	73,9	82,2	87,8
kétszer	12,5	14,7	11,3	11,9	15,7	21,4	19,0	12,5	8,9
háromszor vagy többször	1,5	1,7	1,4	1,4	1,1	3,6	2,6	1,7	0,8
Ismeretlen	0,1	0,2	0,1	0,1	0,4	-	0,2	0,1	0,1
<i>Összesen (fő)</i>	<i>4220</i>	<i>1536</i>	<i>2684</i>	<i>3767</i>	<i>261</i>	<i>192</i>	<i>968</i>	<i>1541</i>	<i>1711</i>

Az időskorúak házasodási szokásai jól tükrözik annak a kornak az elvárásait, amikor fiatalok voltak. E század elején a nők korán férjhez mentek, a férfiak viszont inkább később házasodtak. (A XX. század későbbi szakaszaiban már a nők valamivel későbbi életkorban kötöttek házasságot, illetve a férfiak némileg fiatalabb életkorban nősültek.)

Azok között a nők között, akiknek az első házassága a felvétel időpontjában még fennállt, 17,8 százalék 19 éves kor előtt, 41,3 százalék 20–24 éves korában ment férjhez. A férfiak között ezek az arányok a következők voltak: 1,4, illetve 22,8 százalék. Az ebbe a kategóriába tartozó férfiak többsége tehát 25 éves kora után nősült. A házas vagy volt házas férfiak első házasságukat átlagosan 27,6 éves korukban, a nők viszont 4,2 évvel fiatalabb életkorban, 23,4 évesen kötötték.

A második házasságban élő időskorú férfiak 66,1 százaléka, a nők 47,5 százaléka 40 éves koruk után kötötték meg második házasságukat. A kis számú harmadik és további házasságban élők között ezek az arányok még magasabbak voltak.

A férfiak és a nők első házasságkötéskori eltérő életkorával függ össze, hogy a házasságban élő férjek életkora magasabb volt, mint a velük élő feleségeké. E generáció házasságkötési szokásait tehát az jellemezte, hogy a férfiak maguknál jóval fiatalabb feleséget választottak, így érthető, hogy az amúgy is korai férfi halálozás mellett, miért olyan magas az egyedül maradt idős kort megélt nők aránya.

A házaspárok iskolai végzettség szerinti adatai is jelzik e generáció hagyományos párválasztási szokásait. Ezen azt értjük, hogy a magasabb iskolai végzettségű időskorú férfiak jelentős része olyan feleséget választott, akinek végzettségi szintje alacsonyabb, mint az övé. Például a középiskolát végzett időskorú férfiak 58,6 százalékának a felesége általános iskola vagy alacsonyabb szintű iskolai végzettséggel rendelkezett. Még a felsőfokú végzettségű férfiak 29,9 százalékának is a felesége alacsonyabb iskolai végzettséggel bírt. (A század első felében még a nők iskolázottsági szintje nagyon alacsony volt.)

AZ IDŐSKORÚAK FOGLALKOZÁSTÖRTÉNETE

A szűken értelmezett foglalkozástörténet vizsgálatához a felvételből három adat áll rendelkezésre: az első, a leghosszabb ideig folytatott és az utolsó foglalkozás adatai. A foglalkozástörténeti kép kialakításához további adalék a nyugdíj melletti foglalkozással összefüggő kérdés. A foglalkozástörténet értékeléséhez és a foglalkozásválasztás okainak közvetett feltárásához fontos információt nyerhetünk a nemzedékek közötti mobilitás elemzésével, az időskorú szüleinek foglalkozásából.

A szülők gazdasági aktivitása, foglalkozás

Az adataink szerint az apák döntő többsége aktív keresőtevékenységet folytatott. (E kérdésnél viszonylag magas volt az ismeretlen válaszok aránya.) Az anyák többsége, 77,3 százaléka viszont otthon volt, nem vállalt munkát.

4. tábla

Az időskorúak apjuk és saját leghosszabb ideig folytatott foglalkozásuk szerint (százalék)

Az időskorú összevont foglalkozási főcsoportja	Az időskorú férfi				Az időskorú nő			
	apja összevont foglalkozási főcsoportja							
	fizikai foglalko- zású együtt	mezőgaz- dasági	nem me- zőgaz- dasági	szellemi	fizikai foglalko- zású együtt	mezőgaz- dasági	nem mezőgaz- dasági	szellemi
Fizikai foglalkozású	83,9	91,2	72,5	25,4	89,3	96,0	80,1	31,1
Ebből:								
mezőgazdasági	31,6	47,3	7,1	2,8	36,2	52,0	14,7	1,8
nem mezőgazdasági	52,3	43,9	65,4	22,6	53,1	44,0	65,4	29,3
Szellemi foglalkozású	15,9	8,7	27,3	74,6	10,6	3,8	19,9	68,3
Összesen (fő)	1267	772	495	142	1618	933	685	164

Megjegyzés. A táblában nem szerepelnek azoknak az időskorúaknak az adatai, akiknek az apja, illetve saját maguk nem folytattak aktív keresőtevékenységet. A tábla adatait úgy kell értelmezni, hogy például 1267 időskorú férfinak az apja aktív kereső fizikai foglalkozású volt, és az ilyen foglalkozású apák gyermekeinek 83,9 százaléka szintén fizikai foglalkozásúként dolgozott.

A keresőtevékenységet folytató apák 91,2 százaléka fizikai foglalkozású volt. A szellemi foglalkozásúak alacsony aránya jól tükrözte a múlt század végének, illetve e

század elejének foglalkozási struktúráját. Az apák foglalkozási összetételére még az is jellemző, hogy döntő részük (a fizikai foglalkozású apák 60,3-százaléka) mezőgazdasági fizikai foglalkozású volt.

A nemzedék közötti mobilitási adatok azt mutatják³, hogy már a század első felében is érződtek azok a tendenciák, amelyek a fiatalabb nemzedékeknél még erőteljesebben jelentkeztek. Azaz a mezőgazdasági foglalkozású apák fiai jelentős részben nem mezőgazdasági foglalkozást választottak, a nem mezőgazdasági foglalkozású apák fiai közül pedig több, mint egyharmada a leghosszabb ideje folytatott foglalkozású szellemi kategóriába tartozott. (A „felfelé irányuló mobilitást” már ezek az adatok is jelzik.) A foglalkozási adatok alapján megállapítható, hogy a kis létszámú szellemi foglalkozású apák fiai és lányai nagy többségben szintén szellemi foglalkozásúak voltak. Azok, akik nem váltak szellemi foglalkozásúvá, főleg nem mezőgazdasági, azon belül is elsősorban ipari, építőipari tevékenységet végeztek.

Az első, az utolsó és a leghosszabb ideig folytatott foglalkozás

Az időskorúak nemzedéken belüli foglalkozásmobilitási vizsgálatához az első, illetve az utolsó foglalkozásra, állománycsoportra és beosztásra vonatkozó adatokat (lásd az 5. táblát) használtuk fel.⁴

Az időskorú férfiak és nők foglalkozási mobilitása kis mértékben eltért egymástól, ezért érdemes az adatokat nemek szerint külön-külön vizsgálni. A férfiak körében a „felfelé” – fizikaitól a szellemi felé – irányuló mobilitás viszonylag jelentős volt, ugyanis azoknak az aránya, akiknek az első foglalkozása fizikai, az utolsó foglalkozása pedig szellemi volt, 23,1 százalékot, közel egynegyedét tett ki. Az eredetileg szellemi foglalkozású férfiak közül viszonylag csekély volt azoknak az aránya (8,8%), akik fizikai foglalkozásuként fejezték be tevékenységüket.

Figyelmet érdemel, hogy a fizikai foglalkozásúak között milyen jelentős mértékű volt a mezőgazdasági, illetve a nem mezőgazdasági foglalkozásúak között az átstrukturálódás. Az eredetileg mezőgazdasági foglalkozású időskorú férfiaknak alig fele maradt csak meg eredeti foglalkozásánál, a többi főleg az ipari, illetve a szolgáltatás jellegű foglalkozások felé orientálódott. (Jellemző, hogy ebből a körből kerültek ki a legkisebb arányban azok, akik szellemi foglalkozásuként fejezték be aktív keresőtevékenységüket.) Az időskorú nők esetében – a férfiakkal ellentétben – az eredeti mezőgazdasági foglalkozású nők többsége megmaradt eredeti foglalkozásánál. Az időskorú nők kisebb arányban váltak fizikai foglalkozásúból szellemi foglalkozásúvá, mint a férfiak. A településtípusonkénti adatok arra utalnak, hogy a községekben lakó időskorúak maradtak meg leginkább az eredeti foglalkozásuknál, és leginkább a Budapesten élőkénél tért el az első és az utolsó foglalkozás.

³A nemzedékek közötti mobilitási adatokat az időskorúak esetében csak az apa foglalkozása szerint érdemes vizsgálni, tekintettel arra, hogy az anyák döntő többsége nem folytatott keresőtevékenységet.

⁴A felvétel során azt az első, illetve utolsó foglalkozást kellett megnevezni, amit az időskorú aktív keresőtevékenységként végzett. Ha az időskorú nyugdíjba vonulását követően nyugdíja mellett dolgozott, akkor ezt a foglalkozást nem volt szabad bejegyezni az utolsó kereső foglalkozás adatait tudakoló kérdéshez, és ha a nyugdíj melletti keresőtevékenységet a felvételt közvetlenül megelőző időszakban is folytatta, akkor e tevékenység adatait a nyugdíj melletti keresőtevékenység adatait tudakoló kérdéshez kellett bejegyezni. A gyakorlatban azonban előfordulhatott, hogy néhány esetben a kérdőívre utolsó foglalkozásként a nyugdíj mellett folytatott keresőtevékenységet jegyezték be.

*Az életük folyamán keresőtevékenységet folytatott időskorúak
első és utolsó összevont foglalkozási főcsoportjuk és nem szerint*

Utolsó foglalkozási főcsoport	Első foglalkozási főcsoport					
	fizikai foglalkozású					szellemi foglalkozású
	együtt	ipari, építőipari	mezőgazdasági	közlekedési, kereskedelmi	egyéb fizikai	
Férfi						
Fizikai foglalkozású						
ipari, építőipari	31,8	61,1	22,9	15,2	38,2	4,4
mezőgazdasági	23,3	3,6	47,8	3,2	11,8	1,1
közlekedési, kereskedelmi	12,3	9,6	10,3	42,4	16,2	2,2
egyéb fizikai	9,3	5,0	13,5	8,8	19,2	1,1
együtt	76,8	79,3	94,5	69,6	79,4	8,8
Szellemi foglalkozású	23,1	20,7	5,4	29,6	20,6	91,2
Ismeretlen foglalkozású	0,1	-	0,1	0,8	-	-
Összesen (fő)	1527	416	668	125	136	182
Nő						
Fizikai foglalkozású						
ipari, építőipari	18,7	67,4	7,0	10,4	13,0	4,6
mezőgazdasági	31,7	1,5	71,0	5,2	18,0	0,4
közlekedési, kereskedelmi	12,9	8,2	7,4	60,9	9,8	3,3
egyéb fizikai	20,7	13,1	13,4	8,9	54,1	1,7
együtt	84,0	90,2	98,9	85,4	94,8	10,0
Szellemi foglalkozású	15,9	9,8	1,0	14,6	5,0	90,0
Ismeretlen foglalkozású	0,1	-	0,1	-	0,2	-
Összesen (fő)	1926	328	725	192	440	241

Ha az adatokat állománycsoport és beosztás szerint vizsgáljuk, akkor a „felfelé” irányuló mobilitást ebből a szempontból is rögzíthetjük. Ez azt jelenti, hogy az eredetileg segéd munkások jelentős része betanított munkássá, a betanított munkások szakmunkássá váltak. Az eredetileg szakmunkás besorolású időskorú férfiaknak mintegy 13 százaléka keresőtevékenységét vezető, irányítóként vagy beosztott ügyintézőként fejezte be. (Az eredetileg beosztott ügyintézők közül sokan vezetők, irányítók lettek, és az első beosztásuknak megfelelő ügyviteli dolgozók közül többen – a magasabb képzettséget igénylő – beosztott ügyintézőkké váltak.) Végül is az első és az utolsó állománycsoport és beosztás közötti felfelé áramlás felfogható az egyéni életutakon belüli természetes karrierváltozásnak is. Egyedül a szakmunkások, betanított munkások vezetővé válásában lehetnek olyan elemek, amelyek e generáció fiatal, illetve kora felnőttkori történelmileg megélt helyzetéből következhetnek. (Gondolunk itt az 1940-es és 1950-es éveknek az egyéni életutakra ható eseményeire.)

Az időskorúak között – életkorukból adódóan – csak kevesen (4,5%) dolgoztak nyugdíj mellett. A nyugdíj mellett dolgozó időskorúak egynegyede fizikai, háromnegyede szellemi foglalkozású volt. Ez azt jelenti, hogy azok, akik nyugdíjba menetelük előtt szellemi foglalkozásúak voltak, jóval nagyobb arányban tudtak munkát vállalni, mint azok, akik korábban fizikai tevékenységet végeztek. (Ezek az arányok nyilván az

egészségi állapottal is összefüggésben voltak, mivel a testi erőfeszítést kevésbé igénylő szellemi munka jobban megfelel az idős korban végzett tevékenység biológiai lehetőségeinek.) A nyugdíj mellett dolgozó szellemi foglalkozásúak nagyobb arányban voltak munkaviszonyban, mint a fizikai foglalkozásúak. Ez utóbbiakat inkább alkalmi és egyéb megbízás keretében foglalkoztatták.

Főleg azok vállaltak nyugdíj melletti munkát, akik házastársukkal laktak együtt. Például a nyugdíj mellett dolgozó idős korúak 39,1 százaléka idős korú házastársával együtt élt. (A nyugdíj mellett foglalkoztatott idős korúak között az egyedül élő idős korúak aránya ennél kisebb, 26,4 százalék volt.) Az életük folyamán aktív keresőtevékenységet folytatott idős korúak első kereső foglalkozása a férfiaknál, illetve a nőknél eltérő életkorban kezdődött.

A történelem „sodrásával” magyarázható, hogy e generációhoz tartozó nők 16,4 százaléka harminc éves kora után kezdett kereső foglalkozást vállalni. (Emlékeztetőül annyit, hogy az 1940-es évek vége és az 1950-es évek eleje volt a nők tömeges munkába állásának időszaka.) Az idős korú férfiak döntő többsége, 83,7 százaléka már 21 éves kor előtt munkába állt. A legmagasabb iskolai végzettség szintje szerint is eltért a munkába állás kezdetének éve, azaz minél magasabb iskolai végzettségükről volt szó, annál későbbi életkorban kezdődött el az aktív keresőtevékenység.

Adataink vannak arról is, hogy milyen életkorban fejeződött be: az idős korúak többsége a nyugdíjkorhatár körüli időszakban hagyta abba a kereső munkát. Közülük a férfiak 72,1 százaléka 60 és 65 éves koruk között. (Az ugyanebbe a korba tartozó idős korú nők 57,5 százaléka pedig 55 és 60 éves koruk között fejezte be életének ezt a korszakát.) Mindkét nemnél jelentős volt azok aránya is akik a nyugdíjkorhatár elérése előtt, illetve után vonultak vissza az aktív keresőtevékenységtől.

Ez az életkor attól is függött, hogy az idős korúnak milyen jellegű foglalkozása volt. A korabeli nyugdíjba menetelt szabályozó jogszabályok miatt főleg a mezőgazdasági foglalkozásúak dolgoztak tovább. Például az ipari, építőipari fizikai foglalkozású férfiak 75,3 százaléka 61 éves koruk előtt fejezték be keresőtevékenységüket, a mezőgazdasági fizikai foglalkozású férfiak körében ez az arány 36,1 százalék volt. A szellemi foglalkozásúak is valamivel később hagyták abba keresőtevékenységüket, mint a fizikaiak.

Az életük folyamán keresőtevékenységet folytatott idős korúak összességére nemtől függetlenül jellemző volt, hogy 40 éves koruk körül volt legmagasabb az aktív keresők aránya, azonban amíg a férfiak csaknem mindegyike aktív kereső volt abban az életkorban, a nők közül viszont minden tizedik még vagy már nem dolgozott 40 éves korában.

AZ IDŐSKORÚAK VÁNDORLÁSTÖRTÉNETE

A felvétel időpontjában az idős korúak 22,9 százaléka Budapesten, 36,5 százaléka vidéki városokban és 40,5 százaléka községekben lakott. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek inkább a községekben, a magasabb iskolai végzettségűek főleg a városokban, illetve Budapesten laktak.

Az adatfelvétel során kérdéseket tettünk fel az idős korú anyjának állandó lakhelyére vonatkozóan, amelynek alapján vizsgálható a születéskori és a jelenlegi lakóhely különbsége. Az adatokat településtípusok (1990. január 1-jei közigazgatási besorolás) és régiók szerint csoportosítottuk.

A 70 évesek és idősebbek körében nem elhanyagolható azoknak az aránya (8,9%), akik a mai országterületen kívül születtek. Túlnyomó többségük az első világháborút lezáró békeszerződés következtében jelenleg más országhoz tartozó, magyarok által lakott területen, Erdélyben, a Felvidéken vagy Bácskában született. Jelentős részük (43,5%) a központi régióban, Budapesten és Pest megyében telepedett le. (Az összes időskorúnak csak 31 százaléka lakott ebben a körzetben.) A Dunántúlon letelepedők aránya 25,7 százalék.

6. tábla

Az időskorúak a jelenlegi lakóhely és a születési hely szerint

Az anya állandó lakóhelye a megkérdezett születésekor (régió)	Összesen (fő)	Nyugat-magyarországi	Délnyugat-magyarországi	Központi	Kelet-magyarországi	Délkelet-magyarországi	Északkelet-magyarországi
Nyugat-magyarországi	675	74,8	2,7	20,9	0,7	0,1	0,7
Délnyugat-magyarországi	513	4,9	80,3	13,3	0,6	0,6	0,4
Központi	702	2,8	2,1	91,5	1,0	1,7	0,9
Kelet-magyarországi	679	2,2	2,1	18,1	71,7	1,8	4,1
Délkelet-magyarországi	639	2,5	2,2	17,7	1,9	75,1	0,6
Északkelet-magyarországi	480	2,3	0,8	11,5	2,9	0,8	81,7
Együtt	3688	16,1	12,9	31,0	14,3	13,9	11,8
Mai Magyarországon kívüli terület	377	13,8	11,9	43,5	8,8	11,1	10,9
Ebből:							
Csehszlovákia	109	18,3	4,6	46,8	3,7	5,5	21,1
Jugoszlávia	53	9,4	30,2	34,0	-	22,6	3,8
Románia	149	10,7	13,4	49,7	10,1	9,4	6,7
Szovjetunió	16	12,5	18,8	37,5	12,5	6,3	12,5
<i>Összesen</i>	<i>4220</i>	<i>15,3</i>	<i>12,5</i>	<i>31,6</i>	<i>13,3</i>	<i>15,0</i>	<i>12,3</i>

Megjegyzés. Az egyes régiókba a következő megyék tartoznak: Nyugat-magyarországi régió: Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas és Veszprém megye; Délnyugat-magyarországi régió: Baranya, Somogy, Tolna és Zala megye; Központi régió: Budapest és Pest megye; Kelet-magyarországi régió: Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye; Délkelet-magyarországi régió: Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye; Északkelet-magyarországi régió: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye.

Az időskorúak születéskori és jelenlegi régiókon belüli lakhelyének azonossága jelentős különbségeket mutat. Leginkább a központi régióban született időskorúak maradtak meg régiójukban, ezek aránya 91,5 százalék volt. A kelet-magyarországi régióban (például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) született időskorúak voltak a legmobilabbak, azaz a régióban maradók aránya itt volt a legkisebb.

A központi régióba történő vándorlás valamennyi magyarországi régióra jellemző volt. Az adott régió kívülről vándorló időskorúak döntő része végül is a központi régióban telepedett le.

Az egyes régiók közötti vándorlásra az volt még a jellemző, hogy az időskorúak egy része az egymáshoz földrajzilag–gazdaságilag szorosan kapcsolódó régiók között

vándorolt. (Például a kelet- és az északkelet-magyarországi régiók között mutatható ki ez a tendencia.)

A jelenlegi országhatáron belül a községekben született időskorúak 28,2 százaléka a városokba és 18,2 százaléka a fővárosba vándorolt. A fővárosban született időskorúaknak döntő többsége (87,1%) a születési helyén maradt. (Ez az arány a városokban született időskorúak esetében már kisebb, 69,1 százalék.) Az egyes településtípusok közötti vándorlás fő iránya az időskorúak esetében is a faluról a városba történő vándorlás volt.

Az időskorúak 12,2 százaléka nyilatkozott úgy, hogy élete során nem változtatott lakást. Ezek az arányok régióként változóak voltak, a két szélső érték 20,1 százalék (északkelet-magyarországi régió), illetve 8,8 százalék (központi régió) volt. Adataink vannak arról, hogy az időskorúaknak különböző életkorokban (20 éves kor előtt, 20–60 éves kor között és 60 éves kor után) hol volt a legjellemzőbb lakóhelyük. (Az adatfelvétel során nem kellett az összes lakásváltoztatást felsorolni, hanem csak az adott életszakaszra legjellemzőbbet, leghosszabb idejű tartózkodási helyet kérdezték.)

A jelenlegi (felvételi) lakóhelyhez képest lakást változtató időskorúaknak 70,5 százaléka 20 éves kora előtt is ugyanabban a magyarországi régióban élt, 20,6 százalékuk más régióban és 8,9 százalékuk külföldön lakott (vagy a vonatkozó kérdésre nem válaszolt). A későbbi életszakaszban már módosultak az arányok, jelentősen megnőtt az ugyanezen régióban élő időskorúak aránya.

A különböző életszakaszban történő lakásváltoztatási adatok arra utalnak, hogy a külföldön született időskorúak többsége 20 éves kor után vándorolt be a jelenlegi országhatárok közé. A központi régióba történő vándorlást az is bizonyítja, hogy a központi régióban élő lakást változtató időskorúaknak 20 éves koruk előtt csak 49,6 százaléka élt a központi régióban. (A 60 éves kor után pedig ez a mutató 94,9 százalék volt, azaz a jelenlegi és a 60 éves kor utáni lakóhely nagy mértékben egybeesett, így az e régióba történő bevándorlás az időskorúak 20 és 60 éves kora között következhetett be.)

Az egyes magyarországi régiókban lakó időskorúak különböző jellegű épületekben laktak. (Nyilvánvaló, hogy az adatok összefüggnek az adott régióra jellemző településtípusok arányával.)

A vonatkozó adatok alapján megállapítható, hogy a vizsgált időskorú nemzedéknek nagy alkalmazkodóképességről kellett tanúbizonyságot tenni, amikor különböző életkörülményeket biztosító épületekbe költöztek. Különösen azoknak lehetett nehéz ez a váltás, akik 60 éves koruk után költöztek jelenlegi lakásukba. Például a jelenleg emeletes épületben lakó időskorúak nem kis része (6,7 százaléka) 60 éves korában még családi házban lakott.

Az életük folyamán lakást nem változtatott időskorúak körében az egyedül élők aránya nagyobb volt, mint a lakást változtató időskorúak körében. Ez utóbbiak közül kerülhettek ki azok, akik annak érdekében változtattak lakást, hogy gyermekükkel, unokájukkal együtt élhessenek.

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTUK FŐBB JELLEMZŐI

A lakossági felvételek egészségi állapot témakörének egyik – immár hagyományos – kérdése az egészségi állapotról alkotott saját vélemény. A jelen felvétel során az időskorú személyeknek minden befolyástól mentesen nyilatkoznuk kellett – egészségügyi pa-

nasztól, tartós betegségtől, fogyatékoságtól függetlenül – egészségi állapotukról, azzal a megkötéssel, hogy állapotukat korosztályukhoz viszonyítsák.

Szubjektív vélemény az egészségi állapotról

Az időskorúaknak több mint egyharmada úgy vélekedett, hogy egészségi állapotuk rosszabb az átlagosnál, és csak 11 százalékuk gondolta úgy, hogy az átlagosnál jobb egészségi állapotban van. (Az életkor emelkedésével nő az átlagosnál rosszabb egészségi állapotot érzők aránya.)

Az egészségi állapottal kapcsolatos vélemények is azt jelzik, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők kevésbé érzik egészségüket az átlagosnál rosszabbnak, mint az alacsonyabb végzettségűek. Különösen igaz ez a megállapítás az általános iskola 0–5. osztályát és a középiskolát végzettekre. Ha az adatokat fizikai, illetve szellemi foglalkozás szerint vizsgáljuk, akkor a különbségek kevésbé látványosak, azonban a két nagy csoport közötti eltérések ebben az összefüggésben is kimutathatók.

Az, hogy a káros munkahelyi hatások valamilyen módon befolyásolják az egészségi állapotot, azt az adatszolgáltatók is érzékelték. Azok között, akiket káros munkahelyi hatások értek, 39,6 százalék az átlagosnál rosszabb egészségi állapotot jelzők aránya, míg az ilyen káros munkahelyi ártalmat nem érzékelők között e mutató csak 27,6 százalék volt. Az egyes konkrét káros munkahelyi hatások között (például nehéz fizikai munka, rossz, gyenge világítás) markáns különbségek nem voltak, azonban e káros munkahelyi ártalmak közül is figyelemre méltó a nagy idegi megterhelésnek az egészségi állapotot negatív irányban befolyásoló hatása.

Az egészségi állapot szubjektív megítélését – érthető módon – jelentős mértékben befolyásolja a fogyatékoság, illetve a tartós betegség ténye. A tartós betegségben szenvedő időskorúak 48,2 százaléka érezte úgy, hogy az átlagosnál rosszabb az egészségi állapota, míg a nem tartós betegek között ez az arány csak 14,9 százalék volt. (A fogyatékosok és a nem fogyatékosok között e tekintetben a különbség szintén számottevő.)

Figyelemre méltó, hogy a tartós betegség megléte mennyire különbözőképpen befolyásolja a férfiak és a nők egészségi állapotukról alkotott véleményét. A tartós betegségben nem szenvedő férfiak 10,7 százaléka, a nők 17,9 százaléka érezte úgy, hogy az átlagosnál rosszabb az egészségi állapota. A tartósan beteg férfiak és nők körében az említett mutató 50,1, illetve 47,3 százalék volt. A tartós betegség tudata tehát a férfiaknak a saját egészségi állapotukra vonatkozó megítélését „reálisabbá” teszi, és a nőkével azonos szintre hozza.

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy az egészségi állapottal kapcsolatos szubjektív vélemény általában jól tükrözi az időskorúak egészségügyi helyzetét, azonban a fogyatékoság, a tartós betegség és az egészségügyi panasz felvételével ezek az adatok pontosabbá, reálisabbá tehetők.

Általános egészségi állapot

Az adatfelvétel során az egészségi állapotot három kategóriával lehetett jellemezni. Ezek: a tartós betegség, a fogyatékoság és az egészségügyi panaszok. Ezen ismérvek különböző kombinációi lehetségesek.

7. tábla

Az időskorúak általános egészségi állapota

Egészségi állapot	Összesen		Férfi		Nő	
	szám (fő)	százalék	szám (fő)	százalék	szám (fő)	százalék
Egészséges (tartós betegsége, fogyatékosága, panasza nincs)	138	3,3	86	5,6	52	1,9
Tartós beteg (fogyatékosága nincs)	1659	39,3	524	34,1	1135	42,3
Fogyatékos	1095	25,9	410	26,7	685	25,5
Csak egészségügyi panasza van	1325	31,5	516	33,6	812	30,3
<i>Összesen</i>	<i>4220</i>	<i>100,0</i>	<i>1536</i>	<i>100,0</i>	<i>2684</i>	<i>100,0</i>

Az időskorúak között a tartós betegek és a fogyatékosok aránya közel kétharmad és a csak egészségügyi panaszt említők közel egyharmados aránya is jelzi az egészségi állapot rosszabbodását. Az idős férfiak között az egészségesek aránya magasabb, mint a nők körében, és ebben a tekintetben a magyarázat azonos lehet, mint amit az ún. szubjektív egészségi állapot vizsgálatánál jeleztünk (a férfiaknak az egészséggel kapcsolatos sajátos attitűdje, a betegség felismerésének elhúzódása).

Adataink szerint a legmagasabb iskolai végzettségűek, illetve a szellemi foglalkozásúak nagyobb aránya csak az egészséges, illetve a nem egészséges kategóriák esetében – az előbbieket javára – mutathatók ki.⁵

A káros munkahelyi hatás és az általános egészségi állapot közötti összefüggés vizsgált kategóriák szerint is kimutatható. Az egészséges időskorúak között a legkisebb, a fogyatékosok között a legnagyobb azok aránya, akik arról nyilatkoztak, hogy valamilyen káros munkahelyi hatás érte őket keresőtevékenységük közben. A férfiak – összefüggésben a munkamegosztásban játszott szerepükkel – inkább ki voltak téve a káros munkahelyi hatás egészségromboló ártalmainak, mint a nők.

Az időskorúak egészségi állapotának mind pontosabb felmérése érdekében az adatfelvétel során kérdéseket tettek fel a mozgásképességgel, a fizikai aktivitással és a látásképességgel kapcsolatban. Az e témakörrel összefüggő információk alapján következtetni lehet arra, hogy az időskorúak milyen fizikai állapotban vannak, életmódjukat, életkörülményeiket mennyire befolyásolja ez az állapot. Az életkor növekedésével a fizikai állóképesség a tartós betegségtől, fogyatékoságtól függetlenül egyre csökken. Például arra a kérdésre, hogy az időskorú személy tud-e 2 kilométernyit sétálni, a 70–74 évesek 34,8 százaléka, a 80 évesek és idősebbek 60,2 százaléka válaszolta azt, hogy nem tud. Azonos korcsoporton belül, illetve az időskorúak összességénél a fizikai állóképesség természetesen függ a konkrét egészségi állapottól, tehát az egészségesek között jóval nagyobb – az életkor sajátosságait figyelembe véve – a jó fizikai állapotban levők aránya, mint a fogyatékosok, a tartósan betegek és a csak egészségügyi panaszt említők kö-

⁵ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a társadalmi státus és az egészségi állapot közötti összefüggést az idős kor miatt kevésbé lehet bemutatni, mint például az ún. középgeneráció esetében. Nem véletlen, hogy a jelen anyagban a tartós betegek, a fogyatékosok és az egészségügyi panaszt jelzők között már az iskolai végzettség, illetve az állománycsoport, beosztás tekintetében sem lehet határozottan eltérő tendenciákat kimutatni, annak ellenére, hogy e kategóriák különböző súlyosságú egészségi állapotokra utalnak.

zött. Ez utóbbi három egészségi állapot kategória között is jelentősek a különbségek: a csak egészségügyi panaszt említő időszerűek 29,2 százaléka, a tartós betegek 50,5 százaléka, a fogyatékosok 68,5 százaléka jelezte, hogy nem tud 2 kilométernyit támogatás vagy segédeszköz nélkül sétálni.

A férfiak a fizikai állóképességet tudakoló kérdésekre általában kedvezőbb választ adtak, mint a nők. Ez egyrészt az egészségi állapottal kapcsolatos – már említett – eltérő attitűdjüknek, másrészt a biológiai adottságukból következő nagyobb fizikai állóképességüknek tulajdonítható. Például az időszerű férfiaknak 41,3 százaléka, a nőknek 58,5 százaléka jelezte, hogy 10 lépcsőn pihenés nélkül nem tud felmenni.

A fogyatékoság és a tartós betegség

Az időszerűek közel kétharmadának van valamilyen tartós betegsége, fogyatékosága. Az egészségi állapotról alkotott képet finomítja, ha megvizsgáljuk az egy vagy több tartós betegségben szenvedő, illetve a tartósan beteg fogyatékosok különböző ismérvek szerinti megoszlását.

Az időszerű népesség 34,7 százalékanak nem volt sem fogyatékosága, sem tartós betegsége. (Ebbe a körbe tartoznak azok, akiket az előzőkben egészségeseeknek, illetve csak egészségügyi panaszt említőeknek definiáltunk.) A fogyatékosok aránya 25,9 százalék, a tartósan betegeké 39,3 százalék volt. Az időszerű népességben belül a fogyatékosokban nem, de több tartós betegségben szenvedő személyek aránya elég jelentős, 14 százalék volt.

8. tábla

Az időszerűek egészségi állapota fogyatékoság, tartós betegség és nemek szerint

Egészségi állapot	Összesen		Férfi		Nő	
	szám (fő)	százalék	szám (fő)	százalék	szám (fő)	százalék
Nem fogyatékos együtt	3125	74,1	1126	73,3	1999	74,5
Tartós betegsége nincs	1466	34,7	602	39,2	864	32,2
Tartós betegsége van	1659	39,3	524	34,1	1135	42,3
Ebből:						
egy tartós betegsége van	1068	25,3	361	23,5	707	26,3
több tartós betegsége van	591	14,0	163	10,6	428	15,9
Fogyatékos együtt	1095	25,9	410	26,7	685	25,5
Tartós betegsége nincs	250	5,9	107	7,0	143	5,3
Tartós betegsége van	845	20,0	303	19,7	542	20,2
Ebből:						
egy tartós betegsége van	469	11,1	173	11,3	296	11,0
több tartós betegsége van	376	8,9	130	8,5	246	9,2
<i>Időszerű összesen</i>	<i>4220</i>	<i>100,0</i>	<i>1536</i>	<i>100,0</i>	<i>2684</i>	<i>100,0</i>

E rétegnél még nehezebb helyzetben vannak azok, akik fogyatékoságban, illetve tartós betegségben egyaránt szenvednek. Minden ötödik személy tartozik ebbe a körbe. Az időszerű személyek közül legsúlyosabb helyzetben azok vannak, akiknek több tartós betegségük van, illetve fogyatékosok és több tartós betegségben szenvednek. Ide tartozik

az időskorú személyek 22,9 százaléka. Az időskorú férfiak egészségi állapota e tekintetben is kedvezőbb, mint a nőké, azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a két nem között a fogyatékosok arányában nincs számottevő különbség.

Értékelhető különbség csak a kis számú egészséges és a nagy többségben levő nem egészséges idősor népessége között volt. (Az egészséges idősorúak között a magasabb iskolai végzettségűek aránya nagyobb volt, mint a nem egészségesek körében.) Az adatfelvétel időpontjában meglévő családi állás, tehát az, hogy családban él-e az időskorú személy, vagy sem, nem befolyásolja az egészségi állapotot. (További vizsgálat tárgya lehet, hogy az időskorú személy házasság-, foglalkozás- és vándorlástörténetének egyes elemei nincsenek-e hatással jelenlegi egészségi állapotára.)

A mozgásképeség, a fizikai aktivitás és a látóképesség az egészségi állapot rosszabbodásával jelentősen romlik. A sokféle és gazdag információ-tömegből csak példászerű felsorolásra van mód. A fogyatékosokban és tartós betegségben nem szenvedők 27,3 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem képes 2 kilométernyit sétálva egy huzamban megtenni, a fogyatékos, több tartós betegségben szenvedők között ez az arány 77,7 százalék volt. (Azok aránya, akik nem tudnak két óra hosszat talpon lenni 22,9, illetve 74,5 százalék.)

A látóképesség a fogyatékosoknál jóval rosszabb, mint a nem fogyatékosok körében, ugyanis a fogyatékosok között találhatóak a gyengénlátók és a vakok is. A látóképességet a tartós betegségek ténye is befolyásolja, például a nem fogyatékosok között a tartós betegségben nem szenvedők 11,6 százaléka, a tartós betegek 17,6 százaléka jelezte, hogy nem tud újságot olvasni.

A fizikai aktivitás szempontjából az egészségi állapot rosszabbodásával különösen azok aránya emelkedett, akik nem tudtak elvégezni egyes tevékenységeket. Például a vásárolni nem tudók aránya a fogyatékosokban és tartós betegségben nem szenvedők között 7,1 százalék, a több tartós betegségben szenvedő fogyatékosok között 47,1 százalék, a nehéz házimunkát elvégezni nem tudók aránya pedig 8,5, illetve 57,5 százalék volt. A súlyosabb egészségi állapotban több tartós betegségben, fogyatékosokban szenvedő idősorúak tehát a mindennapi élet legalapvetőbb feladatait is csak nagy nehézség árán, vagy egyáltalán nem tudják elvégezni.

Az idősorúak adatfelvétele során információkat gyűjtöttek arról, hogy a megkérdezett személynek van-e valamilyen egészségügyi panasz. A kérdőíven szerepeltek a legjellemzőbb egészségügyi panaszfajták (például fejfájás, ízületi fájdalom, szédülés), illetve lehetőség volt további panaszok bejegyzésére is. Az időskorú személy nyilatkozott arról is, hogy egészségügyi panaszja rendszeresen vagy csak ritkán fordul-e elő. Az időskorú személyeknek mindössze 3,3 százaléka tekinthető teljesen panaszmentesnek, míg 31,5 százalékuknak csak egészségügyi panasz volt. Az idősorúak többsége tehát valamilyen tartós betegségben, fogyatékosokban szenvedett, és – idősorúakról lévén szó – a csak egészségügyi panaszt említők egy részénél is ezek a panaszok már valamilyen tartós betegség, fogyatékoság előjelének tekinthetők.

Az egyes panaszfajták előfordulása különböző mértékű volt. Példaként említhető, hogy míg az idősorúak 26,8 százaléka jelzett mellkasi fájdalmakat, addig az ízületi fájdalmakról panaszkodók aránya 69,8 százalékot tett ki. A panaszok közül a fejfájás, az idegeskedés, a fáradékonyság, az ízületi fájdalom azok között az idősorúak között is viszonylag nagy arányban fordult elő, akik tartós betegségben, fogyatékosokban nem

szenvedtek. Az egészségi állapot rosszabbodása – több tartós betegség, fogyatékoság – értelemszerűen az egészségügyi panaszok ugrásszerű emelkedését eredményezi. Például szívpanaszok rendszeresen a fogyatékoságban, tartós betegségben nem szenvedő időszerűak 14,7 százalékánál, a több tartós betegségben, fogyatékoságban szenvedők 59 százalékánál fordult elő.

Az egészségügyi panaszokra is igaz az, hogy az idős kor előrehaladtával – sokszor a tartós betegségtől, fogyatékoságtól függetlenül – többnyire emelkedik az egészségügyi panaszt említők aránya. A fogyatékoságban és tartós betegségben nem szenvedő 70–74 évesek között a fáradékonyságra panaszkodók aránya 63,2 százalék volt, ugyanez a mutató a 80 évesek és idősebbek körében 69,0 százalékra emelkedett. A nők körében magasabb az egészségügyi panaszt jelzők aránya, mint a férfiaknál. Ez nagyrészt összefügg a már említett szubjektív beállítódással. (Más vizsgálatok is kimutatták, hogy fiatalabb korban még jellemzőbb az, hogy a férfiak kevésbé hajlamosak a panaszkodásra, mint a nők. Az időszerű férfiak és nők esetében azonban közelebb kerülnek egymáshoz az egészségügyi panaszt említők aránya.)

Az egészségügyi panasszal kapcsolatos eredményeket összefoglalva azt lehet mondani, hogy az időszerűak esetében ezek a panaszok szoros összefüggést mutatnak az egészségi állapot többi elemével, a tartós betegséggel, fogyatékosággal. Az egészségügyi panaszok jelentkezésének az a fajtája, amikor e panaszok csak a nem kielégítő fizikai közérzetre utalnak, és inkább társadalmi problémák meglétét is jelezhetik, az időszerű személyekre kevésbé jellemző.

Tartós betegségek

Az előzőkben kimutattuk, hogy az időszerűaknak jelentős része szenved egy vagy több tartós betegségben. Az adatok lehetőséget nyújtanak arra is, hogy számot adjunk a tartós betegségek struktúrájáról, egyes gyakran előforduló betegségfajtákról. (Tartós betegségeket vizsgálunk, és ezek száma nagyobb, mint a tartós betegeké, mivel egy betegnek több tartós betegsége is lehet.) Mint már említettük, az adatfelvétel azon betegségfajtákról nyújt adatokat, amelyekről az időszerűaknak tudomása volt, és amelyek a megkérdezettek számára problémát jelentettek. Ez azt jelenti, hogy egyes betegségfajtákról – például a rosszindulatú daganatokról – nincs kellő információnk, így a betegségstruktúra eltér a haláloki struktúrától. Az eltérés azonban az alapvető összefüggések feltárását, vizsgálatát nem befolyásolja, tekintettel arra, hogy csak néhány betegségfajtáról van szó.

Az időszerűak közel felének valamilyen keringési rendszerhez kapcsolódó betegsége volt. Ezen belül az érbetegségekben – különösen a magas vagy ingadozó vérnyomásban – szenvedők aránya volt magas. Jelentős még a csontváz, izomrendszer betegségeiben, valamint a cukorbetegségben szenvedők aránya. Az időszerű férfiak között a légzőrendszer betegségei magasabb arányban fordultak elő, mint a nők körében, összefüggésben a férfiak nagyobb mértékű dohányzásával.

Az idős kor előrehaladtával a tartós betegségek fennállásának ideje egyre hosszabb lesz. Az adatok szerint közel egyharmad azoknak az időszerűaknak az aránya, akiknek tartós betegsége legalább 16 éve kezdődött. (Módszertani szempontból figyelemre méltó, hogy csekély azoknak az aránya – 4,8 százalék –, akik nem tudták megmondani betegség-

gük kezdetének időpontját. Ez arra utal, hogy az időskorúak többsége megalapozottan nyilatkozott betegségéről.) Leginkább légzőrendszeri, csontváz-, izomrendszeri betegségekre jellemző az, hogy viszonylag fiatalabb életkorban kezdődnek.

Az időskorú férfiak és nők között a betegségek kialakulásának időtartama szempontjából annyiban van különbség, hogy a férfiaknál valamivel magasabb azoknak az aránya, akiknek betegsége rövidebb ideje kezdődött.

9. tábla

Az időskorúak tartós betegségei, kiemelt betegségek és nemek szerint

Kiemelt betegség	Összesen (N=3755)	Férfi (N=1197)	Nő (N=2558)	Összesen (100%)	Férfi (31,9%)	Nő (68,1%)
Cukorbetegségek	8,1	5,8	9,2	306	22,9	77,1
Idegrendszer, érzékszervek betegségei	6,6	7,2	6,3	248	34,7	65,3
Keringési rendszer betegségei	49,2	49,2	49,3	1849	31,9	68,1
Ebből:						
szívbetegségek	18,4	18,5	18,3	690	32,0	68,0
érbetegségek	27,7	25,8	28,5	1039	29,7	70,3
Légzőrendszer betegségei	5,1	8,7	3,4	191	54,5	45,5
Emésztőrendszer betegségei	7,4	7,7	7,2	277	33,2	66,8
Csontváz-, izomrendszer betegségei	14,7	11,5	16,2	553	25,0	75,0

A betegség felismerésének legáltalánosabb módja, ha valaki – esetleg már régóta fennálló – egészségügyi panaszával orvoshoz fordul. A vizsgálatok során más betegségek is felderíthetők.

Tekintettel a betegségek megelőzésének fontosságára nagy jelentősége van a szűrővizsgálatoknak is. A tartós betegségeknek közel 83 százalékát úgy fedezték fel, hogy az időskorú személy panaszával orvoshoz fordult. A tartós betegségek 7,5 százalékára szűrővizsgálatokon derült fény és ugyanilyen arányú volt a más betegség kivizsgálása során feltárt tartós betegségeké is. A szűrővizsgálatok szerepe néhány tartós betegségfajtánál ennek ellenére jelentős. Például a cukorbetegségek 20,9, a légzőszervi megbetegedések 18,8, a magas vagy ingadozó vérnyomás 10,8 százalékát szűrővizsgálatok segítségével regisztrálták. Az alapos vérképvizsgálatoknak is köszönhető, hogy egyes betegségeket más betegség jelentkezése során fedeztek fel (például ez a helyzet a cukorbetegség, a vér és vérbepő szervek betegségeinél).

Az adatfelvétel során kérdéseket tettek fel a tartós betegségek ellátásának módját – az egészségügyi intézményrendszer igénybevételének formáját – illetően. Ez bizonyos mértékig a betegségek súlyosságára is rámutat. Nagyon kicsi (7,7%) azoknak a tartós betegségeknek az aránya, amelyeknek kezelése orvosi beavatkozás nélkül is megoldható volt. A kezelés enyhébb formáira (gyógyszerszedés, orvosi ellenőrzés) a tartós betegségek 65,9 százalékánál került sor. Végül a rendszeres orvosi ellátás, illetve a kórházi kezelés szükségessége a tartós betegségek 25,9 százalékánál állt fenn. Az adatok jelzik, hogy főleg az egészségügyi alapellátás (körzeti, családi orvosi) terhelése jelentős, mivel a gyógyszerrendelés, illetve az orvosi ellenőrzés döntő többsége az alapellátás keretei kö-

zött történik. Az átlagnál magasabb fokú orvosi ellátást vesznek igénybe a rosszindulatú daganatos betegségben és a szívbetegségben szenvedők.

Testi fogyatékoság

Mint ismeretes, a fogyatékoság a betegségtől abban különbözik, hogy a szervezetben baleset, betegség stb. következtében létrejött elváltozás az élet hátralevő részében lényegében nem, vagy csak kisebb mértékben változtatható. Az időskorú fogyatékosok főbb egészségi állapot kategóriák (például tartós betegség, egészségügyi panasz) szerinti adatát már elemeztük, itt főleg a fogyatékoság típusa szerint vizsgáljuk a rendelkezésünkre álló információkat.

A fogyatékos időskorúak többségének egy fogyatékosága volt. A kettő vagy több fogyatékoságban szenvedők aránya a férfiak körében valamivel nagyobb volt, mint a nők között. Az időskorú fogyatékosok több mint a fele tartozott a nagyothallók és a gyengénlátók közé. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a fogyatékoság típusa és a kormegoszlás között szoros összefüggés tapasztalható. Korábbi lakossági felvételek bizonyítják, hogy a szellemi fogyatékosok, beszédhibások és némák a fiatalabb korosztályokban, az ún. testi fogyatékosok a 40–59 évesek között vannak jelentősebb arányban, a nagyothallás és a gyengénlátás pedig inkább az idős korra jellemző állapot. Mivel a laikusok számára nem pontosan definiálható a fogyatékoság két kategóriája, ezért az adatfelvétel során nem volt könnyű elválasztani az öregedéssel természetes módon együttjáró nagyothallást, gyengénlátást az esetleg kórossá váló és az életkorral nem magyarázható hallás- illetve látáskárosodástól. Az időskorú fogyatékosok közül minden negyedik személy mozgássérült, illetve egyéb testi fogyatékos volt.

10. tábla

A fogyatékos időskorúak a fogyatékoság típusa és nemek szerint (százalék)

Fogyatékoság	Összesen (N=1095)	Férfi (N=410)	Nő (N=685)
Egy fogyatékoság	83,7	81,5	85,0
Két vagy több fogyatékoság	16,3	18,5	15,0
Mozgássérült	21,2	20,2	21,8
Egyéb testi fogyatékos	4,4	6,1	3,4
Értelmi fogyatékos	4,0	4,9	3,5
Nagyothalló	23,9	25,4	23,1
Siket, siketnéma, beszédhibás	2,7	3,2	2,5
Gyengénlátó	29,3	24,9	32,0
Egyik szemére nem lát	8,9	9,8	8,3
Vak	1,5	1,2	1,6
Egyéb fogyatékoság	4,1	4,4	3,9

A fogyatékos időskorúak nyilatkoztak arról is, hogy feltételezésük szerint mi lehetett fogyatékoságuk oka. Az adatok azt mutatják, hogy a fogyatékoságot leginkább valamilyen tartós betegség, baleset idézte elő. A fogyatékoság típusa és oka között összefügg-

gést tapasztaltunk. A fogyatékoság okaként megjelölt baleset legnagyobb arányban a mozgássérültek és az egyéb testi fogyatékosok között fordult elő. Különösen nehéz helyzetben lehetnek azok a fogyatékosok, akik úgy érték meg a 70. életévüket, hogy első fogyatékoságuk már születésük óta fennállt. (A fogyatékos idősorúak 3,7 százaléka tartozott ide.) Idősorúakról lévén szó, viszonylag magas volt azoknak a fogyatékos férfiaknak az aránya, akik fogyatékoságukat a háborúban szerezték. A fogyatékos idősorúaknak 42,5 százaléka jelezte, hogy első fogyatékoság 70 éves, illetve idősebb korban kezdődött, 26 százalékuknak első fogyatékoság 60 és 69 éves kor között keletkezett. A fogyatékoság kezdete a férfiaknál általában korábbi életkorban kezdődött, mint a nőknél, azaz a fogyatékos állapotban eltöltött idő a férfiak esetében hosszabb volt.

TÁRGYSZÓ: Öregek. Egészségi állapot. Életmód.

SUMMARY

The study sums up the results of the survey carried out in 1993 within the framework of the Unified Population Survey System, covering the living conditions and health situation of the old age population (70 years and over).

By way of introduction the study shows demographic and occupational data of the elderly as well as their housing conditions. One become acquainted with their relationship with relatives and other persons, with the conditions of providing and gaining financial and non-financial assistance.

Considering the objective conditions, and with regard to the factors mentioned above the authors show the health situation of old age population, on the basis of the opinion of the elderly on the one hand and on objective indicators on the other.

A NYUGDÍJASOK HELYZETE A FŐVÁROSBAN ÉS PEST MEGYÉBEN

1995 áprilisában Budapesten – az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság adatai szerint – 538, 5 ezer fő, a fővárosi népesség 28 százaléka részesült nyugdíjban, illetve járadékban.

A nyugdíjasok és járadékosok arányában meglévő kerületi különbségek lényegében nem változtak. A lakosság korösszetételével összefüggésben a nyugdíjasok népességszámhoz (1300 lakoshoz) mért aránya 1995-ben is az I. és az V. kerületben a legmagasabb (383, illetve 372), s továbbra is a III., a IV., a X., a XVII. és a XXI. kerületben a legalacsonyabb, ahol 1000 lakosra 197–239 nyugdíjas jut.

A fővárosban 1994 márciusa és 1995 áprilisa között – a korábbiakban és a vidéken jelenleg is érvényesülő tendenciával szemben – csupán a rokkantsági nyugdíjasok száma emelkedett. 1994 folyamán a saját jogon nyugdíjazottak döntő hányadát, 64 százalékat, ugyan továbbra is az öregségi nyugdíjasok képviselték, de számuk – az egy évvel korábbihoz képest – jelentősen, 15 százalékkal visszaesett. Ugyanakkor az elmúlt évben rokkantként nyugdíjazottak száma 1,2 százalékkal növekedett, arányuk pedig 4 százalékponttal, 36 százalékra emelkedett.

A nyugdíjasok és járadékosok többségét képviselő öregségi nyugdíjasok aránya a fővárosban lényegesen magasabb, mint vidéken, a rokkantsági és az özvegyi ellátásban részesülőké pedig számottevően alacsonyabb, mint az ország más területein általában.

A nyugdíjasok és járadékosok többsége, a fővárosban közel kétharmada, vidéken mintegy hattizede nő. A nők aránya a rokkantsági nyugdíjasok körében ennél lényegesen kisebb (Budapesten 52, vidéken 43 százalék), az özvegyi jogon ellátottak körében viszont csaknem kizárólag (97, illetve 98 százalékban) nők fordulnak elő.

A nyugellátásokat és járadékokat 1994 márciusa óta két alkalommal emelték. 1994. szeptember 1-jével átlagosan 8 százalékkal nőttek a nyugdíjak, 1994. január 1-jéig visszamenőlegesen. 1995 márciusában ugyancsak év eleji hatállyal, átlagosan 11 százalékkal emelték a nyugdíj jellegű ellátások összegét.

1995 áprilisában a nyugdíjasok és járadékosok részére folyósított alapellátmány havi átlagos összege Budapesten 17 829 forint volt, 21 százalékkal több, mint 1994 márciusában. A fővárosi nyugdíj jellegű ellátások havi átlagos nagysága 20 százalékkal haladta meg a vidékre jellemzőt (14 882 forint), hasonló mértékben, mint az előző év márciusában (19 %). A nyugdíjak és a járadékok átlagos nagyságának az elmúlt 13 hónapban bekövetkezett változását a fogyasztói árszínvonal 30,8 százalékos növekedése kísérte. Így a nyugellátások reálértékének a korábbi időszakban – 1993 és 1994 márciusa között – tapasztalható szinttartását jelentős csökkenés követte.

A havi alapellátás átlagösszege erősen differenciálódik jogcímenként, nemenként és korcsoportonként. A férfiak saját jogú átlagnyugdíja lényegesen magasabb, mint a nőké. A legnagyobb különbség az öregségi nyugdíjasok esetében figyelhető meg; 1995 áprilisában a fővárosi férfiak átlagnyugdíja 37 százalékkal, a vidékieké pedig 27 százalékkal haladta meg a nőkéét. A rokkantsági nyugdíjasok esetében ez az eltérés ugyan kisebb mértékű, de még mindig számottevő, 22, illetve 21 százalék.

Az öregségi nyugdíjak nagyságában meglévő relatív különbségek mind Budapesten, mind vidéken számottevően csökkentek. A fővárosban azonban továbbra is jóval kisebb a viszonylag alacsony nyugdíjjal rendelkezők aránya, mint az ország más területein általában.

1995 áprilisában 100 öregségi nyugdíjas közül a fővárosban minden tizedik, vidéken pedig csaknem minden harmadik 13 000 forintnál kisebb összeget kapott kézhez. 1995-ben a vidékieknek a budapestiekénél már két és félszer nagyobb hányadának – az előző év márciusában jellemző mintegy másfélszeressel szemben – folyósítottak ilyen alacsony összegű nyugdíjat. 1995 áprilisában Budapesten az öregségi nyugdíjasoknak az előző év márciusához képest közel kétszer akkora részének, mintegy háromtizedének 20 000 forintot, illetve

ennél magasabb összegű ellátmányt folyósítottak. Vidéken az ilyen összegű nyugdíjjal rendelkezők aránya több mint kétszeresére, 14 százalékra emelkedett.

A nyugdíjak vásárlóértéke – az infláció miatt – ugyan meglehetősen csökkent, viszont az átlagnyugdíjak és az átlagkeresetek közötti relatív különbség nem növekedett tovább. 1995 első negyedében a budapesti székhelyű, 50 főnél nagyobb létszámú szervezeteknél és költségvetési szerveknél foglalkoztatottak havi nettó átlagkeresete 28 060 forint volt, 14 százalékkal több, mint az előző év azonos időszakában. Ennek következtében az öregségi nyugdíjjal rendelkezők havi ellátmányának átlagösszege 1995 áprilisában 33 százalékkal maradt el a nettó átlagkeresetektől, szemben az egy évvel korábbi 37 százalékkal.

Az átlagnyugdíjak nagysága tekintetében meglevő területi különbségek nemcsak az országon, hanem a fővároson belül is jelentkeznek, s a különbségek az egy évvel ezelőttihez képest némileg még növekedtek is. 1995 áprilisában a nyugdíjak és járadékok átlagos összege kerületenként 16 400 és 20 300 forint között szóródott. A korábbiakhoz hasonlóan a legmagasabb, a budapesti átlagot 12, illetve 14 százalékkal meghaladó összegű átlagnyugdíjjal a II. és a XII. kerületben élők rendelkeznek. Jelenleg is a XVII., a XVIII., a XX., a XXI. és – a XX. kerületből kivált – XXIII. kerületben a legalacsonyabb a nyugdíjasok és járadékosok alapellátmányának havi átlaga; 5–8 százalékkal marad el a főváros egészére jellemzőtől. Az utóbb említett, valamint a VIII., a X., a XVI., a XIX. és a XXII. kerületben 100 nyugdíjas közül minden hatodik-nyolcadiknak 12 000 forintnál, azaz lényegében az 1995-ben érvényben levő minimálbérnél (12 200 Ft) kevesebb a nyugdíja. A II. és a XII. kerületben lakó nyugdíjasoknak mintegy fele legalább 25 000 forintot kapott kézhez. Ugyanakkor a VIII., a X., a XVI.–XXIII. kerületekben 20 000 forintnál magasabb összegű ellátmányt 100 nyugdíjas közül általában csak minden ötödiknek folyósítottak.

F. L.-né M. I.

A HÁZIORVOSI ELLÁTÁS JELLEMZŐI A FŐVÁROSBAN

A 90-es évek eddig eltelt időszakában kiemelkedő jelentőségű volt az egészségügyi alapellátás reformjának kezdeti lépése, amely az 1992 áprilisában hozott törvény értelmében – a biztosítási kártya bevezetésével egyidejűleg – lehetővé tette a szabad orvosválasztást. Ez az intézkedés hosszú idő óta az egészségügyi intézményrendszer működésében talán a lakosságot érintő legfontosabb változás volt. A szabad orvosválasztás jogával élve minden bizonnyal sokan kerestek más háziórvosot, bár a tapasztalatok szerint a fővárosiak nagy többsége korábbi körzeti orvosához adta le biztosítási kártyáját, elsősorban a megszokás, illetve az orvos iránti bizalom miatt. E mellett a krónikus betegségben szenvedők esetében lényeges szempont volt az is, hogy betegségétörténetüket korábbi körzeti orvosuk ismerte a legjobban. Az eddigi körzeti orvos újraválasztását befolyásoló tényezők között nem elhanyagolható – különösen a főváros külső kerületeiben élő idős emberek, illetve gyermekek esetében – a rendelő közelsége sem.

Az elmúlt 5 évet tekintve az orvosellátottság színvonala – a háziórvosok és a házi gyermekorvosok együttes száma alapján számítva – lényegében folyamatosan javult, ugyanis az orvosszám növekedésével egyidejűleg 1990 és 1995 között Budapest népessége 4,3 százalékkal fogyott. 1994 végén a főváros háziórvisi hálózatában – a MÁV Rt. háziórvisi szolgálatának orvosaival együtt – összesen 1315 orvos tevékenykedett, egy orvosra átlagosan 1468 lakos ellátása hárult, az 1993. évinél 75-tel, az 5 évvel korábbinál pedig a MÁV Rt. háziórvisi szolgálata nélkül számítva 179-cel kevesebb.

A háziórvosok (ide számítva a házi gyermekorvosokat is) lakosságszámhoz mért aránya tekintetében kerületenként igen számottevő eltérések tapasztalhatók. Az egy háziórvoshoz bejelentett lakosok számában meglevő különbség nagy szélső értékeket mutat, ami lényegében a szabad orvosválasztás hatását is tükrözi. Így például míg Budapesten egy háziórvoshoz 1994 végén átlagosan 1585 lakos (a MÁV Rt. háziórvisi szolgálata nélkül számítva) volt bejelentve, addig a IV., a XVI. és a XXII. kerületben ennél 20–24 százalékkal több, az I., az V. és a VII. kerületben pedig 20–29 százalékkal kevesebb. A házi gyermekorvosokhoz bejelentett lakosok esetében sem volt sokkal kisebb a különbség, mint a felnőtteket kezelőknél: 1994-ben a Budapestre átlagosan jellemző 917 főnél a IV. és a VIII. kerületben 18–19 százalékkal több, míg az V. és a XIV. kerületben 19, illetve 16 százalékkal kevesebb gyermek volt a háziórvosok nyilvántartásában.

A főváros felnőtt lakosságát ellátó háziórvisi ellátás főbb adatai a következőképpen alakultak az utóbbi öt esztendőben.

ennél magasabb összegű ellátmányt folyósítottak. Vidéken az ilyen összegű nyugdíjjal rendelkezők aránya több mint kétszeresére, 14 százalékra emelkedett.

A nyugdíjak vásárlóértéke – az infláció miatt – ugyan meglehetősen csökkent, viszont az átlagnyugdíjak és az átlagkeresetek közötti relatív különbség nem növekedett tovább. 1995 első negyedében a budapesti székhelyű, 50 főnél nagyobb létszámú szervezeteknél és költségvetési szerveknél foglalkoztatottak havi nettó átlagkeresete 28 060 forint volt, 14 százalékkal több, mint az előző év azonos időszakában. Ennek következtében az öregségi nyugdíjjal rendelkezők havi ellátmányának átlagösszege 1995 áprilisában 33 százalékkal maradt el a nettó átlagkeresetektől, szemben az egy évvel korábbi 37 százalékkal.

Az átlagnyugdíjak nagysága tekintetében meglevő területi különbségek nemcsak az országon, hanem a fővároson belül is jelentkeznek, s a különbségek az egy évvel ezelőttihez képest némileg még növekedtek is. 1995 áprilisában a nyugdíjak és járadékok átlagos összege kerületenként 16 400 és 20 300 forint között szóródott. A korábbiakhoz hasonlóan a legmagasabb, a budapesti átlagot 12, illetve 14 százalékkal meghaladó összegű átlagnyugdíjjal a II. és a XII. kerületben élők rendelkeznek. Jelenleg is a XVII., a XVIII., a XX., a XXI. és – a XX. kerületből kivált – XXIII. kerületben a legalacsonyabb a nyugdíjasok és járadékosok alapellátmányának havi átlaga; 5–8 százalékkal marad el a főváros egészére jellemzőtől. Az utóbb említett, valamint a VIII., a X., a XVI., a XIX. és a XXII. kerületben 100 nyugdíjas közül minden hatodik-nyolcadiknak 12 000 forintnál, azaz lényegében az 1995-ben érvényben levő minimálbérnél (12 200 Ft) kevesebb a nyugdíja. A II. és a XII. kerületben lakó nyugdíjasoknak mintegy fele legalább 25 000 forintot kapott kézhez. Ugyanakkor a VIII., a X., a XVI.–XXIII. kerületekben 20 000 forintnál magasabb összegű ellátmányt 100 nyugdíjas közül általában csak minden ötödiknek folyósítottak.

F. L.-né M. I.

A HÁZIORVOSI ELLÁTÁS JELLEMZŐI A FŐVÁROSBAN

A 90-es évek eddig eltelt időszakában kiemelkedő jelentőségű volt az egészségügyi alapellátás reformjának kezdeti lépése, amely az 1992 áprilisában hozott törvény értelmében – a biztosítási kártya bevezetésével egyidejűleg – lehetővé tette a szabad orvosválasztást. Ez az intézkedés hosszú idő óta az egészségügyi intézményrendszer működésében talán a lakosságot érintő legfontosabb változás volt. A szabad orvosválasztás jogával élve minden bizonnyal sokan kerestek más háziórviost, bár a tapasztalatok szerint a fővárosiak nagy többsége korábbi körzeti orvosához adta le biztosítási kártyáját, elsősorban a megszokás, illetve az orvos iránti bizalom miatt. E mellett a krónikus betegségben szenvedők esetében lényeges szempont volt az is, hogy betegségétörténetüket korábbi körzeti orvosuk ismerte a legjobban. Az eddigi körzeti orvos újraválasztását befolyásoló tényezők között nem elhanyagolható – különösen a főváros külső kerületeiben élő idős emberek, illetve gyermekek esetében – a rendelő közelsége sem.

Az elmúlt 5 évet tekintve az orvosellátottság színvonala – a háziórviostok és a házi gyermekorvosok együttes száma alapján számítva – lényegében folyamatosan javult, ugyanis az orvosszám növekedésével egyidejűleg 1990 és 1995 között Budapest népessége 4,3 százalékkal fogyott. 1994 végén a főváros háziórviost hálózatában – a MÁV Rt. háziórviost szolgáltatának orvosaival együtt – összesen 1315 orvos tevékenykedett, egy orvosra átlagosan 1468 lakos ellátása hárult, az 1993. évinél 75-tel, az 5 évvel korábbinál pedig a MÁV Rt. háziórviost szolgáltatása nélkül számítva 179-cel kevesebb.

A háziórviostok (ide számítva a házi gyermekorvosokat is) lakosságszámhoz mért aránya tekintetében kerületenként igen számottevő eltérések tapasztalhatók. Az egy háziórviosthoz bejelentett lakosok számában meglevő különbség nagy szélső értékeket mutat, ami lényegében a szabad orvosválasztás hatását is tükrözi. Így például míg Budapesten egy háziórviosthoz 1994 végén átlagosan 1585 lakos (a MÁV Rt. háziórviost szolgáltatása nélkül számítva) volt bejelentve, addig a IV., a XVI. és a XXII. kerületben ennél 20–24 százalékkal több, az I., az V. és a VII. kerületben pedig 20–29 százalékkal kevesebb. A házi gyermekorvosokhoz bejelentett lakosok esetében sem volt sokkal kisebb a különbség, mint a felnőtteket kezelőknél: 1994-ben a Budapestre átlagosan jellemző 917 főnél a IV. és a VIII. kerületben 18–19 százalékkal több, míg az V. és a XIV. kerületben 19, illetve 16 százalékkal kevesebb gyermek volt a háziórviostok nyilvántartásában.

A főváros felnőtt lakosságát ellátó háziórviost ellátás főbb adatai a következőképpen alakultak az utóbbi öt esztendőben.

I. tábla

A házi orvosok száma és betegforgalma

Év	Házi orvosok száma (fő)	Rendelőben	Lakáson	Összesen	A szakrendelésre	A kórházba	Egy házi orvos évi átlagos forgalma
		végzett vizsgálatok száma (ezer)			utaltak aránya (százalék)		
1990	864	5330,8	883,3	6214,1	7,9	0,6	7230
1991	861	5305,5	925,4	6230,9	7,8	0,6	7224
1992	888	6093,5	1014,8	7108,4	7,7	0,5	8128
1993	929	6231,2	1117,2	7348,4	9,0	0,6	8088
1993	952	6368,1	1128,7	7496,9	9,0	0,6	8149
1994	973	6254,4	1143,3	7397,7	8,7	0,6	7686

Megjegyzés. Az adatok 1993-tól a MÁV Rt. házi orvosi szolgálatának adatait is tartalmazzák. Az összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az 1993. év adatait kétféleképpen közöltük. Az 1993. évi 2. adatsor a MÁV Rt. házi orvosi szolgálatának adatait is tartalmazza.

A házi gyermekorvosok által végzett vizsgálatok és szaktanácsadások együttes száma 1990–1991-ben mérséklődött, azóta évről évre kisebb-nagyobb mértékben emelkedett. A biztosítási kártyák bevezetése után a házi gyermekorvosok által végzett vizsgálatok közel sem nőttek olyan mértékben, mint a felnőtteknél, bár az intézkedés e területen is éreztette hatását. Ezt elsősorban a lakáson végzett vizsgálatok számának 1992. évi 8, majd az 1993. évben bekövetkezett további 10 százalékos emelkedése jelzi.

A házi gyermekorvosok évi átlagos forgalma az utóbbi három évben folyamatosan emelkedett, azonban az öt évvel korábbi 1994-ben is csak jelentéktelen mértékben haladta meg.

2. tábla

A fővárosi házi gyermekorvosok száma és forgalma

Év	Házi gyermekorvosok száma	Rendelőben	Lakáson	Összesen	Szaktanácsadások száma (ezer)	Vizsgálatok és szaktanácsadások száma (ezer)	Egy házi gyermekorvos évi átlagos forgalma*
		végzett vizsgálatok száma (ezer)					
1990	351	1458,0	312,4	1770,4	368,5	2138,9	5058
1991	350	1414,1	331,9	1746,0	335,4	2081,4	4982
1992	348	1465,2	359,6	1824,8	323,2	2148,0	5229
1993	341	1475,4	396,3	1871,7	324,6	2196,3	5433
1994	342	1478,1	393,9	1872,0	335,0	2207,0	5482

* A szaktanácsadások száma nélkül számítva.

A házi gyermekorvosok átlagos betegforgalmában is számottevő eltérések tapasztalhatók a főváros kerületei között. Míg a IV., a VIII., a XIX. és a XXII. kerületben egy házi gyermekorvos a fővárosi átlagnál 13–18 százalékkal több vizsgálatot végzett, addig a II. kerületben annak csak mintegy háromnegyedét, de az I., az V., a VII., a XII. és a XIV. kerületben is 12–20 százalékkal kevesebbet.

CS-né V. J.

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK
1995. OKTÓBER 26-i ÜLÉSE

Az MTA Statisztikai Bizottsága 1995. október 26-i ülését Miskolcon tartotta. Az ülés házigazdája *Besenyei Lajos*, a Bizottság tagja, a Miskolci Egyetem Gazdálkodástudományi Karának dékánja volt.

Az ülést *Vukovich György*, a Bizottság elnöke nyitotta meg, aki bevezetéképpen ismertette a *Vita László* titkárral közösen összeállított rövid tájékoztatót arról a helyzetelemzésről, amely az MTA IX. Társadalom- és Jogtudományok Osztályának felkérésére készült az MTA elnökének 1996-ban esedékes országgyűlési beszámolójához. Időzavarból adódó információszerzési nehézségek miatt a helyzetelemzés nem tudott mindenben eleget tenni a követelményeknek, ezért az elemzés készítői felvetették a Bizottságnak, hogy a következő ciklusra javasolja egy minden igényt kielégítő helyzetelemzés elkészítését. A Bizottság e javaslattal egyetértett.

Ezután *Besenyei Lajos*, a fő napirendi pont előadója, röviden bemutatta a Bizottságnak a Miskolci Egyetemet és az annak Gazdaságtudományi Karán működő Számviteli és Statisztikai tanszékét, majd „A statisztikaoktatás helye és szerepe a közgazdasági felsőoktatásban” címmel vitaindító előadást tartott. Az előadás téziseit a Bizottság minden tagja előzetesen megkapta. A tézisek részben az utóbbi 20–25 év statisztikaoktatásának tanterveit foglalták össze, részben pedig a statisztika egyetemi oktatásának szerepét, jelentőségét taglalták.

Az előadó véleménye szerint a tantervi fejlemények a korábban részben szaktárgynak számító statisztikának egyre inkább univerzális-módszertani alapozó tárgyává válásával, a statisztika óraszámának csökkenésével és a statisztikai tanszékek gyakorlati hátterének gyengülésével jellemezhetők. Ebbe az irányba hatott számos új, multidiszciplináris – a statisztikát valamely adott területen alkalmazó – tárgynak bekerülése a tantervbe, a számítástechnika rohamos fejlődése, továbbá még az is, hogy a statisztika oktatása eddig még nem tudta megtalálni a

piacgazdálkodás térnyerésével kapcsolatos új mikro-gazdasági igények kielégítésének módját. Az előadó szerint e fejlemények gyengítették a statisztika pozícióját, ami a tanszéki és tudományos utánpótlás minőségében is kifejeződik. A kiutat az előadó abban látja, ha a statisztikai tanszékek az általános statisztikai módszertani alapozás mellett egyre több újfajta statisztika-alkalmazást kezdenek tanítani. Megítélése szerint ilyen sokat ígérő új alkalmazási területek a marketing, a controlling és a TQM (Total Quality Management).

A statisztika egyetemi oktatásának szerepét az előadó abban jelölte meg, hogy a tárgy olyan szemléletmódot alakít ki a hallgatókban, amely nélkül lehetetlen a társadalmi–gazdasági folyamatok és összefüggések megértése, helyes elemzése. Az ilyen szemlélet nemcsak egyszerűen a statisztikai módszerek, elemzési technikák ismeretét igényli, hanem az azokat létrehozó sajátos statisztikus gondolkodásmódot is, amely a módszerek, technikák gyakorlati alkalmazásának, adaptációjának készségét is jól megalapozza. Ehhez a statisztikát megfelelő módon, azaz többszörösen visszatérve és valós gyakorlati problémák megoldására alkalmazva kell tanítani. Ez utóbbi követelmény természetesen nemcsak a statisztikai, hanem más tanszékek munkájára is érvényes.

Az előadást hét hozzászólás, végül pedig elnöki állásfoglalás követte. A legelső hozzászóló *Nyitrai Ferencné* volt, aki a Magyarország méretű országok felsőszintű statisztikaoktatásának egyes tendenciáira, valamint arra hívta fel a figyelmet, hogy mennyire fontos lenne számunkra minél több ilyen ország oktatási gyakorlatának és tapasztalatainak megismerése. Mivel ennek igen jó fórumai a statisztikaoktatók ISI-szekciója (International Association of Statistical Education – IASE) és a statisztika oktatásának kérdéseire szakosodott világméretű ICOTS-konferenciák, a statisztika minél több oktatójának

ajánlja mindkét fórummal a kapcsolatfelvételt. Felhívta az *International Statistical Review* legutóbbi, a statisztikaoktatással foglalkozó különszámára is a figyelmet, melynek megismertetését fontosnak tartaná az oktatók minél szélesebb körével. Végül szólt a TQM-nek mielőbbi bevonására a statisztikaoktatásba, valamint arról, hogy meg kell ismerni a legfontosabb gazdálkodó szervezetek statisztikaoktatással kapcsolatos igényeit és azokat figyelembe is kell venni.

Köves Pál rövid hozzászólásában arra mutatott rá, hogy korábban, többek között, azért létezett sok statisztikai tárgy, mert a különféle ágazati gazdaságtanok oktatói nem értettek a statisztikához, és ezért a statisztikának saját szakterületükre való alkalmazásának oktatását is a statisztikai tanszékre bízták. Minthogy e körülmények megváltoztak, a statisztikai tárgyak számának csökkenése nem feltétlenül negatív jelenség. Azt is megemlítette azonban, hogy a hallgatók jelenleg gyakran nemcsak a módszertani alapokat, hanem más diszciplínák ismeretanyagát sem tanulják meg. Végül megjegyezte, hogy a tudományos fokozat megszerzésének adminisztratív feltételei az utóbbi időben inkább javultak, mint romlottak.

Herman Sándor hozzászólásában arra utalt, hogy vissza kell szerezni a statisztika presztízsét, ha kell, még az egyetemi vezetők „nevelése” útján is.

Vita László hozzászólásában elsőként arról beszélt, hogy a statisztika óraszámának csökkenése önmagában félrevezető, mert időközben az összóraszám is jelentősen csökkent. Rámutatott, hogy a hallgatókban azért nem alakul ki maradandó statisztikai tudás, mert egyfelől a tantervben a statisztika után következő szaktárgyak nem támaszkodnak eléggé a hallgatók statisztikai tudására, másfelől pedig a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen (BKE), igen sajnálatos módon, megszűnt a gazdaságstatisztika kötelező tárgyként oktatása. Ezzel pedig, megítélése szerint, nemcsak igen fontos ismeretanyag, hanem a statisztikai módszertan alkalmazásának a közgazdászok számára talán legfontosabb gyakorló terepe marad ki, amelynek oktatása önmagában is a statisztikai tudás maradandóvá tételének fontos eszköze lehetne. Ezért véleménye szerint, mindent meg kell tenni a statisztika visszakerüléséért a tantervbe. A Nyitrai Ferencné által is említett folyóirat különszámára utalva megemlítette, hogy a TQM nemcsak az oktatás tárgya lehet, hanem az oktatás egész folyamatát átható szemlélet is. A TQM-szemlélet oktatásban való következetes érvényesítésének egyik előnye például az, hogy világossá teszi, kik a statisztikai oktatás közvetlen és közvetett fogyasztói, s ez jól felhasználható az okta-

tás presztízsének, anyagi és egyéb feltételeinek javítására is. Végül megjegyezte, hogy a BKE Statisztikai tanszékén hosszú évek folyamán kialakított oktatási gyakorlat az egyetemi oktatásban tudatosan érvényesíti a még külföldön is csak a legutóbbi években betörő TQM-szemléletnek számos fontos elemét. Ebben elvülhetetlen érdemei vannak Köves Pálnak.

Kerékgyártó Györgyné arra hívta fel a figyelmet, hogy a statisztikának az oktatásban betöltött szerepe intézményspecifikus. Ami a BKE-t illeti, az általános statisztika súlya az oktatásban nem csökkent, a gazdaságstatisztika kikerülése a tantervből azonban nem szerencsés. Véleménye szerint a gazdálkodási szakra módszertani kiegészítésekkel is ellátott esettanulmányok oktatását felkínálva lehetne betörni. A külföldi oktatási csereprogramokban részt vett hallgatóktól szerzett tapasztalatai szerint a BKE-n folyó oktatás kiállja a nemzetközi összehasonlítás próbáját, bár a külföldi oktatást a hallgatók az itthoninál gyakorlatiasabbnak, színesebbnek tartják. Ugyanakkor a külföldi tananyag rendszerint valamivel kevesebb a hazainál, de a kevesebb anyagot ott többnyire alaposabban megtanítják és keményebben számon kérik, mint itthon. A jelenleginél maradandóbb tudást a statisztikának a tantervbe történő többszöri, spirális beépítésétől, valamint a statisztika olyan oktatásától lehetne várni, amely a hallgatókat a statisztikai eszköztár folyamatos, aktív használatára ösztönzi. Kerékgyártóné végül megemlítette, hogy a hallgatók a hallgatói véleményezések alkalmával a statisztika BKE-n folyó oktatását többnyire pozitívan értékelik. Ez abban is kifejezésre jut, hogy a tanszékhez egyre több olyan Ph. D.-hallgató kötődik, aki valamely közgazdasági diszciplínán belül statisztikai témájú disszertáció készítését tervezi.

Kovácsics Józsefné hozzászólásában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Karán folyó statisztikaoktatás helyzetét két szempontból is hátrányos helyzetűnek minősítette. A statisztika alapozó tárgynak minősül ugyan, de senki sem tartja igazán fontos tárgynak. Ebből adódóan kicsi a statisztika tantervi óraszám, nagyon kicsi a tanszék, és az oktatók utánpótlása is megoldatlan. Attól tart, hogy egy demográfiai vagy statisztikai Ph. D. programot a jelentkezők kis száma miatt nem lehetne beindítani, mert az ilyen programokból kikerülők előtt manapság nem nyílnának elég vonzó perspektívák.

Katona Tamás megítélése szerint az egyetemi statisztikai képzés a felsőoktatás általános helyzetéhez képest nem áll rosszul. Úgy gondolja, hogy a statisztikai tanszéknek érdemes törekedniük minél jobb együttműködésre a szakstatisztika oktatását

részen ellátó szaktanszékekkel, mert ez szolgálja mind a szakma, mind a hallgatók érdekeit. Fontosnak tartja a doktorandusz-képzés alkalmas kereteinek megteremtését, mert egy jól működő doktori képzés feltétlenül emelné a diszciplína rangját. A doktori képzést olyan nyitottá kellene tenni, hogy abba mind a leendő tudósok, mind a hivatalos statisztika művelői, mind az üzleti szféra statisztikusai bekapcsolódhassanak. Végül megjegyezte, hogy a statisztikai módszertan továbbfejlesztését a Köz-

ponti Statisztikai Hivatal és a statisztikai tanszékek közös feladatának tartja.

Az ülést Vukovich György, a Bizottság elnöke azzal zárta, hogy a tudományos utánpótlás problémáinak mielőbbi megoldása végett kívánatosnak tartja, hogy az ülésről a szokásosnál bővebb emlékeztető készüljön, és hogy az ne csak a Bizottság tagjaihoz, hanem az érdekeltek szélesebb köréhez is eljusson.

V. L.

MAGYAR SZAKIRODALOM

KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ –
MUNDRUCZÓ GYÖRGY:

STATISZTIKAI MÓDSZEREK
A GAZDASÁGI ELEMZÉSBN

AULA Kiadó Kft. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem. Budapest. 1995. 571 old.

A könyv megírása kettős célt szolgált. A szerzők egyrészt olyan művet kívántak készíteni, amely tananyagul szolgálhat a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Posztgraduális karán tanuló mérnök-közgazdász hallgatók számára, másrészt a statisztikai módszerek iránt érdeklődőknek olyan szakkönyvet kívántak adni, amely kézikönyvként alkalmazható különböző kérdések statisztikai módszerekkel való vizsgálatánál.

A szerzők 1987-ben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál már megjelentettek egy azonos című tan- és szakkönyvet. Jelen kötet e mű alapján, annak alapos átdolgozásával és a modern, új módszerekkel való kibővítésével, valamint a számítógépeknek a statisztikai vizsgálatok területén való alkalmazásának bemutatásával készült. Az új könyv először 1994-ben jelent meg az AULA Kiadónál két kötetben. Az 1995-ös, második kiadás a két kötetet egybefűzve tartalmazza.

A könyv az ismertetett statisztikai módszereket 10 fejezetre bontva tárgyalja.

Az 1. fejezet – a „Bevezető fogalmak” – a statisztika fogalmi meghatározásával indul, és itt jelennek meg a sokaság, az ismérv alapfogalmak. Az ismérvek fajtáinak nemcsak a korábbi magyar irodalomban használt csoportosítását és megnevezését ismertetik a szerzők, hanem az angol nyelvű irodalomban alkalmazott rendszerezését, a különböző mérési skálákat és az azon elhelyezett mennyiségek tulajdonságait is. Ezt követi a statisztikai tevékenység és egyes szakaszainak tárgyalása. Ez a rész foglalkozik a statisztikai adatok jellegével és minősé-

gével, a statisztikai adatok pontatlanságával és ennek okaival. Majd rátér az alapvető statisztikai módszerek – a csoportosítás és az összehasonlítás –, valamint ezek eredményének, a statisztikai sorok és táblák elemzésére használt viszonyszámok és adataik szemléltetésére szolgáló grafikus ábrázolási módok ismertetésére. Ebben a fejezetben kapott helyet a hivatalos statisztikai szolgálat és a legfontosabb magyar és nemzetközi statisztikai kiadványok bemutatása is.

A 2. fejezet „Minősítéses jellemzők elemzési módszerei” címet viseli, és a nominális és ordinális skálán mért tulajdonságok, általában a minőségi és területi ismérv szerinti megfigyelés eredményeinek elemzésére használatos módszereket tartalmazza. Itt ismerhetjük meg a struktúraváltozás, az asszociális kapcsolatok és a rangkorrelációk mérésének eszközeit. A struktúraváltozás kimutatására alkalmazott viszonyszámok és grafikus ábrák mellett megjelennek a struktúravektorok alkalmazásával képzett mutatók is. A fejezet további részében a kapcsolatvizsgálati eszközök közül a kontingencia tábla, a viszonyszámok és az asszociációs együtthatók (Csuprov-féle, Yule-féle együtthatók) két és több ismérv szerinti bontásnál alkalmazott formáit, a rangkorrelációs együtthatók közül pedig a Spearman-féle együttható mellett a Kendall-féle rangmódszereket (a konkordancia, a konzisztencia és az egyetértési mutató) találhatjuk.

A 3. fejezetben – „Empirikus eloszlások elemzése” – az arányskálán mérhető mennyiségi ismérvek elemzési lehetőségeit mutatják be a szerzők és megismerhetjük a mennyiségi ismérv szerinti megfigyelés eredményeinek rendezésére alkalmas mennyiségi sorok és kvantilis értékek meghatározásának módját és módszerét, a készített sorok grafikus ábrázolásának lehetőségeit (hisztogram, gyakorisági poligon és a stem and leaf ábrát). A kvantilis értékek közül a kvartilisek és a decilisek meghatározását,

részen ellátó szaktanszékekkel, mert ez szolgálja mind a szakma, mind a hallgatók érdekeit. Fontosnak tartja a doktorandusz-képzés alkalmas kereteinek megteremtését, mert egy jól működő doktori képzés feltétlenül emelné a diszciplína rangját. A doktori képzést olyan nyitottá kellene tenni, hogy abba mind a leendő tudósok, mind a hivatalos statisztika művelői, mind az üzleti szféra statisztikusai bekapcsolódhassanak. Végül megjegyezte, hogy a statisztikai módszertan továbbfejlesztését a Köz-

ponti Statisztikai Hivatal és a statisztikai tanszékek közös feladatának tartja.

Az ülést Vukovich György, a Bizottság elnöke azzal zárta, hogy a tudományos utánpótlás problémáinak mielőbbi megoldása végett kívánatosnak tartja, hogy az ülésről a szokásosnál bővebb emlékeztető készüljön, és hogy az ne csak a Bizottság tagjaihoz, hanem az érdekeltek szélesebb köréhez is eljusson.

V. L.

MAGYAR SZAKIRODALOM

KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ –
MUNDRUCZÓ GYÖRGY:

STATISZTIKAI MÓDSZEREK
A GAZDASÁGI ELEMZÉSBEN

AULA Kiadó Kft. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem. Budapest. 1995. 571 old.

A könyv megírása kettős célt szolgált. A szerzők egyrészt olyan művet kívántak készíteni, amely tananyagul szolgálhat a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Posztgraduális karán tanuló mérnök-közgazdász hallgatók számára, másrészt a statisztikai módszerek iránt érdeklődőknek olyan szakkönyvet kívántak adni, amely kézikönyvként alkalmazható különböző kérdések statisztikai módszerekkel való vizsgálatánál.

A szerzők 1987-ben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál már megjelentettek egy azonos című tan- és szakkönyvet. Jelen kötet e mű alapján, annak alapos átdolgozásával és a modern, új módszerekkel való kibővítésével, valamint a számítógépeknek a statisztikai vizsgálatok területén való alkalmazásának bemutatásával készült. Az új könyv először 1994-ben jelent meg az AULA Kiadónál két kötetben. Az 1995-ös, második kiadás a két kötetet egybefűzve tartalmazza.

A könyv az ismertetett statisztikai módszereket 10 fejezetre bontva tárgyalja.

Az 1. fejezet – a „Bevezető fogalmak” – a statisztika fogalmi meghatározásával indul, és itt jelennek meg a sokaság, az ismérv alapfogalmak. Az ismérvek fajtáinak nemcsak a korábbi magyar irodalomban használt csoportosítását és megnevezését ismertetik a szerzők, hanem az angol nyelvű irodalomban alkalmazott rendszerezését, a különböző mérési skálákat és az azon elhelyezett mennyiségek tulajdonságait is. Ezt követi a statisztikai tevékenység és egyes szakaszainak tárgyalása. Ez a rész foglalkozik a statisztikai adatok jellegével és minősé-

gével, a statisztikai adatok pontatlanságával és ennek okaival. Majd rátér az alapvető statisztikai módszerek – a csoportosítás és az összehasonlítás –, valamint ezek eredményének, a statisztikai sorok és táblák elemzésére használt viszonyszámok és adataik szemléltetésére szolgáló grafikus ábrázolási módok ismertetésére. Ebben a fejezetben kapott helyet a hivatalos statisztikai szolgálat és a legfontosabb magyar és nemzetközi statisztikai kiadványok bemutatása is.

A 2. fejezet „Minősítéses jellemzők elemzési módszerei” címet viseli, és a nominális és ordinális skálán mért tulajdonságok, általában a minőségi és területi ismérv szerinti megfigyelés eredményeinek elemzésére használatos módszereket tartalmazza. Itt ismerhetjük meg a struktúraváltozás, az asszociális kapcsolatok és a rangkorrelációk mérésének eszközeit. A struktúraváltozás kimutatására alkalmazott viszonyszámok és grafikus ábrák mellett megjelennek a struktúravektorok alkalmazásával képzett mutatók is. A fejezet további részében a kapcsolatvizsgálati eszközök közül a kontingencia tábla, a viszonyszámok és az asszociációs együtthatók (Csuprov-féle, Yule-féle együtthatók) két és több ismérv szerinti bontásnál alkalmazott formáit, a rangkorrelációs együtthatók közül pedig a Spearman-féle együttható mellett a Kendall-féle rangmódszereket (a konkordancia, a konzisztencia és az egyetértési mutató) találhatjuk.

A 3. fejezetben – „Empirikus eloszlások elemzése” – az arányskálán mérhető mennyiségi ismérvek elemzési lehetőségeit mutatják be a szerzők és megismerhetjük a mennyiségi ismérv szerinti megfigyelés eredményeinek rendezésére alkalmas mennyiségi sorok és kvantilis értékek meghatározásának módját és módszerét, a készített sorok grafikus ábrázolásának lehetőségeit (hisztogram, gyakorisági poligon és a stem and leaf ábrát). A kvantilis értékek közül a kvartilisek és a decilisek meghatározását,

valamint a kvartilisek felhasználásával készíthető box and whiskers ábrának a készítését tartalmazza a fejezet második része. Ezt követi a középértékek (az átlagok és a helyzeti középértékek, a módusz és a medián) meghatározásának és a számtani és mértani átlag tulajdonságainak a bemutatása. A szóródási mérőszámok közül a terjedelem, az interkvartilis terjedelem, a szórás és a relatív szórás meghatározását, alkalmazásának lehetőségeit és a szórásmutató tulajdonságait (például a csoportosított sokaságból számítható belső és külső szórást és az ennek alapján számítható szóráshányadost) találjuk a folytatásban. Majd a kiugró értékek, az outlierok feltárásának lehetőségét (a box plot ábrát) és az eloszlások típusait, valamint az aszimmetria mérőszámait (a ferdeség F és a K . Pearson nevéhez fűződő A aszimmetria mutató) ismerhetjük meg. Befejezésül a koncentráció fogalmával, fajtáival (abszolút és relatív), szemléltetésével (koncentrációs táblázat, kvantilis eloszlás, Lorenz-görbe, koncentrációs görbe) és mérési lehetőségeivel (Lorenz-féle területarány, Gini-féle koncentrációs arányszám, koncentrációs arányszám és a Herfindahl-mutató) találkozhatunk.

A 4. fejezet a „Főátlagok, összetett intenzitási viszonyszámok összehasonlítása, standardizálás” címet kapta. A fejezet a fő és a részátlagok, valamint az összetett és részintenzitási viszonyszámok definíciója után a főátlagok és összetett viszonyszámok számításának lehetőségeit és az értékükre ható tényezőket mutatja be először, majd rátér a belőlük számítható különbségek és hányadosok (fő-, rész- és összetételhatás-index) számításának módjára, a standard adatok megválasztásának lehetőségeire. Itt találjuk a standardizáláson alapuló indexek egy speciális felhasználási lehetőségének ismertetését, továbbá a többszörös standardizálás módszerének és alkalmazási lehetőségének tárgyalását is.

Az 5. fejezet – „Ár-, volumen- és értékindex-számítás” – az árindexszel mutatja be a súlyozott formákhoz vezető utat, a súlyozott formákat és számítási lehetőségeiket, továbbá a keresztezett indexformákat. Kitér az árváltozások mérésének olyan problémáira, mint az ár statisztikai fogalma, az átlagár használata és ennek következménye a burkolt árváltozásokra és az árindexnek a területi összehasonlításokban játszott szerepére. A volumen- és az értékindex ismertetése kisebb súllyal szerepel. A szerzők bemutatják a Laspeyres- és Paasche-indexek eltéréseinek okait (Bortkiewicz-tétel). A továbbiakban az indexek és az értékadatok összefüggését, a csoportosított sokaságra számított fő- és részindexeket ismertetik. Az indexszámítás gyakorlati alkalmazásának problémáit a fogyasztóiár-indexről adott leírással szemléltetik, de bemutatják az indexek fel-

használásának más területeit is (költségindex, árolók, cserearányindex, tőzsdeindexek). A több időszak adatainak elemzésére számított indexsorokkal és az indexsorok közötti összefüggésekkel zárul ez a fejezet.

A 6. fejezetet a „Statisztikai mintavétel” ismertetésének szentelték a szerzők. Az eddigi fejezetekben a bemutatott módszereket és az azokkal számított statisztikai adatokat, illetve mutatószámokat úgy kezelték, mintha valamennyi teljes körű felvétel eredménye lenne. E fejezet bevezeti a reprezentatív felvételekkel, a mintából való következtetésekkel kapcsolatos fogalmakat (minta, véletlen hiba stb.), majd ismerteti az egyes mintakiválasztási módokat: az egyszerű véletlen, a rétegzett, a csoportos és többlépcsős, a szisztematikus és szekvenciális véletlen kiválasztás és a nem véletlen kiválasztási eljárásokat. Megismerhetjük, hogy az egyszerű véletlen kiválasztással nyert minta esetén milyen tulajdonságokkal rendelkeznek a mintaátlagok, a mintából meghatározott értékösszegek és -arányok, továbbá, hogy rétegzett kiválasztás esetén hogyan lehet szétosztani a mintát rétegekre, és hogyan lehet meghatározni a mintaátlagot.

A 7. fejezet témája a „Becslés és hipotézisellenőrzés”. A pontbecsléses rész a becslések tulajdonságaival (torzítatlanság, hatásosság, konzisztencia) és a becslési eljárások közül a momentum és maximum likelihood módszerekkel foglalkozik. Az intervallumbecslések közül bemutatásra kerül az alapsokasági átlag (kis- és nagymintás) az értékösszeg, az arány és a szórás. A konfidencia-intervallumot is ismertetik a szerzők e fejezetben, és tárgyalják még a mintasokaság elemszámának a megállapítását is. A kétmintás becslések közül csak a független minták átlagának különbsége kerül bemutatásra. A fejezet második része a mintából való következtetések másik módszerét, a hipotézisellenőrzést ismerteti. Az alapfogalmak (nullhipotézis, alternatív hipotézis, szignifikanciaszint, próbafüggvény, a hipotézisvizsgálatnál elkövethető hibák, jelleggörbe) tárgyalása után megismerhetjük az egyes hipotézisvizsgálatokat: az alapsokasági átlag, a két alapsokasági átlag különbsége, a varianciaanalízis, az illeszkedésvizsgálat és a függetlenségvizsgálat.

A 8. fejezetben a „Kétváltozós korreláció- és regressziószámítás” címen a mennyiségi ismérvek közötti kapcsolat vizsgálati eszközeinek bemutatása előtt a szerzők rámutatnak arra, hogy különböző jellegű adatok (kísérleti adatok, társadalmi-gazdasági adatok) esetén eltérő módon kell kezelni a problémákat. A kétváltozós lineáris regressziós modell meghatározásának a legkisebb négyzetek módszerére épített módját (a normálegyenletek

transzformációjával és a mátrix algebra felhasználásával), a regressziós együtthatók és az elaszticitási mérőszám számítását és értelmezését követi a regressziós modell feltételrendszerének a tárgyalása, a feltételrendszer érvényesülésének vizsgálata (grafikus módszerrel, Durbin-Watson-tesztel, hibátényező eloszlásának tesztelésével) és a függvény paramétereinek a tesztelése (t próba és a varianciaanalízis alkalmazása), a függvény vizsgálatának módszere, reziduális szórás, paraméterek és a becült értékek standard hibája és konfidencia intervalluma), a lineáris korreláció szorossága mérőszámának, a korrelációs együttható és számítási lehetőségeinek bemutatása. A nem lineáris regressziós függvények közül az exponenciális és a hatványkitevős regressziót ismertetik a szerzők. A fejezetet a korreláció szorossága általános mérőszámának, a korrelációs indexnek a bemutatása zárja.

A 9. fejezet témája a „Többváltozós korreláció- és regressziószámítás”. A regressziófüggvény meghatározásán túl a regressziófüggvény feltételrendszerét, a regressziós együtthatók szignifikanciavizsgálatát, a regressziós együtthatók és becslések konfidencia – intervallumának ismertetését, továbbá a korrelációs és determinációs együtthatók számítási lehetőségeit és a multikollinearitást tárgyalják a szerzők. Majd a regressziómodell-képzés további kérdéseivel – a minőségi ismérvek kezelése, a tényezőváltozók megválasztása, az outlierok feltárása és kiszűrése – zárul a fejezet.

A 10. fejezet „Az idősorok elemzési módszerei és az előrejelzés” kérdéseit ismerteti és tartalmazza az egyszerű elemzési eszközök (átlagok, kronologikus átlagok, a változások átlagos mértéke és üteme) mellett a determinisztikus idősorelemzés módszereit (a trendeket és a szezonhatás kimutatásának módját). Az idősorok alapirányzatát kimutató módszerek közül megjelenik a mozgóátlagolású trend és az analitikus trendek közül a lineáris, az exponenciális, a parabolikus trend, a hiperbola és a logisztikus trend, a szezonhatás mérésének módszerei közül pedig az additív modell szezonális eltérései és a multiplikatív modell szezonindexei. Kitérnek a szerzők a véletlen komponens meghatározására, szerepére és vizsgálatára (reziduális autokorreláció, autokorrelációs együttható) is. Végül ebben a fejezetben az előrejelzés módszerei közül a kisimító módszerekkel (mozgóátlagolás, exponenciális kiegyenlítés), a dekompozíciós módszerekkel és a Box-Jenkins-modellekkel találkozhatunk.

A könyv Függelékében találjuk a statisztikai módszerek megértéséhez szükséges valószínűség-számítási alapokat, a fontosabb MINITAB utasítások összefoglaló leírását, a feladatok megoldásához

felhasználható táblázatokat. Végül a fejezet gazdag irodalomjegyzékkel és tárgymutatóval zárul.

*

A könyv valamennyi fejezetére jellemző, hogy a tárgyalt elemzési eseteknek megfelelő módszerek közül többet is felsorakoztattak a szerzők. Választásuk olyanokra esett, amelyeket a gyakorlatban már alkalmaznak, vagy hasznos lenne alkalmazásuk. A módszerek ismertetésénél arra törekedtek, hogy egyszerűen tárgyalják, a lényegét adják meg. Ezért minden esetben nemcsak a módszer leírását, alkalmazásának lehetőségeit és korlátait írták le, hanem példákkal mutatták be az egyes mérőszámok kiszámításának lépéseit, végeredményét, és leírták, hogyan lehet az eredményeket értelmezni. Az egyszerű tárgyalási mód érdekében a szerzők általában nem ismertették, hanem hivatkozásokkal adták meg a módszerek matematikai levezetését és a bizonyításokat. Ilyen módon érték el, hogy a nagy mennyiségű statisztikai módszer ismertetése mindössze 515 oldalnyi terjedelmű.

A könyv tartalma nem meríti ki a statisztikai módszertan egészét, hanem csupán abból a mérnök-közgazdász-oktatásnak alárendelt válogatás. A legfontosabb módszerek ismertetését adja és csak azokon a területeken bővíti ki az ismereteket, amelyekre a hallgatóknak közgazdasági munkájuk során szükségük lehet. Ilyen például a minőségellenőrzési eszközök (rangmódszerek) részletesebb leírása vagy az előrejelzési módszerek bővebb tárgyalása. A szerzők, ha erre lehetőség volt, nemcsak a hagyományos, hanem a számítógépes elemzési módszereket is bemutatták. Az egész könyvön végigvonul a MINITAB számítógépes statisztikai program felhasználásának ismertetése. Mind a programozási lépéseket, mind a számítógép által adott eredményeket megismerhetjük a leírásból.

Mind a 10 fejezet gyakorló feladatokkal zárul (összesen 180 példa), ezeken túl a fejezeteken belül is, a módszerek alkalmazásának bemutatásánál, számos példát találunk. A példák megválasztásánál a szerzők arra törekedtek, hogy azok valós statisztikai adatokat tartalmazzanak, hogy ezzel is elősegítsék a hallgatók és a könyvet tanulmányozók statisztikai szemléletének formálását. A tényleges adatok alkalmazásától csak azokban az esetekben tértek el, ahol a módszer lényegének, a számított mutatók tulajdonságainak a bemutatására a konstruált feladatok alkalmasabbak voltak. A gyakorló feladatok alapvető célja a fejezetben leírt módszerek megértésének és felhasználásának elősegítése, annak lehetővé tétele, hogy az anyagot tanulmányozók önálló munkát vé-

gezve „átélhessék” a módszerek alkalmazását. Az önálló munka eredményeinek ellenőrzése érdekében a szerzők a feladatok megoldását külön kötetben jelentették meg. (Lásd: *Kerékgyártó Györgyné - Mundruczó György: Feladatmegoldások a Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben* című könyvhöz. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Posztgraduális kar. Budapest. 1995. 123 old.) A példák megoldásánál mind a fejezetben, mind a külön kötetben nagy gondot fordítottak arra, hogy ne csak a módszerek számszerű eredményei jelenjenek meg, hanem minden esetben az is, hogyan lehet ezeket az eredményeket értelmezni, mire lehet ezek alapján következtetni.

A művet 1994. évi könyvváltozatának megjelenése óta tankönyvként használják a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen a mérnök-közgazdász hallgatók oktatásában, továbbá a részidős egyetemi képzésben és több más oktatási intézményben is. Az eddigi oktatási tapasztalatok alapján elmondható, hogy a könyv jól szolgálja az oktatási célokat. Jó szívvel ajánlható továbbá a statisztika iránt érdeklődőknek és a szervezett oktatásban részt nem vevőknek is.

Melega Tiborné

A FŐVÁROS SZÁZHÚSZ ÉVE, 1973–1993

Központi Statisztikai Hivatal Budapest és Pest Megyei Igazgatósága. Budapest. 1995. 160 old.

Két év múlva ünnepeljük a főváros egyesítésének egy és negyedévszázados évfordulóját, amelyről bizonyára kellő előkészületekkel emlékezik majd meg a város, ahogy ezt az 1973-as, százéves évforduló alkalmából is tette, amit az akkor megjelent sok-sok igényes, szép kivitelezésű, azóta „alapvetőnek” is bizonyult statisztikai, történeti, urbanisztikai, építészeti stb. kiadványok monográfiák, albumok, tanulmánykötetek is bizonyítottak. A KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatósága jó érzékkel figyelt fel a 125 éves évforduló előtti kerek évszám alkalmat adó tényére, hiszen a főváros 120 esztendejét átfogó munka egyrészt pótolja a könyvpiacról huszonöt év alatt elfogyott és azóta megsokszorozódott árú, könyvritkaságokká váló művek egy részének hiányát, és így némileg kielégíti a Budapest-irodalom szenvedélyes gyűjtőinek igényeit, másrészt jó előkészítő munka is egy néhány év múlva esetleg megszülető, átfogó, nagy fővárosmonográfia elkészítéséhez. (Ezért is fogadjuk örömmel a kiadvány nagyközönség számára is elérhető terjesztését, megvásárolhatóságát.)

Noha statisztikusok (*Novotnyé Pletscher Hedvig és Bezerédj Béláné*) írták és állították össze ezt a – bátran írhatjuk a szokásos „kiadvány” szó helyett – könyvet, mégis mint a munka első erényét, olvasmányosságát, a statisztikai tényeken túli, más területekre is kitekintő tartalmát emelném ki. Maguk a szerzők is így fogalmaznak: „A kiadvány összeállításával az volt a célunk, hogy áttekintsük a város fejlődését, képet adjunk a várossá alakulás mozzanatairól, körülményeiről, a fővárossá, majd világvárossá válás időszakáról, Nagy-Budapest létrejöttéről, végül is arról az útról, amely a városegüttes történeti kialakulásától napjainkig vezetett.” (9. old.) Nem kis cél ez, magában hordozza egy teljes városmonográfia megírásának igényét, ugyanakkor kezünkben egy alig 200 oldalas „kézre álló” könyvecskét tartunk. Vajon hogyan tudták a szerzők a maguk elé tűzött célt elérni? Azt kell mondanunk, bizonyos értelemben bravúrosan. Hiszen nemcsak a rendkívül gazdag statisztikai anyag, hanem a jelentős Budapest-szakirodalom tengerén kellett „átlábalniuk”.

Meg kell hagyni, példás előképek, „alaplakások” világítótornya is segítette őket a tájékozódásban, gondoljunk csak a statisztika területein *Kőrösy, Thirring Gusztáv, Illyefalvi*, (egyáltalán a régi Fővárosi Statisztikai Hivatal) munkásságára vagy olyan kiváló történeti munkákra, mint *Vörös Károly* művei, a nagy ötkötetes Budapest-történet, a Budapest Lexikon, a *Preisich Gábor*-féle építészettörténeti munkák stb. és nem utolsó sorban az egyes szakterületek intézményei: a Budapesti Közlekedési Vállalat, a Budapesti Elektromos Művek, a Fővárosi Gázművek, a Fővárosi Vízművek stb. tevékenységét ismerető kiadványokra. Fontosnak tartom, hogy ilyen átfogó szakirodalom áll a munka mögött és annál nagyobb teljesítménynek vélem az adatok és tények gazdaságos, összefogott újragondolását, összeállítását.

A könyv három nagy részre tagolódik. Az első ötven oldalon történeti, építészettörténeti, várospolitikai szemszögből ismerhetjük meg az egykor elkülönült Budának, Pestnek és Óbudának városegüttesé alakulását, az „egyesítés” folyamatát, majd az ezt követő nagyvárosiasodás korszakát, a világvárossá válás útját. Ezt a „sikertörténet”-et nem lehet elégszer végiggondolni és elolvasni. Imponáló a számok tükrében is, ha végigkövetjük a nagy, egy-egy témában 100–110 éves idősort tartalmazó táblákat (népességszám, lakásállomány, lakássűrűség, szobaszám, épületek, lakóházak, stb.)

A gazdag statisztikai anyag mellett azonban kiemelésre méltó az első fejezet történeti közigazgatás- és intézménytörténeti, építészettörténeti, helytörténeti információgazdasága is, a fontos szemé-

gezve „átélhessék” a módszerek alkalmazását. Az önálló munka eredményeinek ellenőrzése érdekében a szerzők a feladatok megoldását külön kötetben jelentették meg. (Lásd: *Kerékgyártó Györgyné - Mundruczó György: Feladatmegoldások a Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben* című könyvhöz. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem Posztgraduális kar. Budapest. 1995. 123 old.) A példák megoldásánál mind a fejezetben, mind a külön kötetben nagy gondot fordítottak arra, hogy ne csak a módszerek számszerű eredményei jelenjenek meg, hanem minden esetben az is, hogyan lehet ezeket az eredményeket értelmezni, mire lehet ezek alapján következtetni.

A művet 1994. évi könyvváltozatának megjelenése óta tankönyvként használják a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen a mérnök-közgazdász hallgatók oktatásában, továbbá a részidős egyetemi képzésben és több más oktatási intézményben is. Az eddigi oktatási tapasztalatok alapján elmondható, hogy a könyv jól szolgálja az oktatási célokat. Jó szívvel ajánlható továbbá a statisztika iránt érdeklődőknek és a szervezett oktatásban részt nem vevőknek is.

Melega Tiborné

A FŐVÁROS SZÁZHÚSZ ÉVE, 1973–1993

Központi Statisztikai Hivatal Budapest és Pest Megyei Igazgatósága. Budapest. 1995. 160 old.

Két év múlva ünnepeljük a főváros egyesítésének egy és negyedévszázados évfordulóját, amelyről bizonyára kellő előkészületekkel emlékezik majd meg a város, ahogy ezt az 1973-as, százéves évforduló alkalmából is tette, amit az akkor megjelent sok-sok igényes, szép kivitelezésű, azóta „alapvetőnek” is bizonyult statisztikai, történeti, urbanisztikai, építészeti stb. kiadványok monográfiák, albumok, tanulmánykötetek is bizonyítottak. A KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatósága jó érzékkel figyelt fel a 125 éves évforduló előtti kerek évszám alkalmat adó tényére, hiszen a főváros 120 esztendejét átfogó munka egyrészt pótolja a könyvpiacról huszonöt év alatt elfogyott és azóta megsokszorozódott árú, könyvritkaságokká váló művek egy részének hiányát, és így némileg kielégíti a Budapest-irodalom szenvedélyes gyűjtőinek igényeit, másrészt jó előkészítő munka is egy néhány év múlva esetleg megszülető, átfogó, nagy fővárosmonográfia elkészítéséhez. (Ezért is fogadjuk örömmel a kiadvány nagyközönség számára is elérhető terjesztését, megvásárolhatóságát.)

Noha statisztikusok (*Novotnyéné Pletscher Hedvig és Bezerédj Béláné*) írták és állították össze ezt a – bátran írhatjuk a szokásos „kiadvány” szó helyett – könyvet, mégis mint a munka első erényét, olvasmányosságát, a statisztikai tényeken túli, más területekre is kitekintő tartalmát emelném ki. Maguk a szerzők is így fogalmaznak: „A kiadvány összeállításával az volt a célunk, hogy áttekintsük a város fejlődését, képet adjunk a várossá alakulás mozzanatairól, körülményeiről, a fővárossá, majd világvárossá válás időszakáról, Nagy-Budapest létrejöttéről, végül is arról az útról, amely a városegüttes történeti kialakulásától napjainkig vezetett.” (9. old.) Nem kis cél ez, magában hordozza egy teljes városmonográfia megírásának igényét, ugyanakkor kezünkben egy alig 200 oldalas „kézre álló” könyvecskét tartunk. Vajon hogyan tudták a szerzők a maguk elé tűzött célt elérni? Azt kell mondanunk, bizonyos értelemben bravúrosan. Hiszen nemcsak a rendkívül gazdag statisztikai anyag, hanem a jelentős Budapest-szakirodalom tengerén kellett „átlábalniuk”.

Meg kell hagyni, példás előképek, „alaplakások” világitótornya is segítette őket a tájékozódásban, gondoljunk csak a statisztika területein *Kőrösy, Thirring Gusztáv, Illyefalvi*, (egyáltalán a régi Fővárosi Statisztikai Hivatal) munkásságára vagy olyan kiváló történeti munkákra, mint *Vörös Károly* művei, a nagy ötkötetes Budapest-történet, a Budapest Lexikon, a *Preisich Gábor*-féle építészettörténeti munkák stb. és nem utolsó sorban az egyes szakterületek intézményei: a Budapesti Közlekedési Vállalat, a Budapesti Elektromos Művek, a Fővárosi Gázművek, a Fővárosi Vízművek stb. tevékenységét ismerető kiadványokra. Fontosnak tartom, hogy ilyen átfogó szakirodalom áll a munka mögött és annál nagyobb teljesítménynek vélem az adatok és tények gazdaságos, összefogott újragondolását, összeállítását.

A könyv három nagy részre tagolódik. Az első ötven oldalon történeti, építészettörténeti, várospolitikai szemszögből ismerhetjük meg az egykor elkülönült Budának, Pestnek és Óbudának városegüttesé alakulását, az „egyesítés” folyamatát, majd az ezt követő nagyvárosiasodás korszakát, a világvárossá válás útját. Ezt a „sikertörténet”-et nem lehet elégszer végiggondolni és elolvasni. Imponáló a számok tükrében is, ha végigkövetjük a nagy, egy-egy témában 100–110 éves idősort tartalmazó táblákat (népességszám, lakásállomány, lakássűrűség, szobaszám, épületek, lakóházak, stb.)

A gazdag statisztikai anyag mellett azonban kiemelésre méltó az első fejezet történeti közigazgatás- és intézménytörténeti, építészettörténeti, helytörténeti információgazdasága is, a fontos szemé-

lyiségek megemlítése, akiknek jelentősége éppen napjainkban, egy új építési és alapozási korszakban magasodik ki igazán (*Kammermayer Károly, Ráth Károly, valamint Bárczy István, Baross Gábor, Feketeházy János, Ybl Miklós* stb.) vagy ahogyan felidéznek egy-egy fontos épületet, városrészt, a „csilingelő”, este kivilágított villamost vagy a sínen gördülő lóvasutat.

Éppen ilyen jól jelenítik meg az adatokkal a „névtelen tömeget”, a „lakosságot”, a városnak ismeretlenségbe vesző, de figyelmen kívül nem hagyható építőit is, amikor bemutatják számuk növekedését, gazdasági aktivitás, anyanyelv, iskolai végzettség stb. szerinti összetételüket. A szerzők mindezt „a kiadvány sajátos részeinek” nevezik: „...városszerkezettel, beépítettséggel foglalkozó fejezetek...” – írják magukról szabadkozva – „... amelyekben igyekeztünk képet adni a városkép, a város arculatának változásairól is, természetesen nem a szakember, az építész vagy a városépítő igényességével, hanem inkább csak a városlakó, a város fejlődését érdeklődéssel szemlélő által is érzékelhető jelenségekre kívántuk felhívni a figyelmet”. (9. old.) Engedtessek meg némi hangsúlymódosítás és hadd nevezzem a könyv érényének e szándékot, hiszen tudjuk, milyen nehéz e diszciplínát (a statisztikát) és eszközeit a nem szakember, a „csupán érdeklődő” olvasó számára elfogadhatóvá tenni, horribile dictu, megszerettetni.

A könyv második része tartalmazza Nagy-Budapest, a mai nagyváros kialakulását és napjainkig tartó, legutóbbi 30–40 éves fejlődését. Az adatokat tekintve ugyancsak gazdag rész elemzésében teljesedik ki a szerzők azon célja miszerint „...alapvetően a népesedési és ezzel összefüggésben az urbanizációs folyamatok bemutatására törekedtünk, a történelmi–gazdasági háttérrel csak akkor és annyiban érintettük, amikor és amennyiben az közvetlen hatással volt a vizsgálat fő tárgyát képező jelenségekre. Az infrastruktúrához tartozó területek közül csak azokkal foglalkoztunk, amelyek kifejezetten az alapvető városellátási feladatok körébe sorolhatók”. (5. old.)

Mindazonáltal az e témában némileg jártas olvasót is meglepi az adatok plasztikus, jó helyzetleíró jellege. Ennek egyik oka minden bizonnyal azok felhasználásának módjában, „az információk egymás mellé rendelése”-ben található.

A harmadik rész az összefoglaló táblákat, a szükséges és hasznos módszertani megjegyzéseket és a forrásmunkákat tartalmazza. Jól tájékoztatnak az érdekes és gazdag tartalmú szövegek táblák is. A forrásmunkák – érzésem szerint – csak válogatott művek, hiszen az írás belső tömörsége jól érezteti, hogy a szerzők háttérismerete az azokban felsoroltaknál gazdagabb szakirodalmi tájékozottsággal bír.

V. L. M.

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentés – Kinevezés. *Horn Gyula* miniszterelnök a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. törvény 4 §-ának (2) bekezdése alapján – 1996. január 1-jei hatállyal – *dr. Katona Tamást*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesét e tisztségéből felmentette és egyidejűleg a Központi Statisztikai Hivatal elnökévé kinevezte.

*

Dr. Klinger András, a KSH elnökhelyettese *dr. Fóti Jánost*, a Népszámlálási főosztály főosztályvezető-helyettesét – nyugállományba vonulására tekintettel – 1995. december 1-jei hatállyal a munkavégzés alól mentesítette.

Elnöki dicséret. *Dr. Katona Tamás*, a KSH elnöke *Bíró Lajosné*t, a KSH Somogy Megyei Igazga-

tóság munkatársát és *Dajkó Ferencné*t, a KSH Hajdú-Bihar Megyei Igazgatóság munkatársát több mint két évtizedes eredményes pénzügyi gazdálkodási tevékenységéért; *Csekő Gézát*, a KSH Fejér Megyei Igazgatóság munkatársát három évtizedes kiemelkedő társadalomstatisztikai munkájáért; *Lakatos Józsefnét*, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatóság munkatársát nyugállományba vonulása alkalmából két és fél évtizedes magas színvonalú munkájáért; *Lengyelne Szlivka Zsuzsannát*, a KSH Nógrád Megyei Igazgatóság munkatársát kiváló színvonalú tájékoztatási és gazdaságstatisztikai adatgyűjtési tevékenységéért; *Zsiga Józsefet*, a KSH Heves Megyei Igazgatóság munkatársát a KSH területi szerveinek megalakulása óta nagyfokú szakmai igényességgel végzett mezőgazdaságstatisztikai munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A XXI. század gazdasági-társadalmi kihívásai: statisztikai vonatkozások címmel az EUROSTAT és a fennállásának 70. évfordulóját ünneplő olasz Nemzeti Statisztikai Intézet (Istituto Nazionale di Statistica – ISTAT) konferenciát rendezett 1996. február 5. és 7. között, Bolognában.

A rendezvényen a magyar Központi Statisztikai Hivatal képviselőjében *dr. Katona Tamás*, a KSH elnöke, *dr. Pukli Péter*, a KSH főosztályvezetője és *dr. Soós Lőrinc*, a KSH főosztályvezetője vettek részt.

A megnyitó ülést négy munkaülés követte, melyek előadói között megtalálhatók voltak a statisztika-tudomány legrangosabb művelői, gyakorló statisztikusok és a felhasználók is.

A konferenciát kerekasztal-beszélgetés zárta.

Dr. Nyáry Zsigmond (1922–1996). Életének 74. évében, 1996. február 15-én elhunyt *dr. Nyáry*

Zsigmond, a Központi Statisztikai Hivatal ny. csoportvezetője. Húsz éven át aktívan szolgált a Központi Statisztikai Hivatalt, a matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának terén az Ökonometria Laboratórium munkatársaként. Széles körű műveltsége, gazdag idegennyelv-ismerete pótolhatatlanná tette a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában és az idegen nyelvű szakirodalom népszerűsítésében.

Nagy tudású és szerény személyisége sokáig hiányozni fog. Emlékét kegyelettel őrizzük.

Fogyasztói árindex füzetek 28. A kiadványsorozat 28. számú füzete a fogyasztói árak 1995. október–decemberi és az 1995. évi alakulását mutatja be.

Az 1. rész az 1995. év október–december hónapjainak és 1995. év egésze fogyasztói ár alakulásáról a Magyar Távirati Irodának átadott gyorstájékoztatók adatait tartalmazza, kiadási főcsoportok szerint. A 2. részben az tanulmányozható, hogy mi-

képpen alakult ki a statisztikai átlag a 160 termék- és szolgáltatáscsoport árindexeinek a háztartások fogyasztási szerkezetére szerinti összesúlyozásával. A 3. rész az 1993–1995. évek havi árszínvonalait az előző év azonos hónapjának az árszínvonalával hasonlítja össze. A 4. részben a rétegárindexek találhatóak, amelyekben az jut kifejezésre, hogy a fogyasztási szerkezetben levő eltérések milyen különbségeket idéznek elő az egyes lakossági csoportok–rétegek indexeiben. Az 5. rész a kiadási főcsoportok árindexeinek hosszú távú éves idősorait mutatja be. A 6. rész rövid módszertani leírást ad arról, hogyan készült a fogyasztói árindex.

(Fogyasztói árindex füzetek 28. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 23 old.)

A Demográfia c. folyóirat 1995. évi 4. számában megjelent tanulmányok a magyar demográfiai tudomány helyzetének összefoglaló áttekintését nyújtják. Ezek: *Klinger András*: A demográfiai kutatások 50 éve, 1945–1995. Eredmények és tapasztalatok Magyarországon; *Csernák Józsefné*: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon, 1980–1994; *Hablicsek László*: Néhány gondolat a magyarországi demográfiai kutatások jövőjéről.

A „Közlemények” rovat *Kamarás Ferenc*: Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon és *Pergel Józsefné*: Városok és községek című tanulmányát tartalmazza.

A „Figyelő” rovatban beszámoló olvasható az MTA Demográfiai Bizottságának 1995. november 6-i üléséről; a Nemzetközi Családtervezési Szövetség közgyűléséről, a népesedési kutatások prioritásával foglalkozó hágai értekezletről és az INED (francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet) 50 éves fennállásának párizsi megünnepléséről.

A könyvkiadás adatai, 1990–1994 című adatgyűjtemény a közelmúltban mennyiségében, jellegében, műfaj szerinti összetételében hirtelen és nagymértékben megváltozott magyarországi könyvkiadást mutatja be. Az összefoglaló adatok számot adnak a példányszámok alakulásáról, a művek jellege (témája) szerinti megoszlásról, az árak és a forgalom alakulásáról.

Táblákban foglalták össze szerzők és pontos címek szerint a magyar és a külföldi szerzők 10 000-nél magasabb példányszámban megjelent szépirodalmi könyveit.

(A könyvkiadás adatai, 1990–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 37 old.)

Nyugdíjasok, nyugdíjformák, nyugdíjreform-elképzelések a fejlett piacgazdaságokban címmel

elemző kiadvány jelent meg az Európai Unió, az OECD tagországai és más fejlett piacgazdasággal rendelkező országok nyugdíjrendszereiről. A kiadvány áttekinti az érintett népességcsoport demográfiai összetételét, létszámát, a különböző nyugdíjkorhatárokat megszabó nyugdíjrendszereket, a korai nyugdíj és az állami nyugdíjrendszer kérdését. Elemzi a nyugdíjak forrásait, a nyugdíjra fordított kiadásokat, a nyugdíjak átlagos nagyságát, összehasonlítva az alkalmazottak keresetével. Érinti a nyugdíjak reálértéke megőrzésének és nyugdíjasok foglalkoztatásának kérdését is. Végül bemutatja az OECD-országok nyugdíjreformjait és a magyarországi nyugdíj- és nyugdíjas helyzetet. A kiadványt gazdag forrásmunka-felsorolás egészíti ki.

(Nyugdíjasok, nyugdíjformák, nyugdíjreform-elképzelések a fejlett piacgazdaságokban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 93 old.)

A népesség vallási és kisebbségi/etnikai megoszlásának kérdéseivel foglalkozó szakirodalomból állított össze ismertetéseket KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. A kötet kiegészítése a Válogatott bibliográfia Magyarország népessége és kisebbségi/etnikai megoszlásának tanulmányozásához című kiadványnak.

(Ismertetések a népesség vallási és kisebbség/etnikai megoszlásának kérdéseivel foglalkozó szakirodalomból. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1995. 87 old.)

Statisztikai adatforrások. Bibliográfia, 1990–1994. címmel kiadvány jelent meg, amely folytatása a hasonló címen az 1847–1967., 1945–1974., 1975–1986., 1984–1985., 1986–1989. évekre vonatkozó, korábban megjelent kiadványoknak. Az összeállítás a Központi Statisztikai Hivatal, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, valamint a KSH Levéltár által 1990 és 1994 közötti években kiadott műveket tartalmazza.

A bibliográfia a KSH Könyvtár TEXTAR számítógépes on-line katalógusából készült, és mintegy 700 dokumentumból 406 bibliográfiai tételt foglal magában. Az összeállítás alapját képező, 190 óta folyamatosan épülő számítógépes on-line katalógusok jelenleg mintegy 70 000 dokumentumot tartalmaznak és a könyvtárban közvetlenül az olvasók rendelkezésére állnak.

(Bibliográfia. 1990–1994. Statisztikai adatforrások. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Budapest. 1995. 174 old.)

Ipari és Építőipari Statisztikai Évkönyv, 1994. A szakmai évkönyvek 1995 elején újra kez-

dett sorozatában megjelent évkönyv tartalmában követi előzményét, ám színes grafikonok és nemzetközi adatok is kiegészítik. A 32 színes grafikon azt szemlélteti, hogyan változott az 1985 és 1994 közötti időszakban az ipar és az építőipar súlya, milyen változások következtek be a két gazdasági ág helyzetében.

Az Évkönyv tartalmaz angol nyelvű fordítást, a függelékben pedig közzéteszik a legfontosabb külföldi devizák éves átlagárfolyamának hosszú időszoros adatait, a szakágazati listák, az ipari termékek és szolgáltatások, a mértékegységek, a rendeltetés szerinti nomenklatúra, a gyártási ágak jegyzéke és az építményjegyzék angol nyelvű fordítását.

(Ipari és Építőipari Statisztikai Évkönyv, 1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 355 old.)

A Magyar Köztársaság helységnévtára, 1995. A Központi Statisztikai Hivatal – az 1873-ban megjelent első kiadást követően – huszonötödik alkalommal adja ki az ország hivatalos helységnévtárát. A helységnévtár tartalmazza a Magyar Köztársaság helységeinek (városainak, községeinek)

- hivatalos megnevezését,
- igazgatási rangját (közigazgatási típusát), megyei besorolását,
- körjegyzőséghez tartozás esetén a körjegyzőség székhelyét,
- belterületé(i)nek és külterületi lakotthelyé(i)nek felsorolását az 1995. július 1-jei közigazgatási beosztás szerint, továbbá
- lakónépességének, lakóházainak és lakásainak számát az 1990. évi népszámlálás adatai alapján.

Az összefoglaló adatokat tartalmazó fejezetben megtalálható a helységek felsorolása megyénként, igazgatási rang (közigazgatási típus) szerint csoportosítva, településazonosító törzsszámmal és az 1995. január 1-jei terület-, népesség- és lakásadatokkal.

Tájékoztató jelleggel adatokat tartalmaz a helységek és lakotthelyeik postai szolgáltatására (helyi posta jelzése, szolgálati jellege, utolsó posta, postai irányítószám), a helységek központi belterületének

távhívó körzetszámára és közlekedésére (vasút-állomás, autóbusz-állomás) vonatkozóan is. Tartalmazza továbbá a bíróságok, földhivatalok, rendőrkapitányságok, hivatásos tűzoltó- parancsnokságok és vámhivatalok illetékességi területét és székhelyét.

Átfogó áttekintést nyújt az 1990 óta bekövetkezett főbb területszervezési változásokról (várossá nyilvánításról, községgé alakításról, helységek egyesítéséről, névváltozásról).

A helységnévtár melléklete a Magyar Köztársaság közigazgatási térképe az 1995. július 1-jei közigazgatási beosztás szerint. (Méretarány: 1:500 000.)

(A Magyar Köztársaság helységnévtára, 1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 943 old.)

Kistérségi vonzaskörzetek adatbázisa.

„Kistérségi vonzaskörzetek – a regionális térszerkezet az átmenet éveiben” címmel 1995 végén a Központi Statisztikai Hivatal elemző kiadványt adott ki, érzékelve az ún. kistérségi vizsgálatok szerepének felerősödését, a társadalmi-gazdasági struktúra kistérségi vizsgálatának fontosságát. Az elemzés alapjául szolgáló – kistérségenként és megyénként 220 információt tartalmazó – általában az 1980., az 1985., az 1990. és az 1993. évekre vonatkozó adatbázist mágneslemezen is hozzáférhetővé kívánjuk tenni az érdeklődők számára.

A mágneslemezen öt állomány szerepel. Az „olvass el 2” állomány tartalmazza:

- a mutatók katalógusát,
- a „kistérség 1.txt.”, és a „kistérség 2.txt.” azonosítóit,
- a főbb csoportosítási ismérveket és az alapadatokat.

Az első állományban van az első 115 mutató, a másodikban még további 105 szerepel.

A „megye 1.txt.” és a „megye 2.txt.” állományok az előző szerkezetben összegzett alapadatokat és a megyék azonosítóit tartalmazzák.

(Kistérségi vonzaskörzetek – a regionális térszerkezet az átmenet éveiben. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. (1995. 117 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GERHOLD, S.:

KÖRNYEZETSTATISZTIKAI MUTATÓSZÁMRENDSZER

(Problemorientierte Umweltindikatoren – ein Erfahrungsbericht.) – *Statistische Nachrichten*. 1995. 5. sz. 376–393. p.

A cikk a környezetvédelem adatháttérét az Európai Unió ajánlásai szerint csoportosítja, táblákban közli a terhelésre, a környezet állapotára és a megtett intézkedésekre vonatkozó osztrák idősorokat az 1970–1994 közötti időszakra. Az Európai Unió Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) munkabizottságaiban eddig kialakított nemzetközi ajánlások nemzetközi egyeztetéseinek nagy része még nem zárult le. A rendelkezésre álló környezeti adatok alapján csak vázlatos, elmosódott kép alkotható a valóságos viszonyokról. Fokozatosan bővül a mutatók ajánlott köre és vannak már elég meggyőző adatsorok például egyes szennyezések okairól, várható következményeiről.

A cikkben az idősorok egy részére kiforrott tartalmi meghatározás szerepel, más részében a meghatározások további elméleti tisztázást igényelnek. Jól példázza a fogalmi változást a Föld ózonpajzsának megítélése. Csak a nyolcvanas években figyeltek fel az ökológusok az ózonréteg változásaira, addig ártalmatlannak minősült a halogénezett szénhidrogén. A jelenlegi tudásszint alapján viszont a hajtógázok ilyen alkotóit kiemelten figyelik, a jövőben fontos szerepet kapnak a környezet mutatórendszerében.

Korábban, amikor az egészség megóvását szorgalmazták, arra figyeltek elsősorban, hogy milyen veszélyes anyagok kerülnek a környezetbe és milyen

mennyiségben. A szerző rámutat a környezeti politika hangsúlyváltásaira.

Kezdetben a „csővégek” megfigyelése volt a jellemző. Ahhoz igazították az intézkedéseket, hogy végül mit juttatnak ki a természetbe. A nyolcvanas évek szemléletváltását az jellemzi, hogy egyre jobban tudatosodott a nem mérgező anyagok komplex környezetterhelő hatása. Aggasztóvá vált például a savas esők nyomán az erdőpusztulás, a széndioxid légkört felmelegítő hatása, a Föld ózonpajzsát károsító levegőszennyezés. Néhány éve ehhez járultak a hulladékok ártalmatlanításának súlyosbodó gondjai. Ekkor került előtérbe a nemzetgazdasági körfolyamatok közelebbi vizsgálata, különösen a legnagyobb mennyiségű anyagáramlás-folyamatok területén. Ez az eltolódás minőségileg új követelményeket támaszt az információs háttérrel szemben is.

EUROSTAT a következő fontosabb környezeti mutatókörökre készít ajánlásokat: a Föld klímájának változásai, a Föld ózonpajzsának vékonyodása, az élővilág fajtaválasztékának szűkülése, a természeti erőforrások kimerülése, a mérgező és veszélyes vegyi anyagok szabadba jutása, a hulladékok keletkezése, a levegő és a víz szennyezettsége, a vízkészletek kimerülése, ipari körzetek sajátos (zaj, füstköd) terhelései, növekvő területfelhasználása.

Nem egyértelműek a terhelés szakmai ismérvei, kevésbé tisztázott az a kapcsolatrendszer, amely egyrészről a terhelésre meghatározható jelzőszámok, másrészről az elváltozást kiváltó tényleges okok között mutatkozik. Viszonylag szűk az említett mutatókörök fellelhető adatháttere. A környezeti terhelések esetén a hiányok főleg abból erednek, hogy csak kevés (vagy csupán egyetlen) tényező rendelhető a

Megjegyzés. A *Statistikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A *Külföldi Statisztikai Irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól. Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.) A *Bibliográfia* a könyveket az MSZ 3423/2-84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2-82 szabványok szerinti feldolgozásban közli.

kérdéskörhöz, például a Föld ózonpajzsának károsításához.

Az „atmoszféra klimatikus viszonyai” kérdéskör mutatói kifejezik, hogy a széndioxid légkörbe kerülésének hatására hosszabb távon is megfordíthatatlan a változás. Ezt a terhelést a tüzelőanyagok elégetése okozza elsősorban, de széndioxid kerül a levegőbe a metánból és egyéb szénhidrogénekből is.

A szerző az osztrák GDP reálértékének alakulásával kapcsolja össze az ebbe a mutatókörbe tartozó terhelési adatokat: Ausztria bruttó belföldi energiafelhasználását, a foszilis tüzelőanyagok bruttó felhasználását. Az idősorok jól szemléltetik, hogy a GDP rendszeres növelése mellett csökkent a termelés egységére jutó energiafelhasználás. A széndioxid-emissziót az osztrák tüzelési adatokból számították: az energiafelhasználás éves adatait szorozták az emissziós tényezővel. A fajlagos energiafelhasználást javította a növekvő technológiai színvonal és az ennek révén elért nagyobb hatékonyság.

Az emisszió csökkentését célzó szigorú intézkedések is hozzájárultak a melegházhatás mérsékléséhez. Az osztrák szövetségi kormány a kilencvenes években olyan célt határozott meg, hogy az országban kibocsátott széndioxid mennyiségét 2005-ig 20 százalékkal kell csökkenteni, azonban az ismertté vált előrejelzések szerint ilyen ütemű csökkentés nem érhető el.

A klímaváltozás további oka a metánkibocsátás, amely nagyrészt a mezőgazdasági tevékenységgel, valamint a hulladéklerakó-telepekkel és a szennyvízzel hozható összefüggésbe. A terhelések között figyelembe vették, a nemzetközi ajánlásoknak megfelelően, a nitrogénoxid-emissziót és a légközlekedés hatását is.

Három jelenségcsoporttal jellemzik átfogón az ország klímaváltozásainak állapotát. Az egyik állapotmutató a vizsgált időszak (év) napi középhőmérsékleteiből számított összegezett (éves) hőmérséklet. Megfigyelték továbbá a levegő hőmérsékletének ingadozásait, valamint a viharkárok által érintett földterületek nagyságát. Az 1970 és 1994 közötti időszakra rendelkezésre álló osztrák meteorológiai adatok az említett 3 állapotmutató alapján nem jeleznek határozott tendenciát.

Az energiafogyasztást terhelő osztrák adók 1970. évi szintjéhez képest az ilyen állami bevételek értéke 1980-ban 2,3-szeresre, 1993-ban 4,2-szeresre nőttek.

A „Föld ózonpajzsának vékonyodása” kérdéskör mutatói kifejezik, hogy szennyező anyagok károsítják a sztratoszféra ózonrétegét, amely elnyeli a Naptól érkező és csaknem minden életformát károsító rövidhullámú ultraibolya sugárzást. A környe-

zet ilyen jellegű terhelésének alakulását jellemzi az aromás szénhidrogének országos termelése. Számítással határozták meg a vizsgált halogénezett szénhidrogének 1970., 1980. és 1990. évi emisszióját, ezen belül a teljesen és a részben halogénezett szénhidrogénekre, a halonra és az oldószerekre állnak rendelkezésre terhelési adatok. Az osztrák adatok nem tekinthetők mértékadónak, hiszen a globális veszélyek csak igen kis részét okozza Ausztria ózonréteget károsító emissziója.

Állapotjellemzőként a kóros elváltozások alakulása (például a napsugarak miatt bőrrákban újonnan megbetegedettek száma) választható. A következő nem mérhető állami intézkedések hozhatók összefüggésbe Ausztriában ezzel a terheléssel:

- 1990-ben korlátozták a klórozott szénhidrogének emisszióját;
- megtiltották a fluorozott, klórozott szénhidrogén, a freon, a halon, valamint a hasonló anyagok forgalomba hozatalát, első alkalommal 1985-ben;
- intézkedtek a használt hűtőkészülékek visszavételéről (1992-ben).

Az „élővilág fajtaválasztékának csökkenése” kérdéskör mutatói azt jelzik, hogy egyes fajták korábbi élettere erőteljesen szűkül, esetenként teljesen megszűnik, mert a természeti tájat romboló hatások érik. A tájromboló hatások közé tartozik például a termőföldek intenzív művelése, a természetbe kijutó anyagok által okozott elváltozás és mérgezés.

A kérdéskör állapotmutatójaként meghatározható a kipusztult, valamint a veszélyeztetett állatfajok aránya az ausztriai (1980. és 1990. évi) felmérések szerint. A veszélyeztetettség tíz év alatt az emlőslátatok csoportjában 45,8-ról 52,4 százalékra nőtt, (a madaraké és a hüllőké alig változott, a halaké ugyancsak nőtt). Az összes megfigyelt fajta számában a kipusztult, a veszélyeztetettek aránya tíz év alatt átlagosan 57,2 százalékról 1990-ben 60,3 százalékra nőtt.

A következő mutatókkal jelezhetőek a megtett intézkedések:

- az ország természetvédelmi körzeteinek összes területe 1993-ban 283 449 hektár, az 1978. évinél 21,4 százalékkal nagyobb volt;
- az élővilág sokféleségének megtartását célzó állami támogatások értéke 1990-ben 66 millió schilling 1993-ban 262 millió schilling volt, a támogatások reálértéken 67,5 százalékkal nőttek;
- az osztrák szövetségi költségvetésből támogatják az alternatív mezőgazdasági kultúrákat, azzal a céllal, hogy megkímélik az élővilágot, a támogatás az 1989. évről 1994-ben reálértéken közel 2,2-szeresére nőtt.

A közvetlenül nem számszerűsíthető állami intézkedések közül a fontosabbak: korlátozták a

műtrágyák ausztriai felhasználását (1994-ben), külön termékadót vetettek ki a műtrágyák forgalmazására (1986-ban).

A „természeti erőforrások kimerülése” kérdéskörben is a bruttó hazai termék, valamint az ország bruttó és foszilis eredetű energia-felhasználásának alakulása jellemzi átfogón a terhelés alakulását. Ezekon túlmenően a következő fontosabb terhelési mutatókat határozták meg:

- az ipar és az ország összes vízfogyasztása (millió köbméter);
- az erdőkitermelés alakulása;
- az ipari tevékenységek által elfoglalt föld területe;
- az ásványi nyersanyagok és az összes nem megújuló anyag kitermelésének alakulása;
- a hasznosított talajvíz aránya a talajvíz összes készletének százalékában.

A következő mutatókkal jellemezhetők a megtett osztrák intézkedések:

- 1990 és 1993 között hatszorosára nőtt az elhasznált és összegyűjtött fémanyagok mennyisége;
- az évente újonnan telepített erdős terület;
- Ausztriában az ivóvíz ára 1992-ben köbméterenként 10,48 schilling volt, az 1987. évinél 28,7 százalékkal nagyobb (a reálérték 10,9 százalékkal nőtt);
- emelkedett a szennyvízdíj;
- ebben a kérdéskörben is figyelembe vették intézkedési mutatóként az energiafogyasztást terhelő adók alakulását és arányukat a fogyasztás összes adóterhében.

A „veszélyes anyagok kijutása a környezetbe” kérdéskörben is a bruttó hazai termék alakulásával jellemzik a terhelések átfogó irányzatát. Ezen túlmenő terhelési mutatók:

- az Ausztriában értékesített vegyi anyagok mennyisége;
- az ólomemisszió mennyisége, a benzinfelhasználás alapján;
- a tenzidek értékesítésének mennyisége;
- az azbesztárak értékesítésének mennyisége;
- a növényvédőszer értékesítésének mennyisége;
- a műtrágyák értékesítésének mennyisége;
- a klór értékesítésének mennyisége;
- az országban évente keletkezett veszélyes hulladékok mennyisége,;
- a kezelés nélkül leeresztett ipari szennyvizek aránya;
- a szennyvíziszap mennyisége összesen és ebből a kommunális eredetűek aránya.

A következő főbb állapotmutatók állnak rendelkezésre Ausztria vegyi eredetű szennyezettségére:

- az ország felszíni vizeiben a foszforterhelés 1984-ben 8740 tonna, 1985-ben 9 százalékkal, 1987-ben 16 százalékkal kisebb volt, majd 1990-ben 3240 tonnára csökkent;
- ismertek az ólom-, a kén- és kadmium-szennyezettség adatai egy 1993. évi országos felmérés alapján;
- a megvizsgált osztrák tanulók allergia-tüneteinek előfordulása,

– szakmai vizsgálatok alapján ismert az élelmiszerek szennyezettségének alakulása például a növényvédőszer maradványaival, nehézfémekkel, azonban még csak kevés összehasonlítható mérési eredmény áll rendelkezésre.

A „hulladékok” kérdéskör adatainak osztrák háttere viszonylag szegényes, nem összehangoltak (konzisztensek) a keletkezett szennyező anyagokra vonatkozó országos adatsorok.

A veszélyes hulladékok 1993-ban keletkezett mennyisége 37 százalékkal haladja meg az 1990. évit. A hulladéklerakó-telepekre 1993-ban 1,03 megatonna háztartási és 0,74 megatonna ipari hulladékot szállítottak. A nem veszélyes („közönséges”) hulladékok lerakott mennyisége a kilencvenes években lényegében nem nőtt Ausztriában. Ez annak az eredménye, hogy megszervezték a veszélyes és potenciálisan azzá váló hulladékok szelektív gyűjtését.

Csaknem teljesen hiányoznak a környezet állapotának jellemzésére alkalmas, ebbe a kérdéskörbe sorolható mutatók. Az osztrák statisztikai megfigyelés a különböző minősítésekkel regisztrált hulladéklerakó helyek számára terjed ki, de nem ismertek az illegális lerakások adatai. Semmilyen hivatalos adat sincs Ausztriában a lerakott hulladékok mennyiségéről, összetételéről.

A „levegő szennyezése” című kérdéskör jól dokumentált, mivel az osztrák közvélemény korai időponttól kezdve szükségesnek minősítette a megelőző intézkedéseket. Itt is megfigyelhető a gazdaság általános fejlődését kifejező GDP alakulása, a bruttó energiafelhasználás, ezen túlmenően a következő terhelési mutatókat alkalmazzák:

- az ország gépkocsiállománya,
- a levegő szennyező anyagainak éves mennyisége: például a kéndioxid, a por, a nitrogénoxidok, a szén-monoxid, a lebomló szerves vegyületek stb.

A levegő szennyezettségét csökkentő fontosabb környezetvédelmi intézkedések statisztikai mutatói között meghatározhatók például az ipari üzemek ilyen célú ráfordításai, ezek a ráfordítások adják az intézkedések legfontosabb anyagi alapját. Néhány intézkedés a levegő tisztaságának megőrzésére:

- Ausztria összes benzinmotoros gépkocsijának 1987-ben 3,4, 1993-ban 38,4 százaléka volt katalizátoros;
- levegőszennyezési korlátokat írtak elő a kazánok tüzelőberendezéseire (1993-ban);
- megtiltották, hogy az élővilágra veszélyes (biogén) anyagokat a tüzelőberendezéseken kívül égessenek el (1993-as ez az osztrák jogszabály);
- műszaki előírást adtak ki az üzemanyagtöltő-állomások részére a gázüzemű gépkocsik kiszolgálásának vezetékeire (1992-ben);
- rendeletek szabályozzák a megengedett legnagyobb kéntartalmat a fűtőolajokra (1984 óta) és a motorok üzemanyagaira (1985 óta) vonatkozóan;

- megtiltották az ólmozott benzin forgalomba hozatalát, (1992-ben);
- kötelezővé tették a katalizátorok felszerelését a gépkocsikra (1988-ban).

A „víz szennyezettsége, a vízkészletek alakulása” c. kérdéskör terhelési mutatói szorosan összefüggnek a már ismertett minőségi és mennyiségi jellegű mutatókkal. A környezetbe kijutó vegyi anyagok például veszélyeztetik a talajvizet is, a műtrágya bejuthat a vízgyűjtő rétegbe.

A kérdéskör közvetlen terhelési mutatói közé sorolható, hogy az osztrák ipari üzemek vízfogyasztása 1976 és 1991 között 13 százalékkal csökkent, az ipar termelési értéke viszont 1981 és 1991 között 12,5 százalékkal nőtt (összehasonlító áron). Ausztria lakossága 1976 és 1990 között 7566 ezer főről 7729 ezer főre nőtt, ugyanakkor az országos vízfogyasztás az 1976. évinél 0,5 százalékkal kisebb.

A környezetvédelmi intézkedésekre jellemző a ráfordítások alakulása: az osztrák vízgazdálkodás környezetvédelmi intézkedéseire 1993-ban 6,5 milliárd schillinget használtak fel (értékben 57,7 százalékkal, reálértéken 29,4 százalékkal többet, mint 1986-ban).

A vízhálózatra kapcsolt osztrák háztartások aránya 1971-ben 71,6, 1981-ben 77,4, 1991-ben 83,7 százalék volt (ezek a népszámlálások éveiben végrehajtott lakás- és házfelmérések adatai). A közműcsatornára csatlakoztatott osztrák háztartások aránya ugyanakkor 47,9, 57,9 és 71,1 százalék volt. A szennyvízkezelő művek (a statisztikában alkalmazott lakos-egyenértékben) 1991-ben 14,9 millió fős (1985-ben csak 10,5 millió fős) kapacitással működtek. A kapacitásadatokban figyelembe veszik a gazdasági tevékenységek ártalmatlanított szennyvizet is.

A vízminőség védelmét célzó intézkedésekre jellemző továbbá a foszfátmentes mosószer aránya az értékesített összes mennyiségben.

A „nagyvárosok zaj- és füstszennyezése” kérdéskört a cikk, a nemzetközi módszertan szerint, a 150 ezer fős és nagyobb lélekszámú nagyvárosok (metropolisok): a főváros és 4 tartományi székhely (Graz, Innsbruck, Linz és Salzburg) adatai alapjaival tárgyalja. Ezekben élt 1971-ben az ország lakosainak 42,8 százaléka, tíz évvel később 44,7, 1991-ben már 46,5 százaléka. Meghatározták a Bécsbe tartó napi forgalom éves átlagát, az 1970. évi szinthez képest ez a terhelés 1980-ban 204, 1990-ben 264, 1993-ban már 309 százalék volt. A polgári repülés zajterhelése a megfigyelt osztrák nagyvárosokban 1970 és 1993 között sokszorosára nőtt. A repülőterek egyre nagyobb területeket vonnak el a természetből.

A „szagiasztás” statisztikai adataival jellemezhető a környezet állapota a megfigyelt osztrák nagyvárosokban. A nagyvárosok mérőállomásai rendszeresen közlik a helyi kén-, por-, nitrogén-oxid-, szén-monoxid- és ózonkoncentrációkat.

Az osztrák mikrocenzusok alkalmával a megkérdezett háztartásokban felmérték a lakosság szubjektív véleményét az elszennvedett zaj- és füstterhelésről. A megfigyelt egyének 1970-ben 23,4, 1991-ben 17,9 százaléka tett észrevételt a túrért meghaladó zajra és ugyancsak csökkent a túlzott füstterhelést említők aránya.

Megfigyelhető az utak növekvő területfoglalása. Ausztria lakott településeinek 1991-ben az összes földterület 2,16 százalékát (1981-ben 1,98 százalékát) használták fel közlekedési utakra.

Itt is a zajvédelmi kiadásokkal jellemezhető a megtett intézkedések: ilyen célokra 1991-ben 495 millió schillinget, 1993-ban 327 millió schillinget fordítottak, a ráfordítások reálértéke 1993-ban 1,1 százalékkal kisebb volt, mint 1986-ban, bár az érték 20,5 százalékkal nőtt. A zajszigetelő ablakok kivitelezéséhez 1987 és 1993 között évi 90–130 millió schilling támogatást folyósítottak.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

NORIKISA SAKURAI:

STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁS ÉS FOGLALKOZTATOTSÁG

(Struktural change and employment: empirical evidence for eight OECD countries.) – *STI Review*. 1995. 15. sz. 133–175. p.

A szerző nyolc OECD-ország példáján kísérli meg bemutatni, hogy milyen munkaerő-piaci következményekkel járt az utóbbi évtizedek műszaki fejlődése, különös tekintettel a termelékenységben bekövetkező változásra.

A 70-es és 80-as években a termelés gyors növekedése ezekben az országokban a foglalkoztatottság csekély bővülésével járt. Ehhez nagymértékben hozzájárult a gazdaságban végbemenő globalizációs folyamat, a magas munkaerő-költségű ágazatok áttelepülése a távol-keleti régiókba. A fejlett országokban a műszaki haladás, a termelés nagyfokú automatizálódása átalakította a munkaerő iránti igényt, keresetté váltak a magas szinten szakosodott munkavállalók, ugyanakkor a korábbi időszakhoz képest jóval kevesebb segéd- és betanított munkásra lett szükség. A jövedelemszint növekedése szintén hozzájárult a változáshoz. A szolgáltatások iránti igény fokozódása nemcsak a teljesítmény, de az itt foglal-

- megtiltották az ólmozott benzin forgalomba hozatalát, (1992-ben);
- kötelezővé tették a katalizátorok felszerelését a gépkocsikra (1988-ban).

A „víz szennyezettsége, a vízkészletek alakulása” c. kérdéskör terhelési mutatói szorosan összefüggnek a már ismertett minőségi és mennyiségi jellegű mutatókkal. A környezetbe kijutó vegyi anyagok például veszélyeztetik a talajvizet is, a műtrágya bejuthat a vízgyűjtő rétegbe.

A kérdéskör közvetlen terhelési mutatói közé sorolható, hogy az osztrák ipari üzemek vízfogyasztása 1976 és 1991 között 13 százalékkal csökkent, az ipar termelési értéke viszont 1981 és 1991 között 12,5 százalékkal nőtt (összehasonlító áron). Ausztria lakossága 1976 és 1990 között 7566 ezer főről 7729 ezer főre nőtt, ugyanakkor az országos vízfogyasztás az 1976. évinél 0,5 százalékkal kisebb.

A környezetvédelmi intézkedésekre jellemző a ráfordítások alakulása: az osztrák vízgazdálkodás környezetvédelmi intézkedéseire 1993-ban 6,5 milliárd schillinget használtak fel (értékben 57,7 százalékkal, reálértéken 29,4 százalékkal többet, mint 1986-ban).

A vízhálózatra kapcsolt osztrák háztartások aránya 1971-ben 71,6, 1981-ben 77,4, 1991-ben 83,7 százalék volt (ezek a népszámlálások éveiben végrehajtott lakás- és házfelmérések adatai). A közműcsatornára csatlakoztatott osztrák háztartások aránya ugyanakkor 47,9, 57,9 és 71,1 százalék volt. A szennyvízkezelő művek (a statisztikában alkalmazott lakos-egyenértékben) 1991-ben 14,9 millió fős (1985-ben csak 10,5 millió fős) kapacitással működtek. A kapacitásadatokban figyelembe veszik a gazdasági tevékenységek ártalmatlanított szennyvizet is.

A vízminőség védelmét célzó intézkedésekre jellemző továbbá a foszfátmentes mosószer aránya az értékesített összes mennyiségben.

A „nagyvárosok zaj- és füstszennyezése” kérdéskört a cikk, a nemzetközi módszertan szerint, a 150 ezer fős és nagyobb lélekszámú nagyvárosok (metropolisok): a főváros és 4 tartományi székhely (Graz, Innsbruck, Linz és Salzburg) adatai alapjaival tárgyalja. Ezekben élt 1971-ben az ország lakosainak 42,8 százaléka, tíz évvel később 44,7, 1991-ben már 46,5 százaléka. Meghatározták a Bécsbe tartó napi forgalom éves átlagát, az 1970. évi szinthez képest ez a terhelés 1980-ban 204, 1990-ben 264, 1993-ban már 309 százalék volt. A polgári repülés zajterhelése a megfigyelt osztrák nagyvárosokban 1970 és 1993 között sokszorosára nőtt. A repülőterek egyre nagyobb területeket vonnak el a természetből.

A „szagiasztás” statisztikai adataival jellemezhető a környezet állapota a megfigyelt osztrák nagyvárosokban. A nagyvárosok mérőállomásai rendszeresen közlik a helyi kén-, por-, nitrogén-oxid-, szén-monoxid- és ózonkoncentrációkat.

Az osztrák mikrocenzusok alkalmával a megkérdezett háztartásokban felmérték a lakosság szubjektív véleményét az elszennvedett zaj- és füstterhelésről. A megfigyelt egyének 1970-ben 23,4, 1991-ben 17,9 százaléka tett észrevételt a túrért meghaladó zajra és ugyancsak csökkent a túlzott füstterhelést említők aránya.

Megfigyelhető az utak növekvő területfoglalása. Ausztria lakott településeinek 1991-ben az összes földterület 2,16 százalékát (1981-ben 1,98 százalékát) használták fel közlekedési utakra.

Itt is a zajvédelmi kiadásokkal jellemezhető a megtett intézkedések: ilyen célokra 1991-ben 495 millió schillinget, 1993-ban 327 millió schillinget fordítottak, a ráfordítások reálértéke 1993-ban 1,1 százalékkal kisebb volt, mint 1986-ban, bár az érték 20,5 százalékkal nőtt. A zajszigetelő ablakok kivitelezéséhez 1987 és 1993 között évi 90–130 millió schilling támogatást folyósítottak.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

NORIKISA SAKURAI:

STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁS ÉS FOGLALKOZTATOTSÁG

(Struktural change and employment: empirical evidence for eight OECD countries.) – *STI Review*, 1995. 15. sz. 133–175. p.

A szerző nyolc OECD-ország példáján kísérli meg bemutatni, hogy milyen munkaerő-piaci következményekkel járt az utóbbi évtizedek műszaki fejlődése, különös tekintettel a termelékenységben bekövetkező változásra.

A 70-es és 80-as években a termelés gyors növekedése ezekben az országokban a foglalkoztatottság csekély bővülésével járt. Ehhez nagymértékben hozzájárult a gazdaságban végbemenő globalizációs folyamat, a magas munkaerő-költségű ágazatok áttelepülése a távol-keleti régiókba. A fejlett országokban a műszaki haladás, a termelés nagyfokú automatizálódása átalakította a munkaerő iránti igényt, keresetté váltak a magas szinten szakosodott munkavállalók, ugyanakkor a korábbi időszakhoz képest jóval kevesebb segéd- és betanított munkásra lett szükség. A jövedelemszint növekedése szintén hozzájárult a változáshoz. A szolgáltatások iránti igény fokozódása nemcsak a teljesítmény, de az itt foglal-

koztatottak számának a növekedésével is együtt járt. Ezek a tényezők természetesen eltérő súllyal hatottak a vizsgált OECD-országok – Kanada, Dánia, Franciaország, Németország, Japán, Hollandia, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok – munkaerőpiacára.

Mivel a kérdés az, hogy a hosszú távú gazdasági átalakulás – a ciklikus ingadozások átmeneti hatásait figyelmen kívül hagyva – milyen foglalkoztatottsági következménnyel járt, a vizsgálatot viszonylag hosszú időintervallumra kiterjedően kell elvégezni.

Valamennyi vizsgált országra jellemző volt, hogy a termelőágazatok foglalkoztatottsági súlya csökkent. Ez a változás azokban az országokban is bekövetkezett, ahol időközben új természeti erőforrásokat fedeztek fel (például Dánia vagy Hollandia). A feldolgozóipar – Németország kivételével – így ma már a munkavállalóknak kevesebb mint egyötödét foglalkoztatja, s a csökkenés különösen az alacsony és közepes kereseti színvonalú területeken volt jelentős, ugyanakkor egy-két országban nőtt a magas bérű ágazatokban dolgozók száma. Az új munkahelyek többsége a szolgáltatás területén, s ezen belül is a magánszektorban létesült. Dániában, Franciaországban és Nagy-Britanniában a költségvetési szféra is a munkaerő-allokáló területek közé tartozott, míg az Egyesült Államokban csökkent ezen terület foglalkoztatottsági súlya.

A feldolgozóipar és a szolgáltatási szektor arányeltolódása Franciaországban, Németországban és Nagy-Britanniában a feldolgozóipar lassú fejlődésének, míg a másik öt országban a termelékenység gyors növekedésének volt a következménye. (A vizsgált országok közül a foglalkoztatottság Kanadában és az Egyesült Államokban nőtt a leggyorsabban, átlagosan évi két százalékponttal.) Alapvetően a belföldi igényekre visszavezethetően ugyanazt a szerepet az exportexpánzió töltötte be Dánia és Hollandia esetében, míg Japánban a fordított irányú változást éppen az import növekedése okozta. A 80-as évek foglalkoztatottsági szintjének változására összességében a belföldi kereslet és az exportkilátások voltak a legnagyobb hatással.

Jóllehet a feldolgozóipar a foglalkoztatottak 20–30 százalékát alkalmazza a vizsgált országokban, jelentősége a többi gazdasági ágra gyakorolt hatása következtében foglalkoztatottsági súlyánál nagyobb. A vizsgált 8 ország közül csak három nem európai országban nőtt a feldolgozóipari létszám. A növekedés jellemezte Kanadában ez az exportorientált high-tech ágazatokra koncentrált. Japánban ehhez hasonló folyamat játszódott le az ún. magas keresetű területeken. A csökkenő foglalkoztatottság

az országok és az érintett ágazatok többségében a termelékenység növekedése miatt következett be, míg az exportdinamika, illetve a belföldi kereslet alakulásának hatása ennél kisebb volt. Természetesen e három tényező egymáshoz viszonyított súlya országonként is változott.

A szolgáltatási szektor valamennyi vizsgált országban létszámfelvevő volt. 1972 és 1985 között az Egyesült Államokban a szolgáltatási dolgozók létszáma 19 millió fővel nőtt. Ennek a növekedésnek a többsége a pénzügyi, a biztosítási, az ingatlanüggyekkel volt kapcsolatos, és az üzleti szolgáltatási ágazatokra jutott. A szolgáltatási területeket jellemző munkaerő-allokáció oka a növekvő belföldi igény és a termelékenység csökkenése volt. Hasonló folyamatok jellemezték a szolgáltatási szférát a többi vizsgált országban is, és a növekedés által elsődlegesen érintett ágazatok köre is többé-kevésbé ugyanaz volt, mint az Egyesült Államokban.

A foglalkoztatottság növekedése szempontjából első tíz helyet elfoglaló ágazat a vizsgált országokban döntően a szolgáltatások köréből kerül ki, de megtalálható köztük a feldolgozóipar néhány magas bérszínvonalú, csúcstechnológiát alkalmazó ágazata is. A képből csak egy-két ágazat „lóg ki”. Ilyen Kanada és az Egyesült Államok esetében a bányászat, ahol a foglalkoztatottak létszámának növekedése a fokozott exportorientációval és a csökkenő termelékenységgel hozható összefüggésbe, de ilyen egyedi esetnek tekinthető az egyéb ásványfeldolgozás is Németországban. Ez azonban nem változtat azon az általános képen, hogy a 70-es és 80-as években döntően a szolgáltatási ágazatok jelentették a munkaerő-fel szívó területeket. A másik póluson – a legnagyobb létszámleadók között – a feldolgozóipar hagyományos, alacsony kereseti színvonalú ágazatai vannak túlsúlyban, azok tehát, melyeket a fejlett technika csaknem érintetlenül hagyott.

A foglalkoztatottság szintjére – a gazdaság egészét tekintve – három tényező hatott valamennyi országban. Ezek a gazdasági növekedés, a termelékenység változása és a gazdasági struktúra átalakulása. E három fő komponens súlya természetesen országonként különböző. A termelékenység hatása például kiemelkedően nagy Japán esetében, de a többi vizsgált országban is fontos befolyásoló tényezője volt a foglalkoztatottságnak. Ugyanakkor a gazdasági szerkezet átalakulása – az Egyesült Államok kivételével – nem játszott szerepet.

A felsoroltak mellett a foglalkoztatottság adott szintjének kialakulásában szerepet játszhat a külkereskedelelem is. A vizsgált országok kivételére a fejlett technológiát megtestesítő termékek túlsúlya jellemző, a külkereskedelelem tehát a magas kereseti

színvonalú, csúcstechnológiát képviselő ágazatokban teremt új munkahelyeket. A külkapcsolatok erősödésével mind több dolgozó munkahelye függ a nemzetközi kapcsolatokról. A sor elején Hollandia áll, ahol a foglalkoztatottak 17 százalékáról mondható ez el, míg a másik póluson az Egyesült Államok található 1 százalékos aránnyal. Öt ország (Kanada, Dánia, Franciaország, Németország és Japán) esetében a foglalkoztatottság szintje jobban függ az exporttól, mint az importtól. Míg a külkereskedelem a magas kereseti szintű ágazatokban általában növelte a foglalkoztatottságot, a feldolgozóipar alacsony keresetű ágazatainak létszámleépüléséhez a vizsgált országokban a külkereskedelem is hozzájárult.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

THIESSEN, U.:

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK VERSENYKÉPESSÉGE

(Competitiveness of Central-Eastern European countries.) – *DIW Vierteljahrsheft*. 1995. 2. sz. 279–301. p.

A rendszerváltozás óta – mivel potenciális gazdasági versenytársnak tekinthetők – a nyugati országok növekvő érdeklődést mutatnak a közép-európai Szabadkereskedelmi Társulást (CEFTA) alkotó négy ország (a Cseh Köztársaság, Magyarország, Lengyelország, és a Szlovák Köztársaság) gazdasági fejlődése iránt. Főleg az iránt, hogy az említett országok viszonylag alacsony bérszínvonala milyen mértékben hathat kedvezőtlenül a nyugati országok foglalkoztatottságára, elsősorban a feldolgozóiparban.

A tanulmány két szempontból: a munkaigényesség, illetőleg az árfolyam-politika oldaláról vizsgálja az átalakuló országok versenyképességét. Különösen nagy figyelmet fordít annak megállapítására, hogy a nyugat-európai, illetve a közép- és kelet-európai országok közötti kereskedelmi forgalom növekedése hogyan érintette Nyugat-Európa és főleg – a legtöbb keleti importot befogadó – Németország munkaerőpiaci helyzetét.

A nemzetközi kereskedelem általános elméletén alapuló Hekscher-Ohlin-Samuelson- (HOS-) modell a forgalom változásait azokkal a különbségekkel magyarázza, amelyek az egyes országok termelési tényezőkkel való ellátottsága terén észlelhetők. A tökéletes verseny feltételei között a nemzetgazdaságok főleg olyan javakat exportálnak, amelyek előállításához viszonylagos bőségben állnak rendelkezésükre a szükséges termelési tényezők.

Az átalakulás előtti időszakban a CEFTA-országok nyugatra elsősorban nyersanyag-, illetve tőkeigényes termékeket exportáltak (mezőgazdasági termékeket, vegyi cikkeket, vas- és acélárúkat és egyéb nyersanyagokat). Az ehhez szükséges alapanyagokat ugyanis viszonylag kedvező árakon importálták a Szovjetunióból, a tőkejavakat pedig – torzított árrendszerükből adódóan – a reálisnál alacsonyabban értékelték.

Ez a helyzet 1989 óta két vonatkozásban változott meg a CEFTA-országokban:

1. a munkaerő-költségekhez képest a tőkejavak ára viszonylagosan emelkedett, s számottevően növekedett a tőkemobilitás;

2. a nyersanyagforrások és a tőkeellátottság relatív szűkösségével szemben munkaerőből – mindenekelőtt magas képzettségű munkaerőből – viszonylagos felesleg keletkezett, így az átalakulási időszakban a CEFTA-országok exportja a munkaigényes termékek javára tolódott el.

A HOS-modell és a Stolpen-Samuelson-tétel alapfeltevései szerint a nemzetközi árviszonyok alakulása fontos szerepet játszik abban, hogy a viszonylagosan alacsony béreken alapuló gazdasági előny milyen mértékben tud hatni a világ többi részére. Ha az alacsony képzettségű munkaerővel előállított termékek növekvő kínálata folytán világpiaci áraik jelentősen csökkennek, akkor a magas bérszínvonalú, fejlett nyugati országok termelése a magasan kvalifikált munkát igénylő termékek felé fog eltorlódni. A munkaerőpiac egyensúlyának fenntartása érdekében az alacsony a képzettséghez kapcsolódó munkabérek nemcsak a magas kvalifikált munkabéreihez képest, hanem reálértékben is csökkenni fognak.

Főleg azoknak a nyugati országoknak érdemes tehát kihasználniuk a CEFTA-országok viszonylag alacsony bérszínvonalát, amelyek képesek különválasztani a termelést a vállalataikon belüli kutató-fejlesztő munkától és más hasonló munkaigényű tevékenységektől. A kutatásigényes gyártások így várhatóan tartósan nyugaton koncentrálnak.

A kereskedelmi elméleten alapuló feltevések szerint a CEFTA-országokba irányuló tőkeáramlás következtében a nyugati országokban csökkenni fog a nem szakképzett munka bérszínvonala a magasan kvalifikált munka bérszínvonalához, illetve a tőkeárakhoz képest is.

A hagyományos kereskedelmi elmélet azonban nem tud magyarázatot adni arra, hogy miért válnak a világkereskedelem legdinamikusabban fejlődő részévé az ágazaton belüli (intraindustrial) szállítások. Az „új kereskedelmi elmélet” ennek indoklásához olyan további kiegészítő feltételezéseket is fi-

színvonalú, csúcstechnológiát képviselő ágazatokban teremt új munkahelyeket. A külkapcsolatok erősödésével mind több dolgozó munkahelye függ a nemzetközi kapcsolatoktól. A sor elején Hollandia áll, ahol a foglalkoztatottak 17 százalékáról mondható ez el, míg a másik póluson az Egyesült Államok található 1 százalékos aránnyal. Öt ország (Kanada, Dánia, Franciaország, Németország és Japán) esetében a foglalkoztatottság szintje jobban függ az exporttól, mint az importtól. Míg a külkereskedelem a magas kereseti szintű ágazatokban általában növelte a foglalkoztatottságot, a feldolgozóipar alacsony keresetű ágazatainak létszámleépüléséhez a vizsgált országokban a külkereskedelem is hozzájárult.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

THIESSEN, U.:

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI ORSZÁGOK VERSENYKÉPESSÉGE

(Competitiveness of Central-Eastern European countries.) – *DIW Vierteljahrsheft*. 1995. 2. sz. 279–301. p.

A rendszerváltozás óta – mivel potenciális gazdasági versenytársnak tekinthetők – a nyugati országok növekvő érdeklődést mutatnak a közép-európai Szabadkereskedelmi Társulást (CEFTA) alkotó négy ország (a Cseh Köztársaság, Magyarország, Lengyelország, és a Szlovák Köztársaság) gazdasági fejlődése iránt. Főleg az iránt, hogy az említett országok viszonylag alacsony bérszínvonala milyen mértékben hathat kedvezőtlenül a nyugati országok foglalkoztatottságára, elsősorban a feldolgozóiparban.

A tanulmány két szempontból: a munkaigényesség, illetőleg az árfolyam-politika oldaláról vizsgálja az átalakuló országok versenyképességét. Különösen nagy figyelmet fordít annak megállapítására, hogy a nyugat-európai, illetve a közép- és kelet-európai országok közötti kereskedelmi forgalom növekedése hogyan érintette Nyugat-Európa és főleg – a legtöbb keleti importot befogadó – Németország munkaerőpiaci helyzetét.

A nemzetközi kereskedelem általános elméletén alapuló Hekscher-Ohlin-Samuelson- (HOS-) modell a forgalom változásait azokkal a különbségekkel magyarázza, amelyek az egyes országok termelési tényezőkkel való ellátottsága terén észlelhetők. A tökéletes verseny feltételei között a nemzetgazdaságok főleg olyan javakat exportálnak, amelyek előállításához viszonylagos bőségben állnak rendelkezésükre a szükséges termelési tényezők.

Az átalakulás előtti időszakban a CEFTA-országok nyugatra elsősorban nyersanyag-, illetve tőkeigényes termékeket exportáltak (mezőgazdasági termékeket, vegyi cikkeket, vas- és acélárúkat és egyéb nyersanyagokat). Az ehhez szükséges alapanyagokat ugyanis viszonylag kedvező árakon importálták a Szovjetunióból, a tőkejavakat pedig – torzított árrendszerükből adódóan – a reálisnál alacsonyabban értékelték.

Ez a helyzet 1989 óta két vonatkozásban változott meg a CEFTA-országokban:

1. a munkaerő-költségekhez képest a tőkejavak ára viszonylagosan emelkedett, s számottevően növekedett a tőkemobilitás;

2. a nyersanyagforrások és a tőkeellátottság relatív szűkösségével szemben munkaerőből – mindenekelőtt magas képzettségű munkaerőből – viszonylagos felesleg keletkezett, így az átalakulási időszakban a CEFTA-országok exportja a munkaigényes termékek javára tolódott el.

A HOS-modell és a Stolpen-Samuelson-tétel alapfeltevései szerint a nemzetközi árviszonyok alakulása fontos szerepet játszik abban, hogy a viszonylagosan alacsony béreken alapuló gazdasági előny milyen mértékben tud hatni a világ többi részére. Ha az alacsony képzettségű munkaerővel előállított termékek növekvő kínálata folytán világpiaci áraik jelentősen csökkennek, akkor a magas bérszínvonalú, fejlett nyugati országok termelése a magasan kvalifikált munkát igénylő termékek felé fog eltorlódni. A munkaerőpiac egyensúlyának fenntartása érdekében az alacsony a képzettséghez kapcsolódó munkabérek nemcsak a magas kvalifikált munkabéreihez képest, hanem reálértékben is csökkenni fognak.

Főleg azoknak a nyugati országoknak érdemes tehát kihasználniuk a CEFTA-országok viszonylag alacsony bérszínvonalát, amelyek képesek különválasztani a termelést a vállalataikon belüli kutató-fejlesztő munkától és más hasonló munkaigényű tevékenységektől. A kutatásigényes gyártások így várhatóan tartósan nyugaton koncentrálnak.

A kereskedelmi elméleten alapuló feltevések szerint a CEFTA-országokba irányuló tőkeáramlás következtében a nyugati országokban csökkenni fog a nem szakképzett munka bérszínvonala a magasan kvalifikált munka bérszínvonalához, illetve a tőkeárakhoz képest is.

A hagyományos kereskedelmi elmélet azonban nem tud magyarázatot adni arra, hogy miért válnak a világkereskedelem legdinamikusabban fejlődő részévé az ágazaton belüli (intraindustrial) szállítások. Az „új kereskedelmi elmélet” ennek indoklásához olyan további kiegészítő feltételezéseket is fi-

gyelemben vesz, mint a termékek differenciálódása és a volumenarányos megtérülés növekvő szerepe a magas kvalifikált munkát igénylő ágazatokban.

Az Európai Unió és a CEFTA-országok között végrehajtott külkereskedelmi liberalizáció a feldolgozóipari termékek közvetlen és korlátozások nélküli piacra lépését teszi lehetővé. Kivételt jelentenek a ruházati, a textil-, az acél- és a széntermékek, amelyek esetében az Európai Unió 1998-ig fokozatosan építi le a tarifális és az importkvótákban megnyilvánuló különbségeket.

A tanulmány szerzője megfelelő adatok hiányában abból a feltételezésből indult ki, hogy a CEFTA-országokban is azok az ágazatok tekinthetők viszonylag alacsony képzettségű munkát igénylőnek, amelyek nyugaton annak bizonyultak. Ilyenek többek között a vas- és acélgyártás, a papíripar, a műanyag-feldolgozás, a textilipar, a lábbeligyártás, a bőrfeldolgozás, az üveg-, a bútortermékek gyártása. Ezeknek az ágazatoknak a mutatószámai a CEFTA-országokban általában növekedést jeleznek, s így tényerésük egyértelműen megállapítható. Lengyelországban ezen túlmenően az energiaigényes ágazatok felé is mutatkozik eltolódás.

A CEFTA-országoknak nincs viszonylagos előnye a technologiaigényes gyártásokban, mégis a várakozásokkal ellentétesen, 1992 óta itt is némi emelkedés tapasztalható. Ez megkérdőjelezheti annak a feltételezésnek az érvényességét, hogy elmaradásuk tartósan fennmarad ezeken a területeken. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy egyes ágazatok viszonylag kedvező pozíciója, vagy esetleges előnye még nem jelenti az egész gazdaság versenyképességét.

A közép- és kelet-európai külkereskedelem valójában termékek forgalmát jelenti, mivel a szolgáltatásoknak (elsősorban a turizmusnak) csak a Cseh, illetve a Szlovák Köztársaság esetében van jelentősége.

1992-ben és 1993-ban valamennyi CEFTA-országban veszteséges volt a szállítható javak külkereskedelmi forgalma, és csak csekély nyereséget értek el a szolgáltatások külkereskedelmében is (Magyarországtól eltekintve). Emellett a külkereskedelmi deficit növekvő irányzatú, s e téren a Cseh Köztársaság az egyetlen pozitív kivétel.

Nem kétséges, hogy a közép- és kelet-európai országok a kevésbé kvalifikált munkaigényű javak exportjánál viszonylagos előnnyel rendelkeznek, Lengyelország pedig az energiaigényes ágazatok tekintetében is versenyképes. A tanulmány vizsgálatai azonban nem találtak bizonyítékokat arra a feltételezésre, hogy – a Nyugat kedvezőbb induló

költségei és az átlagköltségek csökkenése folytán – tartós lesz a CEFTA-országok elmaradása a magas képzettségi és technológiai igényű ágazatok esetében. Mindenesetre a nyugati részről még érvényesített importkorlátok fokozatos leépítése a viszonylag képzetlenebb munkaerőt foglalkoztató ágazatok részére könnyíti meg az export növelését.

A közép- és kelet-európai országok valutáinak vásárlóerejükkel szembeni aláértékelttsége a kereskedelmi forgalomban részt vevő javak és az ezen kívüli kör termelékenységének színvonala közötti eltérést is érzékelteti, amely a nyugati, illetve a CEFTA-országok összevetése esetén észlelhető. Megtévesztő lehet azonban „aláértékelttségről” beszélni, mivel a CEFTA-országok versenyfölénye nem mérhető olyan ágazatok teljesítménye alapján, amelyek kibocsátása nem kerül kereskedelmi forgalomba. Azt is figyelembe kell venni, hogy a CEFTA-országok fizetési mérlege – kivéve az utóbbi időben a Cseh Köztársaságét – romlik Nyugat-Európával szemben.

A külkereskedelmi veszteség önmagában nem hátrányos, ha a külső adósság révén javulnak a fejlődés kilátásai. Ha azonban az adósságnövekedés főleg az árfolyam rögzítésének következménye, s ez utóbbi a növekedés túlzottan optimista megítélésén alapul, egyúttal a jövőbeli fejlődés feláldozásának veszélyével is jár.

Szem előtt tartva a devizaleértékelésekkel szemben felhozható számos ellenérvet, a közép- és kelet-európai országoknak mérlegelniük kellene, hogy az így elért árstabilitás-e a legjobb eszköz a nemzetközi versenyképesség javítására.

A CEFTA-országok legfőbb exportpiaca Nyugat-Európa s ezen belül is elsősorban Németország. A tanulmány megállapítása szerint – a várakozástól eltérően – az európai piacokon nem következett be olyan számottevő árcsökkenés, amely a viszonylag alacsony képzettségi igényű ágazatok kibocsátását érintette volna. További vizsgálatok szükségesek annak megállapításához, hogy ennek okai a szerény alkalmazkodási elvárásokban keresendők-e, vagy abba, hogy a kiigazítások elsősorban mennyiségi tényezőkön keresztül történtek (például a termelési, illetve a foglalkoztatottsági színvonal változása útján).

Németország ugyan védelemben részesíti a viszonylag alacsonyabb képzettségi igényű ágazatait, de már két évtizede észleli az alacsonyabb bérszínvonalú országok importjának piaci behatolását, illetőleg saját feldolgozó-ipari foglalkoztatottságának csökkenését, elsősorban a kevésbé kvalifikált munkaerőt hasznosító ágazatokban. Összességében viszont Németország, elsősorban a legfejlettebb technológiát képviselő exportjának köszönhetően,

külkereskedelmi többletet ér el az alacsony bérszínvonalú országokkal szemben is, az oktatási rendszer pedig elég rugalmas ahhoz, hogy eleget tudjon tenni a magasan kvalifikált munkaerő iránti növekvő igényeknek.

A közép- és kelet-európai országoknak – hatékonyabb világpiaci alkalmazkodásuk érdekében – egyrészt fokozottabb bérdifferentiálást kellene végrehajtaniuk a magasabb képzettségűek javára; más

részt meg kellene szüntetniük kevésbé versenyképes gazdasági ágazataik (mezőgazdaság, bányászat, hajógyártás, vas- és acélgyártás) támogatását. Ez lehetővé tenné a gazdasági szervezetekre és a magán-személyekre nehezedő adóterhek csökkentését, s így a jelenleginél jobban ösztönözne a munkára és a megtakarításokra, a vállalkozásra és a beruházásokra is.

(Ism.: *Tűz Lászlóné*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ELKELES, T – SEIFERT, W:

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS EGÉSZSÉG

(Arbeitslosigkeit und Gesundheit.) – *Soziale Welt*. 1992. 3. sz. 279–297. p.

A nyugati ipari országok többsége legkésőbb a 80-as évek elejétől tartósan szembesült a nagyarányú munkanélküliséggel. Ez a körülmény ösztönözte azokat a tudományos vizsgálatokat, amelyek összefüggést kerestek a munkanélküliség és az egészségi állapot között.

Németországban e kérdésnek különös aktualitást kölcsönöz a keleti területek növekvő munkanélkülisége. Az ország többi részén a munkanélküliségi ráta viszonylag stabil, de emögött lényeges problémák húzódnak meg, mint például a hosszú időn át eredménytelenül állást keresők jelentős száma. A huzamos munkanélküliség hatást gyakorolhat az érintettek életviszonyaira, társas kapcsolataira, magatartására és egészségi állapotára is.

A kérdéssel foglalkozó kiterjedt irodalom egyértelműen bizonyítja a munkanélküliség és a rossz egészségi állapot közötti összefüggést. Nyitott kérdés azonban, hogy e két tényező egymással milyen oksági kapcsolatban van. Nem csupán a munkanélküliség okozhat ugyanis károsodást az egészségben, hanem a meggyengült egészségi állapot is szerepelhet az állás elvesztésének okaként. Lényeges továbbá ismereteket szerezni arról, hogy az állástalanság állapotának megszűnése, a munkába állás miként befolyásolja az egészségi panaszokat. E kérdésekre kerestek választ a Német Gazdaságkutató Intézet által végrehajtott longitudinális szociális–gazdasági panelvizsgálat keretében, mely 1984-ben 6000 háztartás bevonásával indult, és a továbbiakban évente ismétlődött.

A panelvizsgálat első öt évét értékelték abból a szempontból, hogy az egészségügyi helyzetre jellemző változók miként függnek a gazdasági aktivitástól. A más vizsgálatokkal való összehasonlítható

ság érdekében nem a mintában szereplő háztartások teljes népességét, hanem csupán a 18–64 éves korcsoportba tartozókat vonták be az értékelésbe. A foglalkoztatottakat kontrollcsoportnak tekintve, a munkanélkülieknek alapvetően két kategóriáját különböztették meg:

– az elsőbe azok tartoztak, akik csak a felvétel időpontjában minősültek munkanélkülinek;

– a másodikba azokat sorolták, akiknél a munkanélküliség időtartama az adott időpontban már meghaladta a hat hónapot. Mind a munkanélküliek, mind a foglalkoztatottak összetételét szociális–demográfiai jellemzők szerint is értékelték. Ennek eredményei abban összegezhetők, hogy a munkanélküliek körében viszonylag nagy volt az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a 25 éven aluli fiatalok és a nők aránya.

Az egészségi állapotra vonatkozó információk beszerzésének három megközelítési módja:

– az első kérdéscsoport az egészségi állapot szubjektív megítélését célozta (a kérdezett személynek 11 fokozatú, 0–10-ig terjedő skálán kellett saját egészségi állapotát minősítenie; a 0 érték jelentette a legkedvezőtlenebb, a 10 érték pedig a legkedvezőbb minősítést, vagyis az egészségi állapottal való teljes elégedettséget);

– a második kérdéscsoport tárgyát a krónikus betegség vagy rokkantság képezte: ennek keretében tájékoztattak arról is, hogy a megkérdezett személynél megállapították-e hivatalosan a keresőképesség csökkenését, illetve a rokkantságot, és azt milyen mértékűnek ítélték;

– végül az egészségügyi kérdések harmadik csoportja a kórházban eltöltött idő hosszát és az orvosok igénybevételét tudakolta.

Az egészségi állapot szubjektív megítélése egyértelmű összefüggést mutatott a foglalkoztatottsággal. A foglalkoztatottak ugyanis kedvezőbbnek ítélték egészségi állapotukat, mint a munkanélküliek. E mutató értéke a munkanélküliek körén belül is alacsonyabb volt azoknál, akiknél az állástalanság időtartama a hat hónapot meghaladta. Figyelmet érdemel, hogy ilyen tekintetben a foglalkoztatottak csoportja sem mutatkozott egységesnek. Az alacsonyabban képzett munkavállalók – főként a se-

külkereskedelmi többletet ér el az alacsony bérszínvonalú országokkal szemben is, az oktatási rendszer pedig elég rugalmas ahhoz, hogy eleget tudjon tenni a magasan kvalifikált munkaerő iránti növekvő igényeknek.

A közép- és kelet-európai országoknak – hatékonyabb világpiaci alkalmazkodásuk érdekében – egyrészt fokozottabb bérdifferentiálást kellene végrehajtaniuk a magasabb képzettségűek javára; más

részt meg kellene szüntetniük kevésbé versenyképes gazdasági ágazataik (mezőgazdaság, bányászat, hajógyártás, vas- és acélgyártás) támogatását. Ez lehetővé tenné a gazdasági szervezetekre és a magán-személyekre nehezedő adóterhek csökkentését, s így a jelenleginél jobban ösztönözne a munkára és a megtakarításokra, a vállalkozásra és a beruházásokra is.

(Ism.: *Tűz Lászlóné*)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

ELKELES, T – SEIFERT, W:

MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS EGÉSZSÉG

(Arbeitslosigkeit und Gesundheit.) – *Soziale Welt*. 1992. 3. sz. 279–297. p.

A nyugati ipari országok többsége legkésőbb a 80-as évek elejétől tartósan szembesült a nagyarányú munkanélküliséggel. Ez a körülmény ösztönözte azokat a tudományos vizsgálatokat, amelyek összefüggést kerestek a munkanélküliség és az egészségi állapot között.

Németországban e kérdésnek különös aktualitást kölcsönöz a keleti területek növekvő munkanélkülisége. Az ország többi részén a munkanélküliségi ráta viszonylag stabil, de emögött lényeges problémák húzódnak meg, mint például a hosszú időn át eredménytelenül állást keresők jelentős száma. A huzamos munkanélküliség hatást gyakorolhat az érintettek életviszonyaira, társas kapcsolataira, magatartására és egészségi állapotára is.

A kérdéssel foglalkozó kiterjedt irodalom egyértelműen bizonyítja a munkanélküliség és a rossz egészségi állapot közötti összefüggést. Nyitott kérdés azonban, hogy e két tényező egymással milyen oksági kapcsolatban van. Nem csupán a munkanélküliség okozhat ugyanis károsodást az egészségben, hanem a meggyengült egészségi állapot is szerepelhet az állás elvesztésének okaként. Lényeges továbbá ismereteket szerezni arról, hogy az állástalanság állapotának megszűnése, a munkába állás miként befolyásolja az egészségi panaszokat. E kérdésekre kerestek választ a Német Gazdaságkutató Intézet által végrehajtott longitudinális szociális–gazdasági panelvizsgálat keretében, mely 1984-ben 6000 háztartás bevonásával indult, és a továbbiakban évente ismétlődött.

A panelvizsgálat első öt évét értékelték abból a szempontból, hogy az egészségügyi helyzetre jellemző változók miként függenek a gazdasági aktivitástól. A más vizsgálatokkal való összehasonlítható

ság érdekében nem a mintában szereplő háztartások teljes népességét, hanem csupán a 18–64 éves korcsoportba tartozókat vonták be az értékelésbe. A foglalkoztatottakat kontrollcsoportnak tekintve, a munkanélkülieknek alapvetően két kategóriáját különböztették meg:

– az elsőbe azok tartoztak, akik csak a felvétel időpontjában minősültek munkanélkülinek;

– a másodikba azokat sorolták, akiknél a munkanélküliség időtartama az adott időpontban már meghaladta a hat hónapot. Mind a munkanélküliek, mind a foglalkoztatottak összetételét szociális–demográfiai jellemzők szerint is értékelték. Ennek eredményei abban összegezhetők, hogy a munkanélküliek körében viszonylag nagy volt az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a 25 éven aluli fiatalok és a nők aránya.

Az egészségi állapotra vonatkozó információk beszerzésének három megközelítési módja:

– az első kérdéscsoport az egészségi állapot szubjektív megítélését célozta (a kérdezett személynek 11 fokozatú, 0–10-ig terjedő skálán kellett saját egészségi állapotát minősítenie; a 0 érték jelentette a legkedvezőtlenebb, a 10 érték pedig a legkedvezőbb minősítést, vagyis az egészségi állapottal való teljes elégedettséget);

– a második kérdéscsoport tárgyát a krónikus betegség vagy rokkantság képezte: ennek keretében tájékoztattak arról is, hogy a megkérdezett személynél megállapították-e hivatalosan a keresőképeség csökkenését, illetve a rokkantságot, és azt milyen mértékűnek ítélték;

– végül az egészségügyi kérdések harmadik csoportja a kórházban eltöltött idő hosszát és az orvosok igénybevételét tudakolta.

Az egészségi állapot szubjektív megítélése egyértelmű összefüggést mutatott a foglalkoztatottsággal. A foglalkoztatottak ugyanis kedvezőbbnek ítélték egészségi állapotukat, mint a munkanélküliek. E mutató értéke a munkanélküliek körén belül is alacsonyabb volt azoknál, akiknél az állástalanság időtartama a hat hónapot meghaladta. Figyelmet érdemel, hogy ilyen tekintetben a foglalkoztatottak csoportja sem mutatkozott egységesnek. Az alacsonyabban képzett munkavállalók – főként a se-

géd munkások – átlagosan rosszabb egészségi állapotról számoltak be, mint a magasán képzettek. A szubjektív vélemény szerint jó egészségről adtak számot a szellemi dolgozók, akik közül kiemelkedett a magasabb beosztású hivatalnokok rétege. Az egészségi állapot megítélése a kor előrehaladásának függvényében mind a foglalkoztatottaknál, mind a munkanélkülieknél romlott, de a két gazdasági aktivitási kategória közötti különbség az idősebbeknél viszonylag kisebb volt.

A szubjektív megítélést a tartós betegséggel és a rokkantsággal kapcsolatos válaszok is alátámasztani látszottak. Kevésbé valószínű azonban, hogy a tartós munkanélküliség önmagában a hivatalosan is deklarált munkaképesség-csökkenés vagy a rokkantság előidézésében szerepet játszhatott volna. Realisabbnak tűnik az a feltételezés, hogy a csökkent munkaképesség, a rokkantság az új munkalehetőség szerzésében okozott súlyos nehézségeket. Az e csoportba tartozó személyek tehát hátrányos helyzetük következtében nehezebben találhattak kiutat a munkanélküliségből.

A felmérést arra is felhasználták, hogy összfüggést keressenek az egészségi állapot szubjektív értékelése és a ténylegesen kimutatható egészségkárosodás között. A válaszokból arra lehetett következtetni, hogy a munkanélküliek akkor is hajlamosak voltak egészségi állapotukat kedvezőtlennek minősíteni, ha nem lehetett náluk tényleges egészségromlás észlelni. A foglalkoztatottak esetében a szubjektív vélemény közelebb állt a valóságos állapothoz. Többváltozós analízis alkalmazásával igazolták, hogy ez a különbség kortól, nemtől és iskolai végzettségtől függetlenül fennáll. A munkanélküliség tehát önmagában olyan tényezőként értékelhető, mely negatív irányú hatást gyakorol az egészségtudatra. E megállapítás alapján indokolt lenne azt várni, hogy az újra elhelyezkedők a korábbi (munkanélküli) állapothoz képest egészségük javulásáról adnak számot. Az adatok azonban ezt a várakozást nem támasztják alá. Az elhelyezkedés ténye ebben a tekintetben nem eredményez érdemi változást. Általános tendencia viszont, hogy a munkanélküliek közül azok tudnak elhelyezkedni, akik eredetileg is kedvezőbbnek ítélték egészségi állapotukat. A jobb egészségi állapot egyúttal nagyobb esélyt is ad az elhelyezkedésre.

A munkanélküliség és az egészségi állapot összefüggését az interjúalanyok életének hosszabb szakaszára külön értékelték. Ebből a célból három csoportot képeztek:

1. akik az utolsó öt évben legalább 12 hónapon át munkanélküliek voltak, de a megelőző tíz évben folyamatosan dolgoztak;

2. akik az utolsó öt évben legalább 12 hónapon át munkanélküliek voltak, és a megelőző tíz évben is szembesültek a munkanélküliséggel;

3. akiknek foglalkoztatása az elmúlt másfél évtizedben folyamatos volt.

Az egészségi állapotukról a legkedvezőbb választ a harmadik csoportba tartozók adták, vagyis akik tizenöt éven át egyszer sem voltak munkanélküliek. Az említett skála szerinti átlag azonban a panelvizsgálat éveiben (1984 és 1988 között) éppen náluk romlott a legerősebben. A másik két csoportnál is csökkenés mutatkozott ugyan, melynek mértéke az előbbieknél kisebb volt. Végeredményben tehát kiegyenlítődési tendenciát lehetett megfigyelni, és az eltérések mértéke egyébként sem minősíthető szignifikánsnak.

Az eredmények abban foglalhatók össze, hogy a munkanélküliség önmagában kevésbé játszik szerepet tényleges egészségkárosodást előidéző faktorként. Inkább arról lehet szó, hogy a már eleve valamilyen tartós betegségben szenvedő emberek nagyobb valószínűséggel válnak munkanélkülivé. Lényeges további összefüggés, hogy a munkanélküliség főleg az alacsonyabb képzettségű, társadalmi presztízs szempontjából is alacsony színvonalú munkát végző személyeket fenyegeti. Tekintve, hogy az e rétegbe tartozók egészségi állapota is általában kedvezőtlen, szükségszerűen viszonylag nagy hányadban kerülhetnek a munkanélküliek – főleg a tartósan munkanélküliek – csoportjába halmozottan hátrányos helyzetű személyek, akiknél a hátrányos helyzet egyik elemét a rossz egészségi állapot jelenti. E kérdéscsoport további vizsgálatát elősegíthetnék a munkanélküliség tekintetében kritikus helyzetben levő régiókra, társadalmi csoportokra irányuló speciális vizsgálatok.

(Ism.: Fóti János)

GRUBER, S.:

AZ EURÓPAI UNIÓ MUNKAERŐ-FELMÉRÉSE

(Die Arbeitskräfteerhebung der Europäischen Union.) – *Wirtschaft und Statistik*, 1995. 7. sz. 518–529. p.

A nyugat-európai országok gazdasági közösségbe tömörülésével megjelent annak szükségessége, hogy összehangolt statisztikák alapján tájékozódni lehessen a tagországok gazdasági helyzetéről. A legfontosabb mutatószámok közé tartoznak a foglalkoztatottságra és a munkanélküliségre vonatkozó adatok.

Az egykori Európai Gazdasági Közösség tagországiban már 1960-ban sor került egy reprezentatív

géd munkások – átlagosan rosszabb egészségi állapotról számoltak be, mint a magasán képzettek. A szubjektív vélemény szerint jó egészségről adtak számot a szellemi dolgozók, akik közül kiemelkedett a magasabb beosztású hivatalnokok rétege. Az egészségi állapot megítélése a kor előrehaladásának függvényében mind a foglalkoztatottaknál, mind a munkanélkülieknél romlott, de a két gazdasági aktivitási kategória közötti különbség az idősebbeknél viszonylag kisebb volt.

A szubjektív megítélést a tartós betegséggel és a rokkantsággal kapcsolatos válaszok is alátámasztani látszottak. Kevésbé valószínű azonban, hogy a tartós munkanélküliség önmagában a hivatalosan is deklarált munkaképesség-csökkenés vagy a rokkantság előidézésében szerepet játszhatott volna. Realisabbnak tűnik az a feltételezés, hogy a csökkent munkaképesség, a rokkantság az új munkalehetőség szerzésében okozott súlyos nehézségeket. Az e csoportba tartozó személyek tehát hátrányos helyzetük következtében nehezebben találhattak kiutat a munkanélküliségből.

A felmérést arra is felhasználták, hogy összfüggést keressenek az egészségi állapot szubjektív értékelése és a ténylegesen kimutatható egészségkárosodás között. A válaszokból arra lehetett következtetni, hogy a munkanélküliek akkor is hajlamosak voltak egészségi állapotukat kedvezőtlennek minősíteni, ha nem lehetett náluk tényleges egészségromlás észlelni. A foglalkoztatottak esetében a szubjektív vélemény közelebb állt a valóságos állapothoz. Többváltozós analízis alkalmazásával igazolták, hogy ez a különbség kortól, nemtől és iskolai végzettségtől függetlenül fennáll. A munkanélküliség tehát önmagában olyan tényezőként értékelhető, mely negatív irányú hatást gyakorol az egészségtudatra. E megállapítás alapján indokolt lenne azt várni, hogy az újra elhelyezkedők a korábbi (munkanélküli) állapothoz képest egészségük javulásáról adnak számot. Az adatok azonban ezt a várakozást nem támasztják alá. Az elhelyezkedés ténye ebben a tekintetben nem eredményez érdemi változást. Általános tendencia viszont, hogy a munkanélküliek közül azok tudnak elhelyezkedni, akik eredetileg is kedvezőbbnek ítélték egészségi állapotukat. A jobb egészségi állapot egyúttal nagyobb esélyt is ad az elhelyezkedésre.

A munkanélküliség és az egészségi állapot összefüggését az interjúalanyok életének hosszabb szakaszára külön értékelték. Ebből a célból három csoportot képeztek:

1. akik az utolsó öt évben legalább 12 hónapon át munkanélküliek voltak, de a megelőző tíz évben folyamatosan dolgoztak;

2. akik az utolsó öt évben legalább 12 hónapon át munkanélküliek voltak, és a megelőző tíz évben is szembesültek a munkanélküliséggel;

3. akiknek foglalkoztatása az elmúlt másfél évtizedben folyamatos volt.

Az egészségi állapotukról a legkedvezőbb választ a harmadik csoportba tartozók adták, vagyis akik tizenöt éven át egyszer sem voltak munkanélküliek. Az említett skála szerinti átlag azonban a panelvizsgálat éveiben (1984 és 1988 között) éppen náluk romlott a legerősebben. A másik két csoportnál is csökkenés mutatkozott ugyan, melynek mértéke az előbbieknél kisebb volt. Végeredményben tehát kiegyenlítődési tendenciát lehetett megfigyelni, és az eltérések mértéke egyébként sem minősíthető szignifikánsnak.

Az eredmények abban foglalhatók össze, hogy a munkanélküliség önmagában kevésbé játszik szerepet tényleges egészségkárosodást előidéző faktorként. Inkább arról lehet szó, hogy a már eleve valamilyen tartós betegségben szenvedő emberek nagyobb valószínűséggel válnak munkanélkülivé. Lényeges további összefüggés, hogy a munkanélküliség főleg az alacsonyabb képzettségű, társadalmi presztízs szempontjából is alacsony színvonalú munkát végző személyeket fenyegeti. Tekintve, hogy az e rétegbe tartozók egészségi állapota is általában kedvezőtlen, szükségszerűen viszonylag nagy hányadban kerülhetnek a munkanélküliek – főleg a tartósan munkanélküliek – csoportjába halmozottan hátrányos helyzetű személyek, akiknél a hátrányos helyzet egyik elemét a rossz egészségi állapot jelenti. E kérdéscsoport további vizsgálatát elősegíthetnék a munkanélküliség tekintetében kritikus helyzetben levő régiókra, társadalmi csoportokra irányuló speciális vizsgálatok.

(Ism.: Fóti János)

GRUBER, S.:

AZ EURÓPAI UNIÓ MUNKAERŐ-FELMÉRÉSE

(Die Arbeitskräfteerhebung der Europäischen Union.) – *Wirtschaft und Statistik*, 1995. 7. sz. 518–529. p.

A nyugat-európai országok gazdasági közösségbe tömörülésével megjelent annak szükségessége, hogy összehangolt statisztikák alapján tájékozódni lehessen a tagországok gazdasági helyzetéről. A legfontosabb mutatószámok közé tartoznak a foglalkoztatottságra és a munkanélküliségre vonatkozó adatok.

Az egykori Európai Gazdasági Közösség tagországiban már 1960-ban sor került egy reprezentatív

munkaerő-felmérésre, majd 1968-ban egy másodikra. E felmérések alapján olyan rendszert próbáltak kialakítani, amely a Közösség mind a hat országából évenkénti adatokat szolgáltatna a lakosság gazdasági aktivitásának szerkezetéről és ennek időbeli alakulásáról.

A Közösség kilenc tagországra bővült 1973-tól, amikor kétévenként, majd 1983-tól évente került sor ilyen jellegű adatgyűjtésekre és 1989-ben a definíciókat lényegében a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal ajánlásai alapján alakították ki.

1992-ben a kikérdezés alapprogramja lényegesen kibővült. Az eddigi, szorosan a munkaerőpiacra vonatkozó kérdésekhez 27 új, az eddigi témakörnél szélesebb területet felölelő kérdés csatlakozott, és az eddig kérdések válaszlehetőségei is részben megváltoztak. Az 1992-ben kezdődő új szakasz során igyekeztek jobban összehangolni az egyes országok munkaerő-felmérését.

Az említett munkák során nagymértékben törekedtek arra, hogy ki lehessen elégíteni a munkaerőpiacra vonatkozó jövőbeni információigényeket. Ezek elsődlegesen az egységes belpiac megvalósulása következtében esetlegesen fellépő munkaerő-piaci mozgásokkal, valamint a kelet-európai politikai változásoknak az európai belpiacra gyakorolt hatásával kapcsolatosak. E célból az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kapott a megkérdezettek állampolgárságának, valamint képzettségének és továbbképzésben való részvételének számbavétele. Emellett információt szereztek a különböző foglalkoztatási formákról, a bedolgozói, az éjszakai és az esti munkákról.

Az egységes program mellett az egyes tagországoknak módjuk van arra, hogy az adatgyűjtést beépítsék a már meglévő nemzeti statisztikájukba, vagy új munkaerő-felmérést alakítsanak ki és azt folytassák.

Az egységes definíciók használata lehetővé teszi, hogy a tagországok munkaerő-felméréseinek eredményeit elemezni és összehasonlítani lehessen.

1993-ban – abban az évben, amelyre a cikkben szereplő vizsgálat vonatozik – a 12 tagország összlakossága 341,8 millió volt, ebből 61,3 millió a 15 éven aluli, azaz még nem keresőképes korú. A Német Szövetségi Köztársaság már az egyesülés előtt is a legnépesebb tagország volt, még inkább ez a helyzet az egységes Németország megalakulása óta (80,1 millió fő). A három következő legnépesebb ország az Egyesült Királyság (Nagy-Britannia és Észak-Írország, 57,2 millió), Olaszország (56,1 millió) és Franciaország (55,8 millió). Lakosságuk Németországgal együtt az Európai Unió össznépességének közel háromnegyed részét adja.

Az 1993. évi munkaerő-felmérések adatai szerint a tagországokban összesen 138,1 millió foglalkoztatott és 16,4 millió munkanélküli volt, ez a 15 éven felüli lakoságnak 55,1 százaléka. Ugyanakkor a foglalkoztatottaknak az összes magánháztartásban élő 15 éven felüli népességhez viszonyított aránya, a foglalkoztatottsági ráta pedig 49,2 százalék volt. 20 millió fő, a foglalkoztatottaknak mintegy egynegyede csak részmunkaidőben dolgozott. A 15 éven felüli népességből 126,0 millió gazdaságilag inaktív volt, közülük 23,3 millió nappali tagozaton tanult.

Az egyes tagországok eltérő képet mutatnak nemcsak a népességszám, de a gazdaságilag aktív népesség aránya tekintetében is. Ez mind a foglalkoztatottakra, mind a munkanélküliekre vonatkozik. A gazdasági életben való részvételi hajlandóság számos tényezőtől függ. Ide tartozik a kor és a nem mellett a háztartáson, illetve családon belüli együttélés módja, az oktatási rendszer és a szociális biztonság, a férj és a feleség szerepvállalása és egyéb társadalmi tradíciók, a magánháztartások vagyonefelhalmozása, de még a gazdaság iparosodottsága is.

Az aktivitási ráta, azaz a foglalkoztatottaknak és a munkanélkülieknek az összes magánháztartásban élő 15 éven felüli népességhez viszonyított aránya az Unió tagországainak átlagában 55,1 százalék volt 1993-ban. A tagországok e mutatószámai mintegy 20 százalékpontos sávban szóródnak. Legalacsonyabb az aktivitási ráta a földközi-tengeri országokban, Olaszországban (47,9%), Spanyolországban (48,1) és Görögországban (48,7), legmagasabb Dániában (67,4%), ezt követi az Egyesült Királyság (61,9%), Portugália (58,8%), Németország (58,3%), Hollandia (58,2%) és Franciaország (55,5%).

Az országok közötti különbségek okainak feltárására lehetőséget nyújt az aktivitási arány nem és kor szerinti vizsgálata. Míg a férfiak gazdasági aktivitási aránya minden tagországban magas, 60,6% (Belgium) és 73,1% (Dánia) között szóródik, a női lakosság aktivitási arányai lényegesen nagyobb különbséget mutatnak. Különösen alacsony a női hányad Olaszországban (33,6%), Spanyolországban (33,8%) és Görögországban (34,5%), míg a munkavállalási készség Dániában éri el a maximumát (61,9%), messze meghaladva az Egyesült Királyság (46,6%), Portugália (49,5%), Franciaország (47,7%), Németország (47,6%) és Hollandia (46,6%) adatait, valamint az Unió 44,0 százalékos átlagát.

Eltérően alakul az egyes tagországok kor szerinti gazdasági aktivitási rátája is, különösen a nőknél. Jellegzetes görbét ír le Dánia, Németország és Spanyolország női gazdasági aktivitási rátája. Már a

legfiatalabb korcsoportban, a 15–19 éveseknél nagy az eltérés: Spanyolországban 20,3, Németországban 35,5, Dániában pedig 63,6 százalék a női aktivitási ráta. 30 éves kortól ez a mutató Spanyolországban folyamatosan csökken a legidősebb korig, Németországban ugyancsak csökken, de csak 34 éves korig, majd ismét emelkedik 45 éves korig, és ezután csökken folyamatosan, a grafikus ábrázolásban egy M betűt leírva. Ezzel szemben Dániában a nők részvételi aránya a legfiatalabb korosztálytól kezdve folyamatosan nő, a 35–39 éves korcsoportban 90 százalékos rátával eléri a maximumot, s az ezután jelentkező folyamatos csökkenéssel harang alakú görbét mutat, hasonló, mint az összes tagországban tapasztalható férfi aktivitási ráta grafikonja.

Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb tagországban a legmagasabb női aktivitási ráta a 25–29 éves korban jelentkezik, míg a férfiaknál a 35–39 éves korcsoportban a legnagyobb ez a mutatószám. Dánia legfiatalabb korcsoportját kivéve sehol sem haladja meg a nők korcsoportos gazdasági aktivitási rátája a férfiakét.

Az aktivitási ráta a tagországok lakosságának a munkában való részvételre irányuló hajlandóságát mutatja. Hogy ez a hajlandóság valójában hogyan integrálódik a mindenkori munkafolyamatba, azt a foglalkoztatottaknak és a munkanélkülieknek a gazdaságilag aktívakon belüli aránya, a munkanélküliségi ráta tükrözi. Az aktivitási rátaéhoz hasonlóan a munkanélküliségi ráta nagyságát is számottevően befolyásolja a népesség nem és kor szerinti szerkezete. E mutatószám tekintetében is lényeges különbség mutatkozik az egyes tagországok között. Az átlagos 10,6 százalék mögött 2,3 (Luxemburg) és 22,2 százalék (Spanyolország) közötti szóródást találunk.

Ugyancsak eltérően alakulnak a nemek szerinti ráták a tagországok átlagában is, még inkább az egyes tagországokon belül. A nők munkanélküliségi rátája általában magasabb, mint a férfiaké. Az eltérés azonban országonként más és más. A férfiak átlagos munkanélküliségi rátája 1993-ban 9,5, a nőké 12,2 százalék volt. Az eltérés átlagosan 2,7 százalékpontos, Spanyolországban 10,0, Görögországban 7,9, Olaszországban 7,1, Luxemburgban viszont csak 1,2, Írországban pedig 0,4 százalékpontos volt. Németországban az eltérés majdnem az unióbeli átlaggal volt azonos. Az egyetlen kivételt az Egyesült Királyság jelentette, ahol a nők munkanélküliségi rátája 4,7 százalékponttal alacsonyabb volt, mint a férfiaké.

Korcsoportonként vizsgálva, a munkanélküliség a legfiatalabbak csoportjában a legjelentősebb (22,4%), és ez majdnem folyamatosan mérséklődik a kor előrehaladtával mind a férfiak, mind a nők kö-

rében, az előbb említett magasabb női munkanélküliség majdnem folyamatos megnyilvánulásával. Az átlagosnál jóval magasabb spanyolországi munkanélküliségi ráta is lényegében ezt a tendenciát mutatja, itt a legfiatalabb férfiak munkanélküliségi rátája 46,3, a nőké 54,3 százalék. Az átlagostól eltérő tendencia tapasztalható Németországban, ahol a legfiatalabb korcsoport rátája a legalacsonyabb, majd folyamatos növekedés után az 50–59 évesek csoportjában tetőzik, valamint Dániában, ahol a legfiatalabb korcsoport munkanélküliségi rátája alacsonyabb, mint az utána következő három korcsoporté. Sajátos az Egyesült Királyságban a férfi munkanélküliségi ráta növekedése az 50–64 éveseknél.

Jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes tagországokban a munkanélküliség időtartama tekintetében is. Dániában a munkanélküliek 54,6 százaléka hat hónapnál rövidebb ideje keresett munkát, Hollandiában ez az arány 20,8 százalék volt. Egy évnél hosszabb ideje volt munkanélküli az Unió átlagában a munkanélküliek 44,0, Németországban 40,3, Dániában 25,2, Írországban 59,1, Olaszországban pedig 58,2 százaléka. A tartós munkanélküliség majd minden tagországban jobban sújtotta a nőket, mint a férfiakat.

A felmérés lehetőséget adott a teljes munkaidőben foglalkoztatottak és a részmunkaidősök számbavételére is, bár e kétféle foglalkoztatottság elhatárolása némi problémát okozott az egyes ágazatokban és országokban érvényben levő különböző munkaidőtartam miatt. Mint a többi mutatószámnál, itt is jelentős különbségek adódnak az egyes tagországok között. Átlagosan mintegy 15 százalék a részfoglalkozásúak aránya az összes foglalkoztatotton belül. Ez az arány legalacsonyabb Görögországban (4,3%), Olaszországban (5,4%) és Spanyolországban, legmagasabb Dániában (23,3%) és Hollandiában (35,0%). Az eredmények igazolják azt a kézenfekvő feltételezést, hogy elsősorban a nők dolgoznak részmunkaidőben. A részmunkaidős női foglalkoztatottság tekintetében Hollandia jár az élen. Itt az összes foglalkoztatott nőnek több mint 64 százaléka dolgozik részmunkaidőben.

Az Európai Unió az ismertetett statisztikai adatgyűjtés továbbfejlesztését tervezi a definíciók és a módszerek javításával és további összehangolásával, továbbá a kérdések bővítésével. A továbbfejlesztés körébe tartozik, hogy az éves adatok negyedéves felmérések alapján készüljenek. Az újabb feladatok megvalósításával az Európai Unió Statisztikai Hivatalának elképzelése szerint a munkaerő-felmérés a jövőben nagymértékben megváltozik.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ÉCONOMIE ET STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 5-6. SZÁM

Saglio, A.: Néhány változás az árak tendenciájának mérésében.

Gallais, A.: A francia nemzeti elszámolások felülvizsgálata és pontossága.

Wagner, C.: A feketegazdaság elszámolásának olasz módszere.

Bouhevillain, K. Mathis, A.: Előrejelzések, mérések, hibák és főbb eredmények.

Bouhevillain, K. Mathis, A.: Előrejelzési hibák: visszatekintés 1993-ra.

Fournier, J-M. Ladray, D.: Naptári hatások figyelembevétele a termelés gazdasági elemzésében.

Lollivier, S. Pascale, P.: Ipari kapacitás-kihasználási arányok az 1986. és az 1993. évek között: a rendelés-állományok szerepe.

1995. ÉVI 7. SZÁM

Ernst, B.: Foglalkoztatottság 1994-ben és 1995 első felében.

Sneessens, H.: A tartós munkanélküliség, jövedelem és végzettség szerinti vizsgálata.

Cette, G. Taddéi, D.: Ipartelep-használat időtartama: mérés és a nemzetközi összehasonlítás szempontjai.

Anxo, D. Bosch, G. Bosworth, D. Cette, G. Sterner, T. Taddéi, D.: Munkaórák és a telephasználat időtartama: néhány elméleti szempont.

Maliverney, J.: Exportvállalatok a feldolgozóiparban: ügyfelek és stratégia.

**INTERNATIONAL
STATISTICAL REVIEW**

A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI INTÉZET
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 3. SZÁM

Fienberg, S. E. Martin, M. E. Straf, M. L.: Az Országos Statisztikai Bizottság.

Healy, M. J. R.: Frank Yates, 1902-1994.: egy statisztikus munkássága.

Fildes, R. Makridakis, S.: Az empirikus pontosságvizsgálatok hatása az idősorelemzésre és az előrejelzésre.

Barnard, G. A.: Alapmodell és alapérv.

Goutis, C. Casella, G.: Utólagos gyakorisági adatkövetkeztetés.

Anderson, C. M. Wu, C. F. J.: Helyi hatások mérése irányított válaszü faktoriális kísérletek alapján.

**JOURNAL OF OFFICIAL
STATISTICS**

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 2. SZÁM

Dillman D. A. Dolsen, D. E. Machlis, G. E.: Növekvő válaszdadás személyesen szétosztott, postán visszaküldött kérdőívekre.

Dielman, L. Couper, M. P.: Adatminőség CAPI (számítógéppel támogatott személyes interjú) felvételeknél.

Beatty, P.: A szabványos/nem szabványos interjúkból.

Vogel, F. A.: A mezőgazdasági statisztika fejlődése és fejlesztése az amerikai Mezőgazdasági Minisztériumnál.

Estervao, V. Hidirolou, M. A. Saerndal, C. E.: Egy általánosított becslési rendszer módszertani alapelvei a Kanadai Statisztikai Hivatalnál.

Cox, L. H. Zayat, L. V.: Kutatási program a statisztikai titok felfedhetőségi korlátaira.

**JOURNAL OF THE ROYAL
STATISTICAL SOCIETY**

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA (A SOROZAT)

1995. ÉVI 3. SZÁM

A munkanélküliség mérése az Egyesült Királyságban.

Chatfield, C.: Modell-bizonytalanság, adatbányászás és statisztikai következtetés.

McLennan, B.: A statisztika iránti bizalom.

Nissel, M.: Társadalmi trendek és társadalmi változás.

Bissel, A. F.: Súlyozott kumulatív összegek szövegelemzéshez szószámbavétel segítségével.

Haberman, S. Schmoor, M.: Becslések a brit zsidó népességre, 1984-1988.

**JOURNAL DE LA SOCIÉTÉ
STATISTIQUE DE PARIS**

A PÁRIZSI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 3. SZÁM

Bruslerie, H. de La.: A kamattarifa-skála és a biztosítók jövedéktarifája.

Boughrara, A.: Egy Euler-egyenlet paramétereinek meghatározása és becslése integrál és segédintegrál változók jelenlétében.

Ngakegni, A.: A pénzkereslet egy évszázados alakulása Franciaországban 1876 és 1990 között.

STATISTICA

A BOLOGNAI PÁDUAI ÉS PALERMÓI
EGYETEMEK FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 4. SZÁM

Egidi, V. Sabbadini, L. L. Zaccarin, S.: Női szerepek a család és a foglalkoztatás között: empirikus bizonyítékok egyedi adatokról.

Angeli, A. – Cocchi, D. – Pasquini, L. – Samoggia, A.: Családszerkezet és jövedelem: első elemzés keresztmetszeti adatokra.

Cazzola, A.: A női ciklus hosszprofilja.

Shaban, A. M. M.: ANOVA, MINQUE, PSD-MINQMBE, CANOVA és CMINQUE szóráskomponensek becslésénél.

Vicari, D.: Általánosított parciális korrelációs együtthatók.

Mealli, F.: Polychotom választások és önkiválasztás.

Drovandi, S.: A modernizáció és a termékenység közötti kapcsolat elemzésére használt strukturális modell rejtett változókkal: a brazil eset.

STATISTISCHE NACHRICHTEN

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 10. SZÁM

Bauer, A.: 1991-es népszámlálás, ingázó iskolások. Egyeztetett minimális kereseti index.

Fogyasztóiár-index.

Pomezny, W.: Felnőttek időmérlege, (1992-es mikrocenzus eredmények).

Zeidler, S. – Janik, W.: Lakóhely-változás. Főbb eredmények (1993. szeptemberi mikrocenzus).

Fuchs, I.: Személygépkocsik csökkentett kipufogógáz-kibocsátással, 1994.

Haupt, L.: Gyümölcsfaültetvények felvétele, 1994.

Mazanek, P.: Ipari struktúra-felvétel, 1993.

Velechovsky, G.: Magas- és mélyépítés, építőipar és városfejlesztés, éves felvétel, 1993.

Milz, J.: Ipari- és kereskedelmi adó-statisztika, 1991.

Spiroch, I.: Társasági adó-statisztika, 1991.

Nonnenmacher, B.: Termelési mátrix, 1988. Termelés a feldolgozóiparban.

Rittenau, R.: Gazdaság: összehasonlítás Kelet-Európában – az 1993-as Európai Összehasonlítási Program eredményei.

1995. ÉVI 11. SZÁM

Bauer, A.: 1991-es népszámlálás: migráció (főbb eredmények).

Wiedenhofer, B.: Különböző kor-, és különböző időmérlegminták (1992-es mikrocenzus eredmények).

Vollmann, K.: Lakásépítési költségek és finanszírozás, 1993.

Laimer, P.: Ajánlások az idegenforgalmi statisztikákra - Idegenforgalmi világszervezet (WTO).

Kniesz, J.: Forgalmiadó-statisztikák, 1992.

Új általános feltételek az osztrák külkereskedelmi statisztikához.

Schwarzl, R.: Ausztria nemzeti jövedelme, 1994.

STATISTIKA

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 11. SZÁM

Drapál, S.: A gazdasági egységek profiljának kiválasztása tevékenységi ágazatok és területi elhelyezkedés szerint.

Walterová, L.: Lehetőségek frontier regressziós függvények konstruálására az ökonometriai modellezésben.

Arltová, M. – Arlt, J.: Grafikus módszerek gazdasági idősorok elemzésére.

Nováková, H.: Az 1994-es bruttó mezőgazdasági kibocsátás.

WIADOMOSCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 4. SZÁM

Kudrycka, I.: Ökonometriai modelleken alapuló negyedéves GDP-becslések.

Welfe, A. – Kelm, R.: Makrokategóriák becslése negyedéves intervallumokra.

Matenko, K. – Kurska, L. – Wanke, H.: Országos statisztikák, mezőgazdaság és élelmiszeripar.

Wisniewska, H.: BLAISE használata mezőgazdasági cenzusra.

1995. ÉVI 5. SZÁM

Balicki, A.: A Jackknife-módszer szórásbecslésre mintavételes felvételnél.

Jonas, A.: Sorozateljárás jellemzők kiválasztásához piaci szegmentációnál.

Sztudynger, J. J.: Munkatermelékenység az iparban.

Radzenko, J.: Megjegyzések a Pleszczan-féle monoton korrelációs együtthatókhoz.

Malina, A. – Wanat, S.: A fejlődés térbeli elemzése Lengyelországban.

Szumowicz, B.: A háztartási kiadások megkülönböztetése.

Sarnecki, J.: A tejtvasárlás struktúrája.

1995. ÉVI 6. SZÁM

Kordos, J.: A lengyel statisztika átalakulása – kihívások és korlátozások.

Walczak, T.: A statisztikai adatok nyilvánossága és a személyi adatok védelme.

Domaszkiwicz, B. Wanke, H.: Felvétel a mezőgazdasági termőterületen területi mintavételi keret segítségével.

Jarosinski, W.: A szerződéses kutatás módszertanáról.

Krynska, E.: Különbőség az alkalmazottak bérezésében a munkaerő-felvétel alapján.

1995. ÉVI 7. SZÁM

Timofiejuk, I.: Homogén láncú aggregált indexek.

Nahotko, S.: A készletek hatékonyságának elemzése a vállalatoknál.

Dytman, M.: Felvételek az üzleti kilátásokról a külkereskedelemben.

Jarosinski, W.: Az ENSZ társadalmi fejlettségi indexe.

Pawlowska, Z.: Lengyel vállalatok 1990–1993 között.

Zielinski, T.: Generációk közötti átvitelek – egy becslési kísérlet.

Kuciarska-Ciesielska, M.: Gondolatok a házasságról és a családról.

WIRTSCHAFT UND STATISTIK

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1995. ÉVI 5. SZÁM

Hegar, K.: A halászati statisztika koncepciója.

Manzel, K-H.: A lakásépítés fejlődése Németországban a korai 90-es években.

Scheewe, P.: Lakások és berendezéseik.

Michaelis, E.: Lakóhelyek, 1980–1993.

Schütz, H. – Müller, W.: Közpénzügyek, 1994.

Michaels, E.: A települések ideiglenes költségvetése

Gutmann, E.: A magánháztartások pénzeszközei és tartozásai 1993 végén.

Kaukewitsch, P.: Munkaerő-költségek a termelő iparágakban, 1992.

1995. ÉVI 6. SZÁM

Bihler, W. – Ehling, M.: Mintavételi eljárás az időmérleg-felvételben.

Niemeyer, F. – Voit, H.: A népesség életútjai, 1993.

Sommer, B.: Házasságok, születések és halálozások, 1993.

Nause, G.: Munkaerő és munkainput a mezőgazdasági holdingokban az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

Spörel, V.: Belföldi turizmus, 1994.

Hoepfner, D.: Változások a külkereskedelmi statisztikai osztályozásokban 1996-tól.

Seewald, H.: Lakástámogatás a Szövetségi Köztársaság korábbi területén, 1993.

Laue, E.: A háztartások reálvagyonja 1993 végén.

1995. ÉVI 7. SZÁM

Jurkow, J.: A technikai együttműködés erősítése az orosz és a német szövetség között.

Gruber, S.: Az EU munkaerő-felvétele.

Mai, H.: A Közösségen belüli kereskedelmi statisztika fejlődésének kritikai áttekintése.

Hmielorz, A.: Állati-termék-termelés, 1994.

Liüü, H-P.: Oktatási segítség a szülői házon kívül.

1995. ÉVI 8. SZÁM

Hoffmann-Kroll, R. Schafer, D. Seibel, S.: A környezeti állapot mutatórendszere Németországban.

Angele, J.: Csődök miatti veszteségek, 1993.

Winter, H.: Épület- és lakásösszeírás az új tartományokban és Kelet-Berlinben, 1995.

Nicodemus, S.: Közúti balesetek alkoholos befolyás alatt, 1994.

Fischer, R.: Kereskedelmi légiszállítás, 1994.

Fiebiger, H.: Válogatott háztartások kiadásai, 1994.

Dresch, A.: Bruttó éves keresetek az iparban, kereskedelemben, hitel- és biztosítóintézetekben, 1994.

Beuerleien, I.: A postai, postabanki és távközlési díjak indexének új számítása 1991-es bázison.

1995. ÉVI 9. SZÁM

Essig, H. Strohm, W.: Nemzeti elszámolások, 1995.

Schmidt, B.: Felvétel a korszerű oktatásról a vállalatoknál az EK FORCE akcióprogramja keretében.

Krockow, A.: A nagykereskedelmi, szállodai és éttermi ágazati összeírás első eredményei, 1993.

Brugger, P.: Kutatási és fejlesztési kiadások a biotechnológiában.

Neuhaeuser, J.: A szociális segélyben részesülők, 1995.

1995. ÉVI 10. SZÁM

Schultze, H.: A mezőgazdasági holdingok tulajdonosi és bérleti struktúrája Németországban a 90-es évek elején.

Scheewe, P.: A háztartások lakáshelyzete.

Krockow, A.: Vállalati struktúra a szálloda- és étteremiparban.

Engelhardt, B.: Intézkedések az adathordozók előkészítésének és feldolgozásának javítására a külkereskedelmi statisztikában.

Angele, J.: Építési célú megtakarítások, 1994.

Fiebiger, H.: Az aktív háztartások időmérlege.

Kaukewitsch, P.: Munkaerőköltségek egyes szolgáltatási ágazatokban, 1992.